

Sisu.

	Lhk.
Ungari hümn. <i>F. Kölcsey</i> järele <i>A. Oras</i>	33
III soome-ugri kongressiks. Luuletus. <i>P. Voolaine</i>	34
Rakendame raudaruunad. Luuletus. <i>K. E. Sööt</i>	35
Seto lauluimä <i>Vabarna Anne</i> leelotus III soome-ugri kongressi puhul.	36
Mõtteid III soome-ugri kultuurkongressi puhul. <i>Dr. Elemér Virányi</i>	38
Dr. phil. Elemér Virányi.	45
Muljeid Ungarist ja ungarlasist. <i>Eduard Wilde</i>	46
Pilk Ungari ajalukku	60
Soome-ugrilaste ühistest kultuurpüüetest. Prof. dr. jur. et rer. pol. <i>S. Csekey</i>	82
Prof. dr. jur. et rer. pol. Stephan Csekey	92
Ungari maalikunst. <i>M. Pukits</i>	93
Kultuurajaloolised kokkupuuted Eesti ja Ungari vahel. <i>Dr. E. Virányi</i>	97
Suurrahvaste keeltes ilmunud kirjandus Ungari üle	109
Andmeid praegusest Ungarist	115
Väikesi teateid	118
Suomalainen sisällyskatsaus	119
Magyarnyelvű tartalmi áttekintés	119

Toimetuselt.

Kuna käesolev number on täielikult pühendatud Ungarile, siis jäi järgmise numbriga jaoks terve rida teateid muist soomeugrilastest. Järgmine number on pühendatud Eesti juubellaulupeole ja väliseestlaste päevale ja tegelaste konverentsile.

Tähtsaimad ungari keele hääldamisreeglid.

Kuna käesolevas Eesti Hõimu numbris esineb väga palju ungarikeelseid nimesid, siis on vajaline pääjoonis tutvuda ungari keele hääldamisreeglitega.

Ung. *á, é, í, ó, ú, ő, ű* = eesti *aa, ee, ii, oo, uu, õõ, üü*. Ung. *a* = peaaegu *e, o*, rootsi *å*; ung. *e* = peaaegu alati *e, ä*, harvemini *e*; ung. *y* = *e, i, j*; ung. *ly* = *e, j*; ung. *ny, by, ty* jne. = *e, n, b, t, j*; ung. *gy* = *e, dj*; ung. *b, d, g, z, gy* on *kõlavad*, nagu vene *б, д, з, а*, mitte *kõlatumad*, uagu eesti *b, d, g, s*, filoloogiliselt *B, D, G*); ung. *bb, dd, gg, ggy, nny* jne. hääldatakse *kõlavalt* pikalt, võrdle eesti *mm, nn, vv* jne.

Päärõhk on esimesel silbil, 3-ndal, 5-ndal, 7-ndal jne. silbil kaasrõhk; pikad täishäälikud järgsilpes hääldatakse pikalt, kuid rõhutumalt (madalalt), ehk kõrvalrõhuga.

Ung. *s* = *e, š*; ung. *sz, ssz* = *e, ss*; ung. *c, cz*, = *e, ts*; ung. *z* = vene *з*, prants. *z*; ung. *zs* = *ž*, vene *ж*, prants. *j*.

Mõnes ungari vanast ajast pärit olevas nimes esineb sporaadiliselt arhaistlikku, umbes meie stahliaegsele õigekirjutusele vastavat kirjutusviisi: Thewrewk = Török, Dessewfy = modernungari Dezsőfi, loe *dazsöfi*, Beöthy = Böti, Eötvös = I. Ötvös jne.

EESTI HÕIM

ASUTIS FENNO-UGRIA JA EESTI HÕIMUORGANISATSIOONIDE
HÄÄLEKANDJA.

Väljaandja: ASUTIS FENNO-UGRIA.

Vastutav toimetaja: V. ERNITS.

Tellimishind: aastas 2 krooni, üksik number 50 senti

Ilmub Tartus

4 korda aastas

Nõ 2.

Juuni.

1928.

UNGARI HÜMN.

Issand, kaitse ungarlast,
küllust, rõõmu anna,
vaenlasele vägevast
aita vastu panna.
Aita vaevast väsinut
õnnemaile sammu:
tuleviku maksnud ta
muistsel vaeval ammu.

Sa Karpaatidele tõid
vanemate pere,
viljaväljad luhtavad
joonud nende vere.
Seal, kus Doonau Tiszaga
lõikab kodupinna,
pojad kanged püstitand
linna kõrval linna.

Õnnistanud kodumaad
rikkusel su vägi,
nõrgub kallist nektarit
Tokaj viinamägi.
Lehvind Türgi kantsidel
meie võitjalipud,
tunnud meie tugevust
Wiini tornitipud.

Aga viha sütitas
meie patt su põue,
äratasid pilvedes
kärgatava kõue,
mongolite sõjaparv
taas me nurmi sõtkus,
Türgi ränga ikke all
uhke turi nõtkus.

Issand, päästa ungarlast
raskest valupainest,
tõsta välja hädade
vintsutavast lainest.
Aita vaevast väsinut
õnnemaile sammu:
tuleviku maksnud ta
muistsel vaeval ammu.

F. Koltsey järele A. Oras.

Ungari hümni esimene salm algkeeles:

HIMNUS.

Isten äldd meg a magyart
Jó kedvvel, böséggel;
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel.
Balsors akit régen tép,
Hozz rá vig esztendő't;
Megbűnhődte már e nép
A multat s jövőndöt.

III SOOME-UGRI KONGRESSIKS.

All puna-valge-rohelise
taas hõimumeeled heleval.
On nagu lõunamaisem päike ise
me hingi hällib hõimu helgi all.

Meil õhetama paneb põhja palge
Madjari isamaalik põlev paisutus.
Ja koidab rahvustunde valge alge;
hõimsädemline südameis on kaisutus.

Aeg hõime pillutuse laial' lakkab,
end liitmistulel tuleb tasuma.
Ja helkima hõimunde päike hakkab;
me keskel hõimuhaldjas hakkab asuma.

Ei taha pimeneda päikseteegi,
kui hõimutulest valged on me teed.
Kui tumeneb, siis hõimutunde leegid
veel soendavad Soome-Ugri leed.

P. Voolaine.

RAKENDAME RAUDARUUNAD.

Vennad, kodu korraldajad,
Õed õnne õõtsutajad,
Rakendame raudaruunad,
Viime vankrid veeremaie,
Laevad lembe lendamaie
Omastele Ungarie,
Majustele Madjarie.

Säälla hõögub hõimuhinge,
Säälla süttib sõbrahinge,
Valbasmeeli vennahinge,
Helgasmeeli õehinge
All see päikese palava,
Tähesilma see sirava.

Sääl on päike päritavam,
Soojus suhte sobitavam:
Aas sääl helde ehtimassa,
Viljaväli valmimassa,
Viinamägi märkamassa,
Et on pidusid pidada,
Saajasid sagedaid sagada.

Hõimuvennad, veljekesed,
Tahaksime taas tajuda,
Kuidas eemalla elate,
Kodu korda kohendate,
Kodu talus talitate,
Kodu töössa teotsete,
Kuidas rõõmul rõkatate,

Kurvastusta kannatate,
Valuvaevast võitu saate
Jumalasta juhituina,
Armastusest aetuina,
Tõetundest tüürituina.

Üks on rõõm me rinda tõstmas,
Mure meelta muljutamas,
Üks meil Jumal mõlemailla.

Vennad, kodu korraldajad,
Õed õnne õõtsutajad,
Rakendame raudaruunad,
Viime vankrid veeremaie,
Laevad lembe lendamaie.

20. V. 28.

K. E. Sööt.

SETO LAULUIMÄ VABARNA ANNE LEELO- TUS III SOOME-UGRI KONGRESSI PUHUL.

Oh iks uhkõit Soomõ-Ugri,
pääle ausat asotust.
Säält iks meile sõna sai,
kullatsõhe kuulda anni:
meid kutstas kavvõ kul'atamma,
ilma otsa ilotamma.
Kagoh oll meil hüä meelekene,
kerge laulja keelekene:
mäki meid taadõ viiäs mängmä,
tasamaalõ tandsmahe,
viinamar'olõ veerätämmä,
mesikõdrolõ kõnõlõmma.
Läbi lääme mi säitsmest riigist,
kulla kuvvõst kuningamaast.
Tandsma naka-ks kui taivastõ takah,
viisaga veerätämmä,
sis viska-ks mi viiso' viis süld,
paar süld paiokängä'.

Nätä saamõ-ks mi ummi umatsit,
kaia umma kallist hõimu.
Virve' olõ mi üte verelidse',

üttest kalenjast kasunu.
Ega olõi-ks ta sun't mi sugu,
mi kalenja kaonu.
Kül' om iks ta suur mi sugu,
mi kalenja kallis.

Veri om iks meil lännü viite harro,
kulla ugla kuuõ riike.
Uhkõmba-ks meil omma Ungarih,
Kaunimba kavvõmbah.
Uuta jovvai mi tuud tun'kõist,
armappa aokõist,
Kuna lasõ mi kokko langukõsõ',
liidä kokko lingukõsõ'.
Tuust om vika veitkese,
pidä kinni pisokõsõ:
ega mõistai mi uhkõt ungari kiilt,
mar'a hüvvä madjari kiilt.
Miski-ks siski seo peräst,
jälki talki taa peräst, -
meil om ka-ks illos eesti kiil,
paha selge seto kiil.

Sinnä lääme-ks suurõ säksoga,
tandsi tarko poissaga,
kiä ks-mõistva mito kiilt,
mito kiilt, sada miilt.
Meele sis herrä' kõnõlõsõ',
Ernits ütles ilosahe:
„Hot' iks oll pal'lo aigo,
tugõvit tuhaniit,
kui inne-ks mi eräle lätsi,
kattõ hulka kaldomõ,
siske otse-ks no vällä umatsit,
sorde vällä sugulaisi.“

Hot' oll iks ta vaenõ seto,
umadsõ' oholidse',
siske meid sinnä korgõ' kutsi',
sinnä uhkõ' otseva.
Mi kutsu-ks siä tõsõl kõrral,
arva aol armal,
kala-ks randa kargama,
lat'kelle laulma,
sis saamõ mi' tuvi, tutvapast
langukõsõ lahehepast.

MÕTTEID III. SOOME-UGRI KULTUUR- KONGRESSI PUHUL.

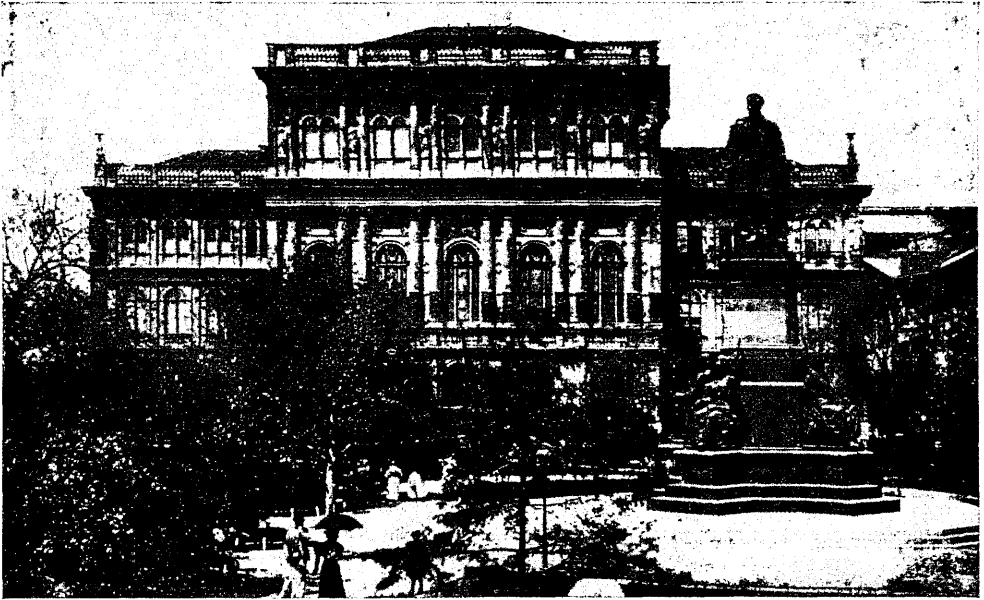
Eelseisev III Soome-Ugri kultuurkongress on laiaulatusliku tähtsusega kõikide siiakuuluvate sugurahvaste kultuuriloos. Enne ilmasõda ei võinud veel mõelda säärase ettevõtte päale. A. 1928 suvel koguneb suurema hõimrahva, ungarlaste, pealinnas Budapestis, kolme suuremääse soome-ugri riigi Ungari, Eesti, ja Soome juhatusel soome-ugrilasi, kes elavad laialipillatuina Ida-Euroopas. Arvata võib, et selle kongressi puhul vähenevad piirjooned, mis aastatuhandete kestel tekkinud üksikute soome-ugri rahvaste vahel. Omarahvuslikkuse tunne unub mõneks päevaks ja oleme jälle sama ürgrahvas, kes elas vanasti Volga ja Uurali keskel levival maa-alal: oleme soome-ugrilased.

Selle suurejoonelise kokkutuleku vastu, mis ühendab peale ligi 4000 aastat jälle nii suurel arvul ja rahvusvahelisel ulatusel hõimlasi, kui kunagi enne algkodust lahkumist, tunneb korraldav riik Ungari ka ametlikult kõige suuremat huvi: Budapestis toimepandav III soome-ugri hariduskongress on Ungari riigi esituspidu, mis osutub teiselaadiliseks, kui harilikud teaduslikud või ühiskondlikud kongressid. Ungari riigipea, kui ka valitsus ja rahva suur osa ootab huviga kongressi. Kongressile võib loota ka soome-ugri vähemusrahvaste ilmumist, nii välisungarlasi ja Venemaa-hõimlasi.

Kui a. 1921 peeti Helsingis esimene soome-ugri koolikongress, saatis sinna Ungari, majanduslikkude ja teiste takistavate raskuste tõttu ainult viis esindajat. A. 1924 Tallinnas toime pandud, ning juba II. soome-ugri hariduskongressiks nimetatud kongressist võttis osa 70 ungarlast. Käesoleval aastal ootab Ungari riik sadu hõimlasi omas kodus külalistena. Kavatsatud vastuvõtt tõendab, et Ungari hindab täiel määral soome-ugri rahvaste liginemispüüdeid igal eluavaldusalal. Soome-ugri kultuurkongress on Ungaris üleriiklik pidu, mille hea kordamineku jaoks on pea kogu riigi valitsusaparaat mobiliseeritud. Kongressi ülemkorraldaja on endine peaminister, professor krahv Pál Teleki, ja tema avamise puhul peab sissejuhatava kõne haridusminister Dr. krahv Kuno Klebelsberg. Poolametlikkude teadete järele võib öelda, et kongress lõpeb pidustusega, mis Ungari riik korraldab oma praeguse valitseja, Miklós Horthy 60. sünnipäeva puhul. Aga peale nende väliste efektide tõendab Ungari vastavate ringkondade poolt kongressile määratud tähelepanu see, et rea Ungari parimate teadusmeeste, poliitika- ja seltskonnategelaste ning majanduselu juh-

tide kaastöö on muretsatud kongressi töö ja moraalse kui ka ainelise tasapinna kindlustamiseks ja tõstmiseks.

Budapestis peetav kultuurkongress omab suure tähtsuse välise propaganda vaatekohalt, mis soome-ugri rahvastele nii väga tarvilik. Juba asjaolu, et erarongides läbi Euroopa sõidab Budapesti poole sadu hõimlasi, äratab tähelepanu välisriikides kui ka üksikute isikute sil-

Ungari Teaduste Akadeemia, asutati krahv Stefan Széchenyi algatusel 1825 a. Teaduste Akadeemia pidusaalis avatakse 10. juunil s. a. III Soome-Ugri kultuurkongress.

mis, kes senni võib-olla vähe on kuulnud ja õppinud soome-ugri rahvaste ajaloost ning nende praegusest hariduslikust tasapinnast.

Põhjamaa hõimlased elavad kaugel Öhtumaa tähtsamatest liiklemis- teedest, ning sidemete pidamine ja nende alaline tundmine teeb raskusi hõimurahvastele enestelegi. Kui sajad hõimlased sõidavad Ungari poole, aitab see rohkem soome-ugri ühtekuuluvuse tutvustamiseks välis- ja kodumaal kui teadusmeeste tööd, mis harilikult on tuntud ikka ainult kitsamais ringkondades.

Budapest ise on üks Euroopa suurematest linnadest: välismaa tähelepanu on rohkem sinnapoole kontsentreeritud, kui põhjamaa sugulaste pealinnade vastu. Budapest on tähtsate haridus- ja majandusteede sõlm-

punktis asuv linn. Kongressi küsimuste pooldamisega võib tema arenenud ajakirjandus väljaspoole antud teadete kaudu soome-ugri aate rahvusvahelisel levitamisel lõpmata palju praktiliselt kaasa aidata.

Mõned välismaa teadusmehed kuulutavad juba läinud sajandi lõpul, et peale germaanlaste, slaavlaste ja romaanlaste Euroopa rahvaste peres elavad ka soome-ugrilased neljandana tähtsamana rahvatõuna. Järelikult peab arvestama nende rahvaste ühinemispüüdeid, mille edendamine on peaaesjalikult soomlaste, eestlaste ja ungarlaste, kui kultuurilise m a t e soome-ugri rahvaste ülesanne.¹⁾ Võib loota, et Budapestis toimem pandav soome-ugri kultuurkongress pakub just oma geograafilise asendi ja rahvusvahelise tähtsuse tõttu selle ühtekuuluvuse toonitamisel Euroopa teisttõugut rahvaste silmis otsustavalt palju. Peame nimekt kõik hoolet kandma selle veendumuse väljaarenemise eest, et Soome, Eesti ja Ungari ei ole mõni germaani provints või mongoli maa, vaid nad on iseliiki riigid, iseliiki rahvastega, kellel on ka „oma koht päikese all.“ Soome-ugri rahvaste teaduslik uurimine peab levima Öhtumaa teadusellu, ning nende elanikkude üldhariduslikkude mõistete kogusse.

Mitte väikesem ei ole kongressi tähtsus s i s e m i s e p r o p a g a n d a vaatekohalt. Võib öelda, et Soomes ja oludele vastavalt Eestis, veel pigemini aga suurema-rahvaarvulises Ungaris oli enne ilmasõda soome-ugri sugulusaade peaaesjalikult teadusmeeste vara. Ungaris oli see aade küll juba XVIII sajandil keeleteadlaste poolt tunnustatud, ta jäi aga siiski niioelda „akadeemiliseks küsimuseks“, ülikoolide tööalaks. Ainult XX sajandi alul tekkinud n.n. „turaani liikumine“ katsub teadusmeeste saavutistega ka laiemaid rahvahulki tuttavaks teha. Kas on selles läinud sajandi realistlikult kaine positivism süüdi, mis takistas ungari teadusmehi nende poolt „romantiliseks“ tembeldatud hõimuaate levitamisel, samuti liberalismi ning ajaloolise materialismi enamjagu ainelist kasu pütüdev ajajärk põhjuseks, et hõimuaade oli enne sõda üldse väikesemal määral Ungaris tähtsuse omandanud, või on see lihtne juhus? Igatahes, teadusmehed teadsid kõige paremini, kui vähe on järele jäänud endisest ühisest keelest, vaimlisest vanavarast, elukommetest, isegi tõulisest sarnasusest. Nad arvasid, et oleks kibe pettumus lihtrahvale, kui mõni ungarlane ei saaks äru soomlase keelest ja see tooks enesega hõimluse salgamist. Järelikult katsusid nad jääda ainult puhtteaduslikkude sidemete pidamise juurde.

Praegu oleme aga juba kaua sellest seisukohast üle. Meie teame seda ja

¹⁾ Friedrich Ratzel: Völkerkunde, 2. Aufl. Leipzig und Berlin, 1894-1895, Bd. II. lk. 749.

lepime sellega, et hõimrahvaste juures on asjata otsida tingimata sarnasust. Pääle puhtteaduslike sidemete on aga tarvis luua laiemal alusel kokkupuutumiste võimalusi soome-ugri rahvaste vahel, isegi kõik teadus-
alad peavad kontakti astuma üksikutest hõimuriikidest. Vanasti tehti seda keeleteaduse, etnograafia, väikesemal määral arheoloogia, kunsti ja kirjan-
duse alal. Seda oli aga vähe. Sellest olukorrast näit., et eesti keel on ometi soome murre, sündis, et peale mõne isiku enne sõda inimestel Un-
garis aimugi ei olnud sellest võrdlemisi suurest hõimrahvast. Ungari
lapsed õppisid juba õige vara „Reval'ist“, teadsid „Baltisch-port'ist“ ja
kuulsast ning vanast „Dorpat'-i“ ülikoolist. Tartu ülikooli praegusel unga-
ri keele lektoril ei olnud Budapesti ülikooli astumiseni aimugi, et Eestimaa
elanikud on soomesugu rahvas, järelikult ungarlaste hõim. Ta teadis aga
sellevastu, samuti õige vara nagu kõik teised ungari koolilapsedki, et vo-
gulid, ostjakid jne. on hõimrahvad.

Pääle ilmasõda, samuti turanismi levitamisega, on selles suhtes pal-
ju muutunud. Kahtlemata mängib siin osa Euroopa rahvaste juures prae-
gu valitsev üldine püüd, et peab üksteisega kindlamaid sidemeid looma.
Eesti ja Soome said iseseisvuse, mis andis hõimuaate levitamisele sootu
teise ilme ning võimalusi ja ühtlasi tõstis suurel määral huvi selle aate
vastu. Sõjast väsinud rahvaid valdas leplikkuse vool, ja meie arvame, ei
ole eksitus väita, et soome-ugri vennastumine on osalt idealistlik-roman-
tilise meeololu saavutus, mis astus üleilmselt endise positivismi ning
materialistliku ilmavaate asemele.

Pärast ilmasõda võttis vägevat hoogu huvi hõimlaste vastu Ungaris.
Kui vana Ungari riik ise langes ning tükeldati imperialistlikele huvi-
dele vastavalt, paistis sääl eeskujundvaks noor Eesti ja Soome iseseis-
vus ning vaprus, millega hõimrahvad oma vabaduse kätte said. Hõimu-
aade vabanes ülikoolide õppetoolidest, ja ajakirjandust lugev rahvakiht,
eeskätt intelligents, omandas kiirelt informatsiooni hõimrahvaste üle, kes
senni ainult teadusmeeste huvipiirkonnas seisid ja niiõelda nende katse-
aineteks olid. Kasvas ka uus teadusmeeste põlv, kes loomulikuks pidasid,
et hõimuaade tuleb viia suure rahvahulga sekka. Berliini ülikooli kadu-
nud ungari keele professor, R ó b e r t G r a g g e r ütles a. 1923 Tartus, et
lõppenud on ajad, mil soome-ugri rahvaste vastastikkune tundmaõppimine
oli ainult professorite eesõigus, ning liigub häälikute ja kaashäälikute
võrdlemise alal. Kuivale grammatikale peab järgnema värske elu isik-
like kokkupuutumiste ning sidemete loomise näol.

Kui hõimuaade on meie päevil juba haritud keskkihi vaimuvara,
siis võib just Budapestis korraldatav kongress oma suurejoonelisuse
kaudu kaasa aidata, et see aade edaspidi muutuks kõikide soome-ugri

rahvaste laiade rahvahulkade teadvusse üleantavaks rahvuslikuks üldva-
randuseks. Nii tõstavad ettevalmistustegevuse lained huvi hõimrahvaste
vastu, eriti Soomes, Eestis ja Ungaris, kuna hiljemini kongress ise ja
tema üle ilmuvad teated teevad sedasama. Algkodusse, Venemaale
jäänud hõimlaste juures tekib arvatavasti ka huvi hõimlaste suurkohta-
mise vastu. Praegu veel uinuvad rahvad võivad kongressist mõjutusi
saada oma tuleviku arendamise suuna määramiseks. Vanasti ja alles hil-
juti iseseisvusele või omavalitsusele jõudnud Ida-Euroopa soome-ugrilased
võivad 4000-aasta perspektiivi nähes veenduda oma ajaloo vanuses, ning
lähinemispüüetes, mis tulevik teeb neile kohustavateks. Budapestis tule-
tatakse meelde 4000 aastast rahvuslikku elu, mis ainult sellepärast senni
kahe silma vahele jäi, et Euroopa ajalugu ning haridussüsteemi vaadeldi
teiste rahvaste huvidele ning seisukohtadele vastavalt. Teaduse senni
kinnisest aristokraatlikkusest astub soome-ugri hõimlusaade
Budapesti kongressi massilikkuse tõttu üldhariduse varal demo-
kratiseerumise teele.

Kongress on nimelt kutsutud kokku senniste hõimrahvaste vahel alusta-
tud kokkupuutumiste ja sidemete kõvendamiseks, kindlusta-
miseks ja süstematiseerimiseks. Elame n.n. „vaimlise
koostegevuse“ (coopération intellectuelle) ajal. Seda
katsub teha ametlikult Rahvasteliit, ning seda teeb instinktiivselt või
teadlikult iga Euroopa kultuurriik. Peale ilmasõda läks korda muu
seas Ungaril, osalt oma algatuse, osalt välisriikide lahke kutse tõttu um-
bes 15 riigi ülikoolides lasta esitada ungari keelt või üldse ungari kul-
tuuri. Suur on ka nende ungari teadusmeeste arv, kes ainult oma isik-
liku tubliduse tõttu mõne teadusala spetsialistidena välismaade ülikoolidesse
on koha saanud. Võib siis oletada, et Ungari oleks Soome ja Eestiga
kultuursidemeid looma hakanud isegi siis, kui ei oleks selles hõimuaade
aluseks. Senniste juhuslikkude ning enamjagu isiklikkude liginemispüüete
asemel peab Budapesti kongressi järele soome-ugri rahvaste teadusliku
ja üldkultuurilise koostegevuse alal järjekindlus läbi viidama.

Kongress pakub ka võimalusi üksikasjalikumale uurimisele ning
võimalikule revideerimisele võtta majandusliiku ja poliitilise
koostegevuse alal kerkivaid küsimusi, ning katsuda nende ühtlusta-
mise kaudu tulevikus uut teed rajada, peaaesjalikult Soome, Eesti ja Un-
gari omavahelises vahekorras. Teiselt poolt võib kaalumisele võtta, kas
ei oleks võimalik ühine majanduspoliitika ja välispoliitiline orientatsioon
Euroopa teisttõugu rahvaste konstellatsioonis ja milles see võib seista, et
teatud tõsiduse ja reaalsuse ilmet mitte kaotada.

Budapestis korraldatavalt soome-ugri kultuurkongressilt võib tingimata ka praktilist kasu oodata. Milles see seisaks?

Eeskätt peaks nimetama, et on hõlbustatud sel määral kui vähegi võimalik tutvuda Ungariga, ning teha pikem reis läbi Euroopa. Teadusmeeste, pedagoogide, kunstnike ja kirjanike, samuti seltskonna-, majandus- ja poliitikaelu tegelaste tutvumise kaudu tekiavad võimalused üksteisega isiklikult läbi rääkida ja edaspidi hõimrahvaste tulevast ühistööd õiges suunas juhtida. Võib mõtteid vahetada hõimrahvaste kultuuriliste olude tutvustamise teostamise üle koolides ning avalikus elus, et järgnev põlv kasvaks kindlas hõimuühistundes ja sellest oleks imbutunud ka suur rahvahulk.

Peale vastastikkuste suhete teostamise võib mõelda ka kultuuriliste ja teaduslike sidemete loomisele välismaadega. Sel alal on soome-ugri rahvastel palju ühiseid ülesandeid. Ungari poolt selles suhtes läbi viidud meetodite äraõppimine ning omandamine võib hõimrahvaste samalaadilistes püüetes õige kasulik ja otstarbekohane olla. Absoluutselt vaadates oleme nimelt meie soome-ugrilased Öhtumaa kultuurriikide vastu samas seisukorras.

Selle tõttu, et Ungari ise pani nii laiaulatusliku aluse kongressile, ning tahab sel puhul oma paremate kultuurjõududega lavale astuda, on iseenesest mõistetav, et eriti Eesti ja Soome, kaks järgnevat soome-ugri kultuurriiki, tunnevad omaks kohustiseks oma paremate vaimliste esindajatega esineda. See kongress on suursugune kultuurvõistlus, mis aga ei ole sugugi sihitud üksteise vastu, vaid pigemini see on suurejooneline kultuurrevüü, et mittesoome-ugri rahvad näeksid Euroopa neljanda kultuuri- ning riigiehitaja tõu — soome-ugrilaste tegevuse saavutisi. Madalamal astmel seisvate hõimlaste esindajatele peab see kultuuriülevaade olema vaimustavaks ja algatavaks võimaluseks: mitte meelt heita, vaid kindlasti töötades püüda parema tuleviku poole. Ungari riigi ajaloo 1032 aastat peab teiselt poolt ergutavalt mõjuma Soome ja Eesti 10-aastase riigi elanikkudesse ja tõendama, et raske on ehitada uut riiki, aga raske on teda ka hävitada. Soome ja Eesti riikide 10-aasta juubel langeb stiilselt ühte Ungari riigi uuele tõusule astumisega.

Ungari elas üle raske kriisi, nii sise- ja välispoliitika, kui ka haridus- ja majanduselu alal. Hõimlastelt tulnud eriteadlased, tutvudes sooritatud töö saavutistega, võivad nüüd juba selgesti näha, mis on varemest loonud, mõne aasta jooksul, raskeid kaotusi kannud ungari rahva tahtejõud ning loomisoskus. üldhariduse, majanduse ja poliitika alal. Riigi ehitamise ja sisseseadmise suhtes võivad eriti noore

Eesti riigi esindajad palju õpetlikke küsimusi tähele panna, sest kindlasti võib öelda, mõlemas riigis on mõningaid sarnaseid probleeme.

Kahest vaatenurgast võib mõista Budapestis korraldatavat III soome-ugri kultuurkongressi. Kes otsivad romantilisest vaatlemisviisist tuntud Ungarit: — „tokaieri“, „mustlasmuusika“ ja „pustade“ maad, võivad ennast vist hästi tunda kongressi puhul, külaliste vastuvõtmise lahkuse poolest tuntud ungari rahva seas, ning mitmekülgset kokku seatud kongressi lõbustuste programmi tõttu läheb neil korda Ungaris mõnusaid päevi mööda saata.

Kes aga kongressi puhul lahtiste silmadega ringi käib Ungaris, näeb, et see on nagu teisedki riigid: mitte paradiis, mitte ka põrgu. Maa, kus tehakse tööd, kus on praegu palju muresid ja vaevanagemist, aga kus võib juba tähele panna uue ungari elu pulsseerimise elujõulist rütmi. Nad võivad tutvuda ungari optimismiga lõpmatu kibeduse ja kannatuse maal. Nad võivad näha, kõikide raskuste peale vaatamata, tuleviku poole pöördunud ja tuleviku jaoks kohaneda tahtvat eluinstinkti, paisuvaid rahvajõudusid, aastati 90.000—100.000 lapse võrra sigineva rahva garanteeritud tulevikku, samuti rahvusliku varanduse kasvamist, nii ainelisel kui vaimlisel alal.

Esimese soome-ugri koolikongressi puhul tekitas veel ainelist mu-ret mõne Ungari esindaja saatmine Helsingisse. Praegu on sadadele hõimlastele, kui vähegi on võimalik, hõlbustatud Ungaris viibimine. See asjaolu seletab palju, ning kõneleb iseenesest jälle oma tasakaalu leidnud Ungari olude paranemise üle.

Ungari teadusmeeste väsimata ja süstemaatiliste uurimiste saavuti-sena leiti hiljuti Ungari madalikul uus loodusvara: peaaegu uskumata rikas maagaasi allikas. See looduse ootamatu kingitus rajab uue tee Ungari madaliku, „romantilise pusta“ saatuses, tema industrialiseerumises ja intensiivsemaks muutuvaks põllumajanduses. Nagu tahaks ta sümboliseerida seda uut rahvajõudu, mis ootab käesoleva sajandi kestes oma arenemist ning kasutamist Ungari ajaloos.

Ungaril on praegu vaja häid sõpru, kes märkavad temaga juhtunud ebaõiglast talitamisviisi, ning hakkavad tema huvide kaitsjajaks välismaail. Kui inglise, ameerika, saksa, itaalia, isegi prantsuse hääled tõusevad Ungari õiguste kaitsmiseks, seda enam loodab ungarlus sääraseid samme vennasrahvastelt.

Kui kongressist osavõtjad lahkuvad Ungarist, viigu nad Põhjamaale teateid, et rahvas, kes on vere ja higiga nii palju ohvreid toonud Öhtumaa kultuuri kaitsmiseks, nüüd, mil sama tänamatu Öhtumaa rebis

tükkideks Ungari rahva elava keha, ei taha veel surra, isegi loodab raudgematu jõuga uut tõusu XX sajandil.

„Toutefois, je ne veux pas clore ce courrier sans vous dire l'impression de force et de résolution que me donnent les Hongrois.“ (Siiski, ma ei või lõpetada seda aruannet, kõnelemata teile sellest jõust ja järjekindlusest, millise mulje ungarlased minusse jätavad).

„Au risque de paraître suspect à certains, j'avoue ma sympathie pour ce peuple.“ (Kuigi pean mitmetele kahtlaseks saama, avaldan oma kaastundmust selle rahva vastu).

Prantsuse ajalehekirjanik kirjutab nõnda kaheksa aastat selle järele, kui prantsuse kuninganna lõbulossis otsustati Ungari purustamine.¹⁾ Eestist pärit sakslane krahv Keyserling kirjutab omas viimases raamatus „Das Spektrum Europa's“, et Ungarit ootab tulevikus juhtiv osa Doonau-kalda riikide hulgas.

Kui III soome-ugri kultuurkongressi osavõtjad lahkuvad Ungarist, viigu nad enesega kaasa aade, millest räägib luuletaja Arany, et on üks loss, Buda-kants, Ungari sümbol, Doonau kaldal, mis on tõepoolest „energiale koondumispesaks, mitte laiskusele pehmeks varjupaigaks!“

Kui soome-ugri rahvaste esindajad saavad Budapestis nähtud asjade tagajärjena värskendavat jõudu, uut võitlustahet oma tuleviku kindlustamiseks, kui nad Ungari saatusest aru saavad, et „üks haud ei ole surnuaed“, siis võib kindla veendumusega öelda, et kongress täitis igas suhtes oma ülesande.

*Dr. phil. Elemér Virányi,
Tartu ülikooli ungari keele lektor.*

DR. PHIL. ELEMÉR VIRÁNYI

on sünd. 30. X. 1897 Aradis (praegu Rumeenias). Võttis osa maailmasõjast. 1919. a. astus Budapesti ülikooli, võttes erialaks ungari keele ja kirjanduse, päale selle prantsuse keele ja kirjanduse. Suvel 1922 külastas Eestit ja valiti sama aasta sügisel Tartu ülikooli ungari keele lektoriks, mis ametis oli tegev 1928. a. kevadsemestri lõpuni. Järgneva poolaasta kavatseb dr. Virányi Ungari riigi stipendiaadina Soomes teaduslikuks edasitöötamiseks kasutada. Loodame, et teda hiljemini jällegi talle nii armsaks saanud Tartu ülikooli tegevuses näeme.

Dr. Virányi teaduslik ja kirjanduslik tegevus on õige laialine. Iseseisvaid suuremalatuslikke töid on talt senni ilmund 8, nende seas tema doktori väitekiri Ferenc Kazinczy kirjandusreformi rahvusharidusliku tähenduse üle; prantsuskeelne ülevaade eesti keeleteadusest ajakirjas: *Revue des études hongroises et finno-ougriennes*, Paris, 1926, nr. 1—4; Ferenc Herceg tema kirjanduslik toodang, Ungari ajaloo kirjanduse pääjooned, Ungari uurimused hõimrahvaste algkodu ülesotsimiseks, kõik Tartu, 1927; prantsuskeelne

¹⁾ Ilmunud ajalehes „Pax“, Pariisis, 3. veebruaril 1928, W. R.-i poolt.

dikem uurimus prantsuse kirjaniku Bernhard Thalès'i suhetest eesti ja soome rahva-
luulega, Tartu ülikooli actades 1928; ungarikeelne ülevaade eesti rahva seltskondlikkudest
suhetest, prof. krahv
P. Teleki toimetatud
III Soome-Ugri kong-
ressi albumis, Buda-
pest 1928. Kir-
jandussisulisi lühe-
maid artikleid on dr.

Virányi avaldanud
25, kultuuriloolise ja
ajaloolise sisuga ar-
tikleid 20, poliitilise
sisuga 9, reisikirjel-
dusi 7, nekrolooge
ja elulugusid 6. Neist
on ilmunud ungari
keeles 26, eesti kee-
les 44, soomekeeles
5, saksakeeles 5,
nende hulgas 3 ees-
tikeelsete tööde re-
feraati, prantsuse
keeles 2. Pääle ees-
pool nimetatute väl-
jannete on tema kir-
jutusi ilmunud Tartu
ülikooli juures asuva
Ungari instituudi
väljaannetes Bibli-
otheca Hungarico-

Hõimuklubis ja Eesti-Soome-Ungari Liidu kõnekoosolekuil Tallinnas, pääle selle mitme-
suguste muude organisatsioonide korraldatud koosolekuil, rahvaülikoolides jne. Pikemaid
loengseeriaid: Ungari ajalugu ja kirjanduslugu, kokku 33 tundi, on dr. Virányi pidanud
Tartu rahvaülikoolis, samuti Ungari kultuurajaloo üle 8 tundi Tallinna rahvaülikoolis, hoo-
pis kõnelemata ülikooli õppetööst.

Kuna dr. Virányi on praegu alles kõige õitsevas meheas, siis võib temalt veel
tulevikus loota palju väärtuslikke teoseid ja viljakat tegevust Eesti-Ungari kultuuriliste
hõimusõprussuhete arendamise alal. Erilise huviga jääme ootama tema suuremat Ungari-
Eesti kultuur- ja hõimusuhteid käsitlevat teaduslikku uurimust . . .

Dr. phil. Elemér Virányi.

Estica, Eesti Kirjan-
duses, Eesti Bio-
graafilises leksiko-
nis, Loomingus, Üli-
õpilaslehes, Viker-
kaares, Aos, Keva-
dikus, Kaitse Kodus,
Postimehes ja Päe-
valehes; Ungaris,
Tschehoslovaakias,
Rumeenias ja Jugö-
slaavias kokku 12
ungarikeelses aja-
kirjas ja ajalehes;
Soomes Uusi-Suomis
ja Suomen Heimos,
saksa keeles Dorpa-
ter Zeitungis ja Est-
ländisch-Deutscher
Kalender'is, ka sak-
sakeelses referaadid
Bibliotheca Hungarico-
Estica's. Teaduslikke ja pidulik-
ke kõnesid ja loenguid
on dr. Virányi Eestis
oleku ajal pidanud
42, peajasjalikult

Tartu Akadeemilises

MULJEID UNGARIST JA UNGARLASIST.¹

Eduard Wilde

On loomulik, et Ungarisse sattunud eestlane eel kõige tunneb üht
huvi: avastada kõiksugu sarnasusi ungari hõimu ja enda vahel, nii ihu-

¹) Eesti-Soome-Ungari Liidus 29. jaan. 1928 peetud kõne.

lisi kui hingelisi. Kuis on ta välimus, võrreldes minuga, kuis ta keel, kuis ta kombed, kuis ta asula ja elamu, kuis ta mõte ja meel?

Ma ei tohi väita, et selle otsingu ja uuringu tulemused oleksid kuidagi üllatavad, igal alal drastilised — eriti, kui see huvitatud eestlane on ainult turist või tervist otsiv patsient, kelle aeg piiratud. Kõige kergemini sobib sul veel keelega. Selle sarnasuse tabad varsti. Ja mitte üksnes puhtkõnalisest küljest. Kui loed näiteks toiduainete kaupluses purgilt, mis täidetud mingi venivkollasega, päälkirja »méz«, siis ole üsna julge, et see sõna on meie keeli »mesi«; ja kui viisakas kaupmees — viisakamat ungari omast pole kogu maailmas — sind su lahkumisel austab platoonilise käesuudlusega, korrates stereotüübilist fraasi: »Kezét csókolom«, siis kuuled et su »käsi« on tema suus »kéz« — jälle ainult ühe tillukese »i« võrra teisem kui meie keeles. Mul ei olnud raske oma termaal-ravila nimegi, mis oli »Hévíz«, eesti keelde tõlkida: »viz« on kahtlemata »vesi«, ning mis see esisilp »hé-«gi muud tähendab kui »keeva« või »kuuma« — nii siis »Keevvesi«, mida keebki säääl maapõuest üles.

Selliseid sõnasarnasusi võid lühikese ajaga koguda kaunis pika rea, kuigi oled filoloogiline võhik. Ent sellega piirdub keele suhtes su sugulus madjariga. Mis aitab sulle teadmus, et mõlemate keelte grammatiline ehitus omab olulisi sarnasusi, kui sa ungari hõimu juttu selgi määral ei taipa nagu soome velje oma. Mõlemate keelte kaugelt lahus sündivat arengut on liiga tugevasti mõjustanud ümbruse võõrkeeled: madjarite oma tuttavasti mitmed slaavi idioomid, saksa ja türgi keel, vähesel määral isegi itaalia ja rumeenia keel; meie keelt jälle rootsi, taani, saksa ja vene keel.

Eestlase keeleline läbisaamine Ungaris oleks äärmiselt raske, kui säääl mitte kaunis laialt, vähemasti suuremais linnades, ei mõistetaks võõrkeelt, mida mõistame meiegi: nimelt saksa keelt. Oli ju see keel 18. sajandi lõpust pääle, Habsburgi suguvõsast kuningate all, päälesunnitud ametlik keel Ungaris, nii tsiviilvalitsuses kui ka sõjaväes, ning see olukord vältas ligemale 90 aastat — kunni 1867. aastani, kuigi vaheajal, 19. sajandi keskmisil aastakümneil, ungarlaste rahvuslik-revolutsioonilise liikumise võimsal survele, nende keelele ajutiselt tehti kontsessioone, mis aga sedamaid jälle tühistati, kui 1848./49. a. revolutsioon Austria ülemvalitsuse vastu nurjus:

Kuna aga vägivaldsele saksastamisele järgnes hiljem, kui Ungari oma riikliku iseseisvuse kokkuleppel Austriaga tagasi saanud, üldine energilik madjaristamine, siis pole saksa keelt mõistjate arv Ungaris nüüd enam endiselt suur, nii et ungari keelt mitteoskav muulane, eriti pro-

vintsis ja maal, sageli jääb kimpu. Näiteks ei mõistnud võõrastemaja teenijad kuurordis, kus mullusel suvel end ravitsesin, ei sõnakest saksa ega mingit muud võõrkeelt, nii et olin sunnitud enda tähtsamaid soove neile esitama kirjalikult: mu saksakeelsed »päevakäsud« tõlkis seks ungari keelde üks sõbralik kaupmehe-proua. Oli ka märgata, et madjarid saksa keelt mitte enam põhjalikult ei valitse. Intelligentsist, kellega puutusin Hévizis kokku, kõneles ainult üks ooperilaulja, dr. Gál, endine jurist, täiesti vabalt saksa keelt, kaunis ladusasti ka keegi erustunud kõrgem ohvitser Weinberger; sellevastu kahetsesid kaks kirjanikku, häärad Gyula Szabó ja dr. Géza Bieró, keset jutungit sagedasti, et nad eneste mõtteid kahjuks ses võõras keeles küllalt täpselt ega kujukalt ei suutvat väljendada. Võrdlemisi veelgi kasinam, nagu mulle öeldi, olevat Ungaris inglise ja prantsuse keele leving. Mulle näib, et meie Eestis võõraskeelte mõistmise suhtes läheme sama teed: saksa ja vene keel kustuvad, neid ja muid suuri keeli mõistavad teatava aja pärast ainult veel mõned diplomaadid, välisministrid, suurärimehed ja pangahäärad.

Otsides sugulusmärke ungarlase ihulisest välimusest, ta näost ja teost, seisad varsti huvitava nähu ees, et sarnasus sinuga võib täielikult puududa, või et teda on olemas üllatavalt suurel määral. Leidub indiviide mõlemast liigist ja nende vaheastmelisi teiseid samal maal, samas linnas ja samas külas. Võhivõõras on meile tõmmu ungarlase tüüp. Meil on küll üks mittevalge nahavärving sporaadiliselt olemas, soomlastel koguni arvurikkalt, ja nimelt mongollik-kollane, helekollasest tumekollaseni. Aga see on kaugel ära tõmmust ungarlasest, kes tundub otse eksootilisena. Pruuni või pruunika naha juurde seltsivad tumepruunid kunni mustad karmid juuksed ja pruunid või mustad silmad. Nad on kehalt väiklased, saledad, liikmeilt peenevõitu, kabadad, ent sitked ja nõtked, loomult reipad ja võrdlemisi elavad. Hakasin seda tüüpi nägema juba teel võõral pinnal, nimelt poola-iaiti piirijaamas ühe viieliikmelise turisti-seltskonna näol, ning arvasin, et olen paaril endisel Ungari-reisul nähtud madjaritüübi unustanud ja et leian säält nüüd aiva sihukesed kreoolisarnased olendid eest.

Kuid sellega eksisin. Juba Budapesti vaksalis võisin konstateerida, et tõmmunahalised madjarid on helkjate, enam meiesarnaste kohta tunduvas vähemikus. Ja kui saabusin Hévízi, see on, maale, Zala maakonda — juhus tahtis, et see sündis pühapäeval, kus kuurordi kaunis pargis liikus hulgakaupa talurahvast — siis seisin äkki teise etnograafilise äärmusega vastamisi: need siin olid puhastverd põhjamaised soome-ugrilased, neid poleks eesti supelkoha pargis eesti publiku hulgas

keegi võõrastena ära tunnud. Mitte üksi kehaehituses ja näojoontes, vaid isegi rõivastuses — eriti, mis puutub naistesse — sarnanesid nad üllatavalt meie maainimestega.

Seda asjaolu ei maksa muidugi imeks panna, pidades silmas ungarlaste põlist kui ka ajutist kooselu ja veresegu nii mitmesuguste teiste raasside ja rahvustega, kelle seas ei puudunud ka orientaalid türklaste, juutide ja armeenlaste näol. Siin maanurgas jäi rahvas, nagu võime oletada, võõrast verest ehk üsna puutumata, eriti maal; teises oli see puutumine kasin, kolmandas ja neljandas aga hakkas segaveri enamvähem domineerima — nõnda tekkisid erinevad tüübid ja nende varjundid, minnes aja jooksul segamini, nii et nüüd enam kindlasti ei teata öeldagi, kus on selle ja kus teise tüübi päris kodu. Nii mõnestki rahvusest muulasi on madjaritega assimileerunud, nende füüsilist ilmet rikastades, muu seas on seda rohkesti sündinud juutidega, ja nimelt nii põhjalikult, et vahel raske on Ungari juuti juudina veel ära tunda. Küll on näiteks Taaniski see protsess nii süvenenult teostunud, et sääil musta juuti peaaegu ei olegi, kõik on põhjamaiselt »blondinud«. Kuid see blond juut on sääil siiski veel juudina füsiognoomiliselt kuidagi tuntav. Ungaris aga nägin juute, kelle põlvendust teadjad mulle pidid kinnitama, nii väga olid nad näolt ja kehalt muutunud madjariteks, hoopis kõnelemata keelest ja kommetest.

Kus riigiosas elab noid tõmmukaid madjareid praegu veel kompaktsemalt koos, sellele ma ei saanud kindlamalt jälile, oletan aga, et need paigad peavad olema Alföldis, Ungari avaras madalikus, ja nimelt selle idapoolseis osades, sest kui ma 25 aasta eest matkasin Doonaud mööda alla, põiki läbi selle suure rohulagendiku, Balkani maade poole, ilmus laevale neid mustaverd ungarlasi arvukalt neist jaamadest, mis asetsesid jõe pahempoolsel kaldal, keset Alföldi. Mäletan veel selgesti, kuidas nende kujud manasid mu fantaasias elusse Sándor Petöfi ülistavad romantilised kujutlused Ungari kuulsast pustast ja tema nomadiseerivaist elanikest, mitmet liiki karjustest. Nüüd on see karjuseromantika ja betyáripoesia vaibunud kaduvusse. Mootorsahk ja traktor on teinud 400 kilomeetri pikkusest ja 200 km laiuselt rohulagendikust suurema osa viljakaks põlluks, või virgad käed on sinna istutanud viina- ja uibuaedu. Endine lage karjamaa on kattunud, oma nägu ja loomust täiesti muutes, viimaseil aastakümneil taludega, meiereidega ning kaunis tiheda kitsarööpaliste raudteede võrguga. Siiski üks huvitav ja väga omapärane jäänus endisest pustast ja tema elust, nagu lugesin ühest reisujuhust, olevat veel säilinud. Debreceni linn riigi kirde-osas, mida loetakse tüübilisimaks Ungari linnaks, aitab

pustaluulet ja karjuseromantikat, vähemasti enda ümbruses, veel alles-tada. See ligemale Tallinna suurune linn karjastab n.n. Hortobágy'is, nagu tema stepitaolist ümbrust kutsutakse, praegu veel suuri karju, mis koostuvad umbes 10 000 hobusest, 17 000 sarvloomast, 3 000 seast ja 30 000 lambast. Ja neid karju olevat hoidmas tohtu arvukond karjuseid, kes jagunevad oma erikutselt ülemateks ja alamateks: nende aristokraatia moodustavat hobukarjused ehk csikós'id, osavad ratsutajad, kes

Pusta — tüübiline arumaa maastik.

püüavad linguga (lassoga) iga hobuse karja hulgast kinni; nendele järgnevad härjakarjused ehk gulyás'id, siis lamburid ehk juhász'id ning viimastena seakarjused ehk kondás'id — kõik nimetused, mis on võõralegi tuttavad Ungari pustat kujutlevast ja temas liikuvat omapärasest elu ülistavast luulest ja proosakirjandusest.

Kes kunagi on võinud pilku heita sellele ääretule, ühetoonilisele haljale tasandikule, mida kutsutakse alföldiks ja tema nõmmetaolistes osades pustaks, see tajub sedamaid, miks on madjari rahvalaul, jaolt tema omapärasem kunstlaulgi, nii täis igatsevat, janunevat, valus tuikavat melanhooliat. Nagu Lõuna-Vene stepp on sünnitanud ukrainlase ja kasaka raskemeelse rahvalaulu, mis on iseloomult teisem ungari omast

ainult slaavi rahvusliku temperamendi iseolu tõttu, nii on üksilduse, tühjuse, igavuse ihades hauduv pusta sünnitanud ungari viisid täis müstilist hingevalu. Selle muusika populaarsemad tõlgitsejad on olnud iidseist aegadest päale mustlased, see tundmatu põlvendusega rahvus, kellest teatud osa ka on madjaristunud. Ükski mustlaste-orkester — neid on Ungari täis — ei jäta oma kontsertkavasse võtmata mõningaid

rahvaviise, teades, et madjar-kuulaja talle seda andeks ei annaks, teades, et publiku suur enamik süttib alles, kui ta kuuleb iseennast, kui ta võib laulda südames orkestriga kaasa. Hévízi puiestikus liitus publik sellisel pidulikul puhul müürina kõlakoja ümber kokku ning kuulatas hädusega, millesarnast ma naljalt kusagil pole näinud. Selle armastuse tõttu oma rahvalaulu vastu saab mustlane, selle võrratu meisterlik reprodutseerija, ungarlasele rahvuslikuks lemmikuks, ilma kellela ei ole õiget kontserdi- ega õiget tantsumuusikat. Et niisugusele lemmikule makstakse hääd tasu, on mõistetav. Ongi päris peened härrasmehed, need mustlasist muusikud, enamasti üpris rasva läinud, nii et neid

Kaluribastioon Budapestis, kuninglikkude Doonaukalurite tsunfti järele nimetatud.

meile tuntud rändmustlastega välimuselt enam kuidagi ei saa võrrelda. Ungari mustlasest kui sündinud helikunstnikust on tuttavasti üks muusikaalne ilmakuulsus, Franz Liszt, kirjutanud terve raamatu, nagu ta ungari rahvalaulust sai algatust ja ergutust oma 15 kuulsa rapsoodia loomiseks. —

Mis nüüd puutub üldmõttes rõivastusse, siis leidsin, et meil ollakse selles läbistikku moderniseeritum kui Ungaris, eriti maal. Lühike seelik ja poisipää on Eesti külas märksa kodusem. Ma õieti ei silmanud kogu Zala maakonnas ega Balatoni järve laialises ümbruses puhtalurahva seas ühtki põlvist saadik ulatuvat seelikut, kuigi ta just maani

ei ulatunud, ning põetud naisepäid ainult üksikuid. See on kahtlemata kaplani-härra »teene«. Sest katoliku hingekarjane ei pea end, nagu meie oma nüüdki veel, kirikhärraks, keda vaene patune tarbekorral peab kätte otsima, vaid ta liigub alati oma tallekete keskel, noortel naisolenditel nii-öelda sabas. Nõnda hoiab papi konservatiivne mõjuvõim külas seelikud ja juuksed pikad ning aru selle eest lühikese. Linnas, eriti suurlinnas, nagu Budapest, kus karjane oma karja küllalt ei suuda silmas pidada ega varitseda, on lugu muidugi teine. Lugesin enne ärasõitu eesti lehest, Budapestis olevat põlvini ulatuv seelik isegi seaduslikult keelatud. Seda suurem aga oli mu üllatus, kui Budapesti vaksalis nägin lühemat seelikut, mida kunagi olin näinud: see jättis päält põlvi veel paljugi kaunist katmata. Kuulsin siis ka, et too keelusõnum on ekslik: keegi kiriklik moraalfanaatik olevat riigipäevale küll sellise ettepaneku teinud, see ei olevat aga läbi läinud.

Välja arvatud meeste kitsaveerelised, taldrikukujulised mustad viltkaabud, mida meil ei kanta, sarnanes ungari talurahva rõivastus õhtupoelses riigiosas pea täiesti meie maainimeste omaga. Eriti naised ja neiud oma päärättide, pihikute ja seelikutega olid nagu eesti külast siia paigutatud. Ent siiski on Ungaris kohti, isegi üsna tema ülimoodsa päälinna külje all, ühes selle kaugemas alevis, kus kantakse veel rahvusriiet, nimelt *Rákospalota*s, põhja pool Budapesti, ning *Székesfehérvár*'i linna ümbruskonnas, paar tundi raudteesõitu Budapestist. Kahjuks nad jäid mul nägemata, kuulsin aga, et naiste alamkehad olevat paljude kõrtsikutega, mida pandavat 10—15 tükki ülestikku, vägevasti kohevile aetud, millega nad sarnanevat slaavi tõugu vendi naistele Spreewaldis, Preisimaal, kuna meeste iseloomulikum riie olevat nende omapärane mantel, nimega »szűr«. Jätan keeleteadlaste eritella, kas see nimetus ei ole identne meie sõnaga »särk« ning madjari mantel järelikult sarnane mulgi musta kuuega, mida ta kutsub »särgiks«. Eesti nais-rahvusriidele üllatavalt ligidale küündis see, mida kandis Héviz'i puiestikus üks tütarlaps intelligentsi miljööst: punane pärg hõbelitritega, valged käised, punasesinisetriibuline seelik ning rinnas midagi sõlesarnastki.

Kui aga pidada silmas, et rahvusriided selliselgi väikesel maa-alal, nagu on Eesti maakondade ja kihelkondadegi piirduvuses, üksteisest kaunis oluliselt erinevad, siis peab maad andma mõõndusele, et see sarnasus võib olla juhuslik. Mingit sarnasust meie rahvusliku rõivastusega ei ole näiteks sel ungari talumehe valgel laial pikal seelikumoelisel riidel, mida ta kannab musta või tumesinise lühikese haljanööbilise jaki või kampsuniga ning madala musta rumm-mütsiga. Ja just see üli-

kond olevat madjari omapärasem ja vanem meherõivastus. Näinud olen pildil veel talunaisi Egerist (põhjapoolses mägises Ungaris) helkjate vöödiliste kohrseelikute ning kirjude, kortsuliste pitstanudega. Ka see riietus on meile võõras. Ainult mitmekordsed helmeringid kaela ümber tuletavad meelde midagi meilegi omast.

Saskő

keskaegne loss, ehitati omal ajal kaitseks türklaste ja teiste päätungijate vastu. Seesuguseid lossivaremeid on Ungaris palju, ja nende kaitsmine on Ungari ajaloos tähtis tegur.

Ungarlase hing on kahtlemata katmatum kui meie ja soomlaste oma, ning naiivsem on ta samuti. Õnnestub sulle ungarlasele meeldida, siis teostub tutvumine ja sõprumine kergesti ja lihtsalt. Mulle juhtus Hévízi kuurhausis enam kui üks kord, et naaberlauast hakkas keegi täiesti võõras isik mind äkki kõnetama, asus varsti minu lauda, esitles end ilma pikemata ja tutvustas mind pärast kõigiga, kes olid temale tutvad. Ja nii mõnigi noist juhuslikest tutvaist kutsus mind hiljem külla — mitte üksnes ta ajutisse elamusse Hévízis, ei, vaid nende päris koju, oli see siis Budapestis, Kecskemét'is, Szeged'is või mõnes veelgi

kaugemas linnas, ja mitte ainult üksikuks lühikeseks visiidiks, vaid päevadeks, isegi paariks nädalaks . . .

Siin jõuame madjari patriarhaalse külalissõpruse juure, mis on päätükk omaette, meile jahedaile, sulgunud põhjamaalastele sel ulatusel üsna tundmatu. Juba sest üli viisakusest ja üli lahkusest, millega Ungaris võõrast kõikjal hellitatakse, kogu ametlik ilm poolegi mitte välja arvatud, ei tunta meil lõhnagi. Meie riigiametnikul püsib ikka veel teatud doos vene tšinovnikut üdis, lahke pole ta pea kunagi, parimal puhul ainult jahedalt korrektne; ta ei pea silmas, et publik ei ole tema pärast, vaid tema publiku pärast. Ja ometi valitseb Ungaris varsti kümme aastat see paljухurjutatud »Horthy-süsteem«, mis ei ole demokraatlikule vabadustundele mitte väga sõbralik, seda soodsam aga bürookraatlikule vaimuarengule.

Ungarlase külalissõprusest sain mõnusa maigu juba oma esimese teekonna puhul, mis viis mu ainult Budapestini. Doonau aurik, tulles Viinist, jõudis minuga alles südaöö aegu päralt. Ilmutasin muret oma alalisele lauanaabrile, ühele noorele ungari daamile, et kuidas nüüd öösi võõras suurlinnas leida sündsat hotelli, — kas ta mulle ehk mõnda teaks soovitada? Preili mõtiskles, talle ei tulnud näilikult midagi parajat meelde, siis korraga ütles: »Kas teate, kõige mõistlikum oleks, kui tuleksite esimeseks ööks meile.« Ta seletas mulle siis oma kaunis puudulikuis saksa keeles, et ta elavat ühes perekonnas, sugulaste juures, kus küündivat mullegi aset. Läksingi. Osutus küll, et perekond oli kehv, kelle korter koostus ainult kahest ruumist, millest vähem oli preili enda päralt, nii et minu jaoks suuremas toas pidi voodi võetama perekorahva viieteistkümne-aastase tütre alt, kes läks magama ema kõrvale, ja et meid nüüd kõrvuti ses ühises ruumis magas tervenisti kuus inimest — pääle abielupaari, kahe lapse ja minu veel üks manulane, keegi noormees. Ent preili pakkumine oli tulnud külalissõbralikust madjari südamest, ma sain öö ilusti mööda ja minult ei võetud krossigi tasu, nii ei pidin oma tänu hommikul demonstreerima lilledega . . .

Eestlasele, kes pole sellisega harjunud, võib see viisakuse ja lahkusega suhkurdatud külalissõbralikkus oma ülikülluses vahel minna otse piinlikuks. Minu teise teekonna puhul, kui peatusin, minnes Türgimaale, jälle mõne päeva Budapestis, tutvusin ühes lõunalokaalis keskealise habemiku ungarlasega. Kuuldes, et olen võõras kaugelt põhjamaalt, päästis vend madjar kõik oma helluse registrid valla. Temal olevat poeg võõrsil — eks ole hää, kui sääal keegi sellelegi näitab lahkust üles. Muu seas viis see härra mu juulikuu kuumuses üles Gellértimäele, mille kõrgus on oma 1200 jalga, et mulle näidata hurmavat kaugvaadet üle

Ungari päälinna ning ajaloolist paika, kust kukutati püha Gellért, madjarite ristiusu-apostel, paganate poolt alla Doonausse. Minu hale higistamine, mu meeleheitlik hingeldamine ei liigutanud vahvat madjarit ta ennastsalgavas külalissõpruses põrmugi: tasu pidi mulle andma rännaku tulemus. Ta püüdis mind lohutada ja ergutada korduva kinnitusega: «Uns Ungorn schodt dos gar net (meile ungarlastele ei tee see midagi)!» Ja see tasutõotav tulemus ei seisnud mitte ainult selles, mida mäetipult viimaks nägi me — mida nüüd minusugune poolsurnu veel palju nägi! — vaid ka selles, et mu uus sõber Buda linnajaos minuga kõik temale tutvad veinilokaalid läbi käis ning mu viimaks enda kodugi viis, kostitades mind sääli järele söögi ja joogiga. See sõprus oli juba peaaegu

Kuninga loss Budapestis,

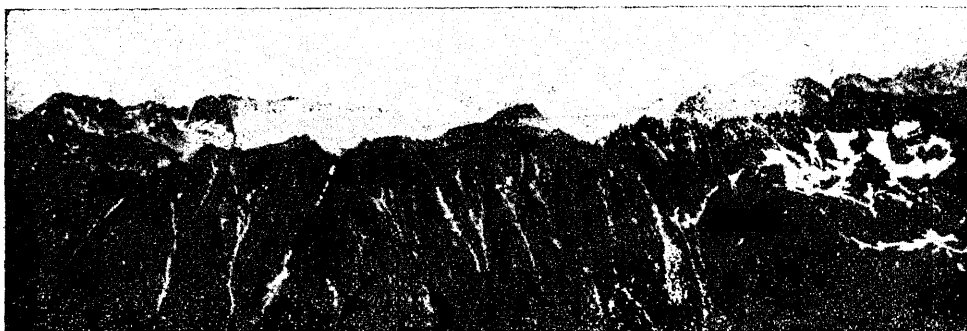
13. sajandist saadik Ungari kuningate asukoht. Alusmüürid on säilinud keskajast, praeguse kaju on saanud Maria Teresia ja Franz-Josefi ajal.

tappev. Jõudes hotelli vajusin täies riides süngi: ei olnud enam jäksi neid seljast võtta...

Ep olnud raske uskuda sama ungarlase väidet, et madjari külalissõprus küündinud vanasti sama kaugele kui venelaste ja mõne teisegi slaavi rahvuse oma, nimelt äärmuseni: külalisele antud majajaisanda poolt ööseltsiliseks kas oma naine, või kui see juba vana, siis nägus naisteenija. —

Ungari talupoeg oli veel 19. sajandi esimesel poolel mõisniku pärisori. Üks nõue edumeeliste uuendusprogrammis, mida käsitlesid riigipäevad 1825. a. peale, oli pärisorjade viletsa olukorra parandus. Orjuse kaotamise kategooriline nõue tuli alles 1848. aastal. Küll oli Maria Teresia ungarlase pärisorjust juba mitukümmend aastat varemini püüdnud kergendada, ent meie eestlased teame omast käest, kuidas lugu läheb selliste »ülemalt poolt« katsetatud reformidega, kui peavõimute-

guriks riigis on orjust kasutatav mõisnik: viiakse läbi vaid mõned palliatiiv-parandused, paha tuum aga jäetakse puutumata. Selle nii kaua kestnud pärispõlvega, mis tegeliselt tõesti lõppes alles 1848. a., ongi seletatav, miks talurahval riigis, mis võis enam kui 30 aasta eest pühitseda oma tuhandeaastase kestuse juubelit, võrdlemisi nii vähe osa on kultuurilisest loomingust, olgu teaduste ja kunstide, olgu majandusliku, tehnilise või poliitilise arengu suhtes. Ürgaegadest peale on ungari kultuurikandjajaks olnud aadelmehed, magnaadid ja nende kõrval vaimulikud, aga kõrgemgi kodanlus tunduvat kasinal arvul. Kuna aga ungari aristokraatia ta enamikus ei olegi genuiin-madjarlik, vaid koostub sakslasist, slaavlasist, itaallasist, kellele tundmatuks jäi kunni uuema

Karpati mäed, tüübiline igavese lumega kaetud maastik.

ajani orjastatud rahvamasside rahvuslik hing, siis puudub sel võõraste magnaatide loodud kultuuril ka genuiin-madjarlik münt — ta on jäljend või import õhtust ja lõunast. Teadust kui ka luulet kirjutati kogu keskaja vältel kuni 18. sajandi sisse ladinakeeles; nii mõnigi andekas luuletaja, nagu krahv Joosep Teleki ja Juhan Fekete tarvitasid veel üsna arenematu ungari keele asemel — see oli 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi alul — prantsuse keelt. Arhitektid, insenerid, kujurid, maalijad — kõik olid enamikus välismailt kutsutud või tulnud muulased, tuues ja luues küll palju head ja kaunist, kuid mitte rahvuslikku. Ungari keel, ungari kirjandus, ungari teater ja kõik muud kunstid sooritasid oma natsionaalse arengu ja õitsengu õieti alles 19. sajandi vältel, ja nüüd mitte enam magnaatluse ega kleruse õlul, vaid vaheaegu poliitiliselt lahedamasse atmosfääri pääsenud keskklassi kaaluval osavõttel.

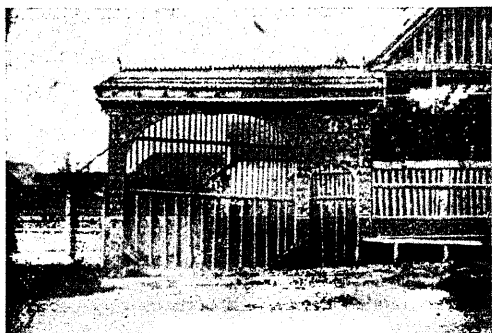
Mainitud lühikese ajaga on saavutatud suurt; meie, eestlased, võime neid saavutisi aiva kadetseda ja imetella. Aga mulle tikub vägisi kü-

simus keelele, kui suured oleksid need kultuurilised saavutised alles siis, kui Ungarile õnneks oleks läinud oma vabadus- ja iseseisvuse sõjas 1848/49 võita. Sest see liitlase-elu absolutistliku Austria kõrval on olnud rahvuslikult ikka ainult pool elu, saades pealegi pooleks surmaks ilmasõja kaudu, mille katastroof Ungarile ilma liiduta Austriaga oleks võinud jääda tulemata. Olles 1849. a. saadik iseseisev demokraatlik riik kõigi moodsate vabadustega, nagu seda nõudis Ludvig Kossuthi revolutsioonipartei programm — ma usun, meie ees seisaks nüüd veel palju kaunim Ungari, — Ungari, kus ei oleks enam kirjaoskamataid ega väljarändamist, latifundiaid ega töökriise.

Madjarist öeldakse, et ta on oma paljude vooruste juures tasuhimuline ja vihakandlik. Poliitiliselt ei või seda temast mitte öelda. Habsburgide dünastia on teda nii mitmes valitsejaisikus kõvasti pitsitanud, esile kutsudes taoti meeleheitelämbused, ning ungari mälus peab olema kustumata see jäle julmus, millega löödi Austria poolt maha vene tsaari vägede abil — neid paluti Viinist appi — Ungari vabandussõda: 13 kangelaslikku kindralit ja peaminister Batthyáni lasti maha, vanglad tuubiti Ungari kodanikke täis, nenda vara konfiskeeriti, absoluutne diktatuur pandi maksma ning hoiti alal see hirmuvalitsus — karedamal kujul 10, kergemal veelgi 8 aastat. Hääsüdamliku madjari tasuhimu ei teostunud siis, ei hiljem. Aastal 1867 jõuti Habsburgiga kogu vormilikule kokkuleppele: Franz Josef ja Elisabet krooniti Budapestis pidulikult ja pühalikult Ungari kuningpaariks, püha Stefani kroon kuulutati Habsburgi suguvõsale päritavaks. Ja nüüd, pääle maailmasõda, mis löikas riigi keha lagedaks liigetest ja tühjendas ta poolenisti verest, nüüd on ikkagi üks habsburglane Ungari ainus tõsine troonikandidaat... Ei, vend madjar ei ole tasuhimuline ega vihakandlik; mõistatuse võti näib vaid peituvat selles, et ta oma magnaate hästi usaldab ja nende juhtimisele meelsasti alistub. On ju nende seas ka tõesti olnud suuri mehi ja häid patrioote, kelle nimed muulasilegi ajaloost tuttavad ja kes näivad rahvale historilise tagatise andvat, et tema asi nüüdki veel on patriootliku magnaadi asi. Respekt magnaatluse vastu — see paistab võõralegi kõikjal silma. Ei olegi ime. Aadli mõjuvõim juurdub tema majanduslikus tugevuses. Tal on mõisad käes, mis võitlevad suuruselt endiste saksa vürstiriikidega, tema kapitali on rohkesti investeerunud kõiksugu tööstus-ettevõtetes, linnade kinisvarades ja riigi eraraudteedes. Ja peale selle — mõisnikul kui seaduseandjal on väga kaaluv sõna öelda. Tänu ungari valimisseadusele, mis on küll üldine, kuid üksnes osalt salajane, pääseb niikui nii üpris arvurikkast aadlist rohke kontingent magnaate parlamenti —

Rahvuskogusse — kuna ta hääli saab kõigi majanduslikult temast sõltu vate kaaskodanikkude käest. Alalhoidlik talupoeg hääletab aga juba meelsuse poolest mõisniku poolt. Nõnda näemegi aristokraati Ungari politikas otsustavat osa mängivat ning järjekindlalt ministritoole okupeerivat.

Et see feudaalse värvinguga olukord riigi demokraatlikele ollustele ei meeldi, et eriti töötavad kihid nurisevad, on endastmõistetav. Viimased kannatavad praegu iseäranis selle kõvendatud valve- ja survekorra all, mis püstitati peale Béla Kún'i kommunistliku putši mahalöömist ja mida sõlmitakse tavalikult Ungari asevalitseja, admiral Horthy nimega, kuna sellest olukorrast tööliste kahjuks riivatud on nende ühinemisõigus, ajakirjanduse- ning koosolekuvabadus jne. Võõrale reisijale ei saa sellest erakorralisest survekorra pea midagi märgatavaks, ehk olgu siis ainult see, et ta peab igast kohast, kus ta ööpäeva peatunud, politseiliku lahkumistähe võtma, mida piiril proovitakse. Ei ole sul seda tähte, siis pead tagasi minema seda tooma, kui piiripolitsei sulle su hea kuue ja peene näo tõttu erikordselt armu ei heida. Kuulsin sinna sõites piiril, kuidas politsei kelleltki Viini noormehelt sedagi nõudis ette teada, kus viimane Budapestis mõtleb lähemaks ööks korterit võtta. Aadress tähendati üles. Minult sellesarnast ei nõutud, kuna loeti täidetud küsimislehelt, et reisin suplus-

Székelyi (l. sseekäji) talu tüübiline värv tuvikuuriga. Ungaris on üldse moodis rikkalikult nikerdatud puuilustused rahvakunstis.

kohta ja kuulun elukutselt intelligentsi. —

Ungari talurahvas, et tulla tema juure tagasi, on meie omast jõukam. Seda tunnistavad juba ta elumajad ja muud hooned. Need ei ole küll mitte ilult ja ehtelt mõne õhtu-euroopalise vana kultuurriigi külámajade taolised, aga nad on üldiselt korralikud. Neid otse inetuid, hurtsikusarnaseid elamuid, mida näeb meil, eriti Põhja-Eestis, ei paistnud mulle Ungaris kusagilt pilku. Lagendikul, kus puudub mets, on nad erandita kivist; mäestikkudes, nii palju kui neid Ungarile veel jäänud, olevat neid paiguti ka puust. Ungari taluniku jõukus oleneb ta mullapinna rohkest viljakusest ning maa soodsast kliimast.

Kui saab suve vältel kolm, isegi neli ja viis korda heina teha, kui karjal on alati rammus rohi nina all ja peremees võib peale maisi, nisu ja muu vilja ning piima veel müüa ohtrasti aiavilja ja marjaviina — siis ta peab võima elu nautida ja ka raha säästa. Muudkui et kõik madjarid ei mahu marjamaale — neid peab hulgakaupa minema Põhja- ja Lõuna-Ameerikast, Kaanadast ning mujalt leiba otsima.

Ses hästi kultiveeritud riigiosas, kus nende ridade kirjutaja läinud suvel veetis kaks kuud — ta nimetus on Dunántúl ehk Transdanubia — Doonautagune — leidus tihedalt väikesi külasid, võrdlemisi harva üksikuid talusid. Küladel kõigil on, võrreldes meie omadega, linnakeste nägu, juba sellepärast, et neis on kivi-ehitised ning tänavad sageli varustatud korralikude kõnniteedega. Páris väikese modernlinnana esines minu mudaravila külje all üks küla, nimega Szent András, mis pea tervenisti viimasel 10 aastal oli tekkinud: majad, tänavad, kõnniteed, aiapärad — kõik veel uudsusest helevalged. See linnake, ehitatud Hévíz'i patsientidelt teenitud rahaga — nii mõnelgi kuurordi saapaviksijal ja pakikandjalgi on sääl oma majake — põhjendab enda olemasolu peamiselt terviseotsijate korterivajadusega, sest mitu hotelli ja pea kõik eramajad üürivad seal päevadekaupa tube välja. Ning teenistus on hea. Tulid meele meie suvituslinnad ja ravilad. Kõik enamasti kõdunevad ja paastuvad, ilma et leitaks abi ja pääsu. Ungari talupoja jõukus on ehk jaolt sellestki tingitud; et ta on meie omast kainem. Ma ei näinud Ungaris — isegi Budapestis mitte, kus neid öösiti kahtlemata lei-

Eliisabeti sild,
üks ilusamaist Budapesti sildadest (kokku 6 silda,
ehitatakse veel 2).

dub — enam kui kahe kuu vältel ainustki jooanud inimest. Talupoeg istub tundidekaupa kõrtsis, veerand liitrit veini või kann õlut ees; ta aru on järelikult selge ja samm kindel, kui läheb koju. Äärmiselt harva näed kangemate jookide, napsi, konjaki ja likööride tarvitajaid. See aga tähendab tervist, pikka iga ja taeva õnnistust laste näol. Ungaris on rahva loomulik juurekasv sedapuhku veel võrdlemisi rahuldav, eriti võrreldes meiega, hoolimata korterihädast linnades, iseäranis miljoni-elanikulise pealinnas. Mäletan, et Budapestis olid korteriolud juba ammu enne sõda halvad ning surevus, eriti laste seas, selle tõttu võrdlemisi rohke. Kuid väikelinnas ja külas on elu lahedam ja tervem: sealt tulebki sündimuse reguleeriv ülekaal.

PILK UNGARI AJALUKKU.

Eelajaloolised mälestismärgid lubavad väita, et Ungari pind juba tol hallil ajal polnud elanikkudetu, kui Karpaatide lohus lainetas vägev meri ja Ungari mägestiku piirituis metsis elutsesid nüüd juba väljasurnud loomatõud.

Juba pooltuhat aastat enne Kristuse sündimist, ajal, mil Rooma maailmariigi vägevus hakkas lähenema oma haripunktile, asusid lääne pool Doonau jõge Kelti ja Illüüria rahvad, ida pool aga traakialased. Tee idast läände viis läbi Ungari, ja kui Rooma maailmariik muutus ikka vägevamaks ning isegi Britannia maa-alad allutas, liikus roomlaste vool Bütsantsist ka sinna läbi Ungari.

Pannoonia oli neli sada, Daakia sada viiskümmend aastat Rooma asumaaks. Kuid Rooma maailmariik hukkub ja rahvasterändamine tormab Aasiast tulles oma teekonnal Lääne-Euroopasse ka läbi Ungari. Pärast roomlasi tulevad hunnid; kuid neist tugevamad on germaani suguharud: gootid, longobardid, ruugid ja gepiidid. Ent avaarid osutuvad veelgi tugevamateks, tugevamateks germaanlasist, tugevamateks kõigist senniseist vallutajaist. Kuid jäädavalt ei suuda nemadki Ungari pinnale asuma jääda, sest frangid murravad nende võimu ning slaavlased suruvad neile järele. Ülemise Doonau kaldal asuvad määrid; alumise Donau paremal kaldal hiljemini slaavistunud bulgaarlased; Saava jõe mõlemal kaldal pesitsevad serbo-kroaadid.

Kuid kokkupõrge slaavlaste ja avaaride vahel jääb tulemata, sest viimaste vastu tõuseb läänest VIII sajandi lõpul uus vaenlane: Kaarel Suur, kelle väed, avaaride riigi purustavad. Ja nüüd algab slaavlaste ja germaanlaste vaheline võiflus rikka Pannoonia pärast. Ühes leeris asub

määri vürst Svjatopolk oma meestega, teises võitlevad germaani suguharud. Saak, mille pärast verd valatakse, on Pannoonia viljarikas muld. Kuid ei germaanlased ega määrid ei saavuta võidupalmi, sest nüüd ilmub idast Uuralimailt läbi Lõuna-Venemaa üks soome-ugri hõimkonda kuuluv rahvas, kes tollest ajast saadik, üle tuhande aasta jooksul, osutus kõige tugevamaks : väike ungari suguharu, kes siin Doonau kallastel leidis endale uue kodumaa. Ungari sõjakad suguharud, kuigi nad olid põlluharijad, tahtsid oma sõjakuse tungis oma himu täis möllata ja keerutavad tuulispasana läbi kogu Saksamaa, Bütsants'i, Itaalia ja Prantsusmaa.

Riikirajava aktiga sai rahvas toime patriarhaalseist sugukonna autoriteetide hulgast võrsunud Árpád (l. aarpaad-) nimelise vürsti juhtimisel. Teda austatakse täie õigusega Madjari riigi rajajana. Et tema poliitiline vaade oli selge ja terav, seda tõestavad ta tegevuse tulemused. Hunnid ja avaarid rajasid ungarlaste eelkäijatena Doonaumaadele asumisel oma võimu raskuspunkti Doonau lisajõgede madalikus asuvaisse soisse ja stepidesse ning valisid Tisza ümbruskonna oma valitsejate asupaigaks, et nad võiksid siin piiramatult oma rändavat nomaadi eluviisi jätkata. Árpád aga see-

vastu püüdis oma võimu kindlustada Doonau paremal kaldal; ta laskis oma „Megyeri“ ehk „Magyari“ nimelist suguharu asuda Budapesti ja Székesfehérvári (l. sseekäsh-fäheervaar; saksa keeli „Stuhlweissenburg“) vahelisele maa-alale ning kandis selle eest hoolt, et ka teised suguharud võtaksid oma alla kõige pealt endise Pannoonia ja siis veel künkalise maa-ala ida ja loode (põhja-lääne) pool Budapesti. Siin, vanal endise Rooma riigi pinnal ei olnud kultuuriline arenemine kunagi hoopis soiku jäänud või hävinud. Mõõdu-

Turul

ungari rahva püha lind, kelle juhatusel ungarlased rahvajutu järele idast omasse praegusse kodusse tulid. Praegugi nimetatakse ühte kotkaliiki turuliiks (sõna on laen Türgi keelest).

nud ja uuestitärgranud kultuurtsüklid asusid kihtidena üksteise peal, paganlik-kristliku Rooma asumaa-riigi ja Karolingide monarkia elutud mälestismärgid ja hämaruses edasi kestvad kombed ja traditsioonid võisid siin tähelepanematult mõjutada ka vast sissetunginud uusi maa peremehi.

Läänemaades valitsev ohtlikkus ja rändrahvaste saagihimu ergutasid aina madjarite, kelle lemmiktegevuseks olid võitlus ja saagivõtmine, sõjakat vaimu. Relvade kandmiseks kõlbmatud mehed elasid kalapüügist ja küttimisest. Põllutöö tehti ära orjade poolt. Ühel ajal Ungari avara madaliku vallutamise, millele vast vaadati ainult kui alles tundmatu tuleviku ja tundmatu lääne vahejaamale, jätkati sõjaretki Lääne-Euroopasse. Madjari väeosad võisid aga ainult senni edukalt teotseda, kunni läänemaade poliitilised olukorrad olid alles väga segased. Ent kunni X. sajandini oli juba enamjagu Kesk- ja Lääne-Euroopa maist jõudnud kõrgele kultuuriastmele. Pärast vägevate riikide Saksamaa, Itaalia ja Prantsusmaa piirid hakkasid ikka selgemaks kujunema ning nende sõjaline organisatsioon arenes kõrge astmeni, nõnda et kuningliku aupaste kõvenemine Saksamaal tähendas ühtlasi madjarite kergemate sõjaliste edusammude lõppu. O t t o I äratas Kaarel Suure keisririigi uuele elule: madjarite lüüasaamine M e r s e b u r g i ja A u g s b u r g i juures aastatel 933 ja 955 tähendavad pöördemomenti Ungari ajaloos, seda enam, et ka idasse suunitud retked lõppesid samuti lüüasaamistega. Saatusliku tähendusega oli aga eriti katastroof Augsburgi juures, kust legendi järele ainult seitse „leinamadjarit“ äralõigatud ninadega ja kõrvadega Ungarisse tagasi tohtisid pöörduda, et seal kurba sõnumit kuulutada.

Ungarlaste uut kodu ümbritsesid igast küljest kristlikud rahvad. Idapoolsed naabrid võtsid ristiusu vastu Konstantinoopolist, läänepoolsed Roomast. Kas ida või lääs: ühtviisi vihati paganaid ja ida ning lääs võistlesid paganikkude ungarlaste hävitamises. Vürst G e y z a, Ungari viimane paganlik valitseja, oli teadlik ohus, mis varitseb Ungarit, kui ta kinni hoiab oma muistsest usust. Ta pöördub ühes rahvaga lääne poole, mida ta rohkem kartis kui ida, ja avab oma maa saksa misjonäridele. Ta laseb end ise ristida, laseb oma poja S t e f a n i (ung. k. I s t v á n, l. ištvaan) juba kristlasena kasvatada ja naidab ta Baieri printsessi G i s e l a g a, Baieri printsi H e i n r i c h i tütreaga. Saksa vürsti tütreaga ühes ilmusid Ungarisse saksa nõuandjad, saksa rüütlid ja saksa preestrid, et Stefanit, kes aastatuhande vahetuse lävel krooniti esimeseks Ungari kuningaks, aidata ta ülesandes — luua riigi alusmüüre pea üheksasajaaastaseks kestvuseks.

Saksamaaga juba sõlmitud sõbralikud vahekorrad ei takistanud Saksa keisrit K o n r a d II Ungarit väevõimuga vallutama minemast. Kuid

Saksa väed said seevõrra rängasti lüüa, et nad oma elu ainult paanilise põgenemise teel võisid päästa ning, et seda teostada, heitsid nad maha oma rasked soomusrüüd, ungari keeles vért, mistõttu see mäestik, kus see oli sündinud, veel tänapäev kannab Vértés (l. veertäsh) mäestiku nime sakslaste Ungarist väljaajamise mälestuseks.

Kuningas Stefan, kellele annetati aastal 1000 paavsti poolt veel praegugi „Püha Stefani krooniks“ nimetatav kuningakroon, korraldas oma riigi lääne eeskujul. Ka rahvas jagunes, nagu lääneski, kih tideks: esimesel kohal seisis vaimulikud ja suurmaapidajad. Rahvas loobus rändelust ja asus osalt linnadesse.

Väliselt — võitlus läänega ja võitlus idaga, sisemiselt — võitlus vägevate suguharupealikutega, kes enda jaoks nõudsid kuninglikku võimu — see oli Ungari ajaloo sisu esimeste kuningate ajal, selleks ta jäi sajandite kestel kunni uuema ajani. See oli raske heitlus, sest ungari ollus ainult suurte raskustega suutis vastu seista välistele vaenlastele ja väljastpoolt sisse tungivatele vaimlistele vooludele. Püha Stefan seisis valiku ees: kuhu liituda oma ungarlastega — kas itta või läände? — Ja haruldase poliitilise ettenägemisega, võib-olla ka kuninganna, saksa ja kristlikule mõjutusele järele andes, liitus ta mitte Bütsantsiga, vaid nende rahvastega, kellega tal oli ühine usutunnistus.

Tema valitsemise ajal oli kuningliku vabastuskirjaga asutatud linnade kodanikel kõige rohkem õigusi, peale ta riigi tuge — suurmaamannikkude, ja nende kõrval vaimulikkudel ordudel. Sugukondade ühine vara muutus eraomanduseks, ning kuna rahvaarv veel kuigi suur ei olnud, et kogu maad üksinda oleks suutnud harida, tulid ühes saksa kuninganna ja ta saksa hoovkonnaga maale ka esimesed saksa asunikud. Idast ilmusid jällegi slaavi sisserändajad. Ning, nagu viimaste aegade ni, võitles ungari rahvas juba tuhande aasta eest oma rahvusliku omapära alalhoidmise hüvides germanismi ja slavismi vastu võitlust, mida muutuväl kujul tuli pidada aastatuhande kesiel.

Püha Stefani järeltulijate ajal tungisid sakslased ka edaspidi vahetpidamata Ungarile kallale, kuid Saksa keisri Heinrich III lüüasaamine jahendab märksa Saksa keisrite iha Ungarit omandada. Kristluse võim muutub ikka kõvemaks ja Ungari riiklik aade paisub tugevamaks. Ajal, mil läänes võideldi investeerimisvõitlust vaimulikkude ametisse seadmise pärast ilmalikkude maavalitsejate poolt (1075—1122), ja Ungaril seega läänest ohtu polnud karta, pidi ta end ida poole Kreekamaa ja kreeklaste vastu kaitsema, kes ähvardasid maad merepoolt kui ka sealtpoolt Doonaud ja Saavat.

Suur vahetpidamata ümberhindamine, mis XIII sajandi lõpul kogu

Euroopat vapustab, ei jätnud ka Ungarit puudutamata. Selle ajajärgu tähtsamaks momendiks oli, et feodaalne suurmaomanikkude klass esines iseseisvana kastina (seisusena). Suurmaomanikud ei taha mitte ainult laenuks antud maid igaveseks ajaks omadeks tunnistada, vaid nõuavad, et riigi kõrgemad ametid ainult neile peab antama. Kuningad on nõrgad, poeg sõdib isa vastu, vend venna vastu, ning igati võistlevaist kuningaist ja kuningapoegadest püüab oma vägevamate isandate suurmaomanikkude juures toetust. Aadel nõuab kuningas Andreas II-lt aastal 1222 vandetõotuse andmist, et ta õiguslikku korda ja kuninga ja kuningaseisuse au ja kuulsust kaitseb. Nõnda tekib Ungari „Kuldbulla“, see kuulus vabadustekiri, mis aastasadandete kestel oli Ungari põhiseadusliku korra täpsemaks ja kujukamaks väljendajaks. See, „Kuldbulla“ oli ainult seitse aastat noorem inglaste kuulsast vabaduskirjast „Magna Charta“.

XIV sajandi lävel, 1301. a., sureb viimane kuningas Árpádide soost ja tema surmaga lõpeb esimene ajajärk Ungari ajaloo.

Teise ajajärku kuulub periood 1301—1526. a., mille kestel valitsevad kuningad mitmest valitsejasoost, hoolitsedes tihti rohkem oma perekondade ja sünnimaade kui Ungari huvide eest. Nad ei näe lähenevat Türgi hädaohtu ja viivad maa kunni Mohácsi (l. Mohaatši) katastroofini.

Árpádi soost põlvnevate kuningate valitsemise nelja sajandi kestusel oli Ungari rahvas endale tänase Ungari maa-alal loonud oma isamaa. Paganate maast sai kristlik maa. Maa võttis vastu Lääne-Euroopa vaimu, vürstiriigist sai kuningriik. Olles kiiluna lääne-keiserriigi ja Bütsants'i keiserriigi vahel, oli uue Ungari kuningriigi rippumattus tihti ähvardatud, ülevõimu vastu võis end maa kaitsta ainult suurte jõupingutustega. Ka võõrad kolonistid, kes küll ühelt poolt maa majanduslikku ja poliitilist olukorda kõvendasid, olid teiselt poolt ungari raassi puhtusele ohtlikud.

Nagu varemil ajal Árpádi soost kuningad pidid võitlema ida ja läänega ning oma maa vägevate maaomanikkudega, nõnda ei muutunud ka olukord pärast Árpádide kuningakoja lõppu. Selle valitsejasoo viimase võsu surma järele sattus Ungari nõndaöelda toleaeegse maailma poliitika keskpunkti, sest võõrast rahvusest valitsejad püüdsid iga hinna eest oma kodumaa kultuuri ja kunstnike, käsitöölisi ja tööstureid viia Ungarisse. Nõnda sattus Ungari kiiresti vahelduvate dünastiate valitsuse all ühest kultuurist teise, mille tõttu tema üldharidus intensiivsemaks ja ikka euroopalikumaks muutus. Robert Karl Anjou (l. an(g)žuu) murdis XIV sajandi esimesel poolel ühelt poolt küll vägevate oligarhide võimu, kuid teiselt poolt ajas ta puhasperekondlikku poliitikat, otsis ühendust välismaail valitsevate sugukondadega ja kõvendas ainult oma

isiklikku seisukorda välismaade suhtes. Ta poja *Ludvigi* ehk, nagu teda tuntakse ta ajaloolise nime all *Ludvig Suure* (ung. keeli *Nagy Lajos* — l. nadj lajoš), ainukese Ungari kuninga, kes seda nimetust kannab, valitsusaeg oli Ungari imperialismi hiilgeajaks. Ludvig lõi Ungari põhiseadusele aluse ja tema poolt antud riigi põhiseadus jäi pea muutumatult jõusse kunni 1848. a. revolutsioonini. Ludvig Suur püüdis poliitilise ettenägemisega Ungari naabruses asuvaid Balkani riike pöörata ristiusu vastuvõtmisele. Selles tema töös ei juhtinud teda seevõrra usk katoliku kiriku võimusse kui poliitiline äratundmine, mis teda juba nüüd laskis aimata neid vägevaid võitlusi, mis järgmistel sajanditel religioonide mitmekesisusest said oma aluse. Ludvig Suur oli esimene Ungari kuningas, kes pidi tõmbama oma mõõga tupest türklaste vastu ja tulevikku aimates tahtis Türgi hädaohule vastukaaluks juba nüüd otsida võimalikult tihedat kontakti läänega, germaanlastega. Kultuurilisel ajal oli aga juhtimine tol alal Itaalia kätes ja vara-renessansi mõjutusel asutati Pécs'i (l. peetši, saksa k. „Fünfkircheni“) esimene Ungari ülikool, mis pärast 1526 langes Türgi rüüstajate ohvriks.

Alates XV sajandist seisis Ungari Euroopa riikide reas eraldatud. Jällegi pidi maad, kellel ei olnud muud abi, kui ta endajõud, kaitsema sisemiste tülide ja väliste vaenlaste vastu. *Johan Hunyadi*, (ung. k. Hunyadi János, l. hunjadi jaanoš), kes pärast valiti alaealise kuninga *Ladislau Postumus*'e valitsemise ajal riigi asevalitsejaks, pidi ühelt poolt pidama poliitilist võitlust rikaste oligarhidega, teiselt poolt hoidma eemale ikka tugevamini peale suruvaid türklasi riigipiiridest. Samal ajal, kui Hunyadi võidurikkalt türklaste vastu võitles, ja Ungari lipu Belgradi tornidele püstitas, jaotas maa kõrgem aadel madalama aadli kahjuks enda vahel Ungari maid. Johan Hunyadi pojalt, kuningas *Mátyás* (l. maatjaaš) Hunyadi, või kuidas ajalugu teda tänulikult nimetab — *Mátias Öiglasel* oli tugev käsi, mis ühelegi klassile ei lubanud paremusi teise kahjuks, mis kuninga väärrikuse ja võimu hoidis tolles tasakaalus, mille loovad rahva üksikud kihid. Kuningas *Mátyás* läks ses suhtes isegi veel kaugemale kui suurem hulk lääne vürste, sest ta laiendas ka talupoegade õigusi, kelle kurbust ja rõõmu ta väga hästi tundis, sest, nagu kõneleb legend, olevat talle pakutud Ungari krooni siis, kui ta just parajasti isiklikult oma maadkündis. Väepäälükuna valutas ta Viini linna, võitles ida ja läänega, kuid türklaste edasitungi ei suutnud ka tema lõpulikult takistada. Uue maksustamisviisiga kindlustas ta riigi huvisid. Uus itaalia kultuur, renessaans, oli vallanud kogu ta olemise, kogu ta hoovkonna, ja ei võinud seepärast jääda ka mõju avaldamata ungari kultuurile, ungari kommetele, ungari mõtlemisviisile,

samuti nagu vahetpidamatud võitlused läänega avasid saksa kultuurile tee Ungarisse.

Budahoovis asutati tema valitsemise ajal suurepärane raamatukogu üle 50.000 köitega. Õigust ja õiglust käsitas ta sellase jõuga, et ta nimi veel kaua rahva suus edasi elas sõnades: „Mátyás on surnud, õigus maeti ühes temaga.“

Poola Jagelloonide nõrk valitsus XV sajandi lõpul ja XVI sajandi algul kujutas üht tumedamaist ajajärgest Ungari ajaloos, ning vastolu nõrkade ja võimetute kuningate ja piiritu võimuahnusega oligarhide vahel muutis olukorra veelgi kurvemaks. Nõrkade kuningate valitsuse ajal kasvas maanõukogude võim, kus isesuguste vaatlusviiside esindajad isekesis pidasid teravat võitlust. Ungari võitles Ungari vastu, suuraadel väikeaadli, mõlemad koos aga talupoegade vastu, kelle võimatuiks muutuvate maksunõudmiste pärast tekkinud mäss veriselt maha suruti, mispääle mässujuht, Georg Dózsa (l. dooža), kes selle asemel, et türklaste vastu sõtta minna, mõõgaotsa oli pööranud maaomanikkude vastu, hõõguva kibuvitsakrooniga peas hõõguvale troonile istuma asetati ja nõnda surnuks piinati. Samal ajal tehti tolleaja suurimale Ungari juristile Verböczy'le (l. verböötsi) ülesandeks omaaja õigust kodifitseerida. Tema poolt loodud seaduseraamat „Tripartitum“ ei näe talupoegade jaoks praegu maha surutud mässu mõjul ette mingisuguseid õigusi, vaid asetavad nad armutult oma isandate meelevalla, nende tihti õelate kurnamiste ja rõhumiste alla. Kaua pidid Ungari talupojad selle õnnetult lõppenud 1514. aasta mässu tagajärgede all kannatama. Ainult XVIII sajandi teisest poolest saadik hakati kergendama nende seisukorda ning alles 1848. a. revolutsioon andis ka neile inimõigused jälle tagasi, lõpetades jäädavalt pärisorjuse.

Sisemised võitlused tumestasid Ungari riigimeeste pilgu, kes ei näinud ikka ähvardavamalt lähenevat türklaste lainet või ei tahtnud seda näha. Ungari astus sõjaliselt ettevalmistamatult ja poliitilistesse parteidesse killustatuna Mohács'i lahinguväljale, kus keskaegne Ungari 29. augustil 1526. a. kokku varises. Selles lahingus langesid pea kõik riigi piiskopid, kes relvaga käes sellest usu risticõjast türklaste vastu osa võtsid, langesid väejuhid ja aristokraadid, suri noorus ja põgenemisel uppus ka alles noor kuningas Lüdvig II, väikeses, suvel alati kuivas Csele (l. tšälä) ojas, mis äkilise vihma tõttu oli paisunud kiirevooluliseks jõeks. Tõelikult vaadatuna ei olnud aga Mohács'i katastroof mitte ainult õnnetult lõppenud lahing, vaid ühe kauakestnud ajaloolise arengjärgu lõppsündmus, mille tulek oli arusaadav pärast seda, kui ka Serbia kangelaslik

rahvas Kosovo Polje võitluse järele 29. juunil 1389. a. oma maa pidi avama türklaste väeosadele.

Mohács'i lahinguga lõpeb teine ajajärk Ungari ajaloos. Ta tähendab Ungari keskaja lõppu, mille piirikivideks läänes olid Ameerika avastamine ja Lutheri esinemine. Mohács'i katastroofi sügavam mõte seisab aga selles, et alates 1526. a. Ungari riikliku elu raskuspunkt toetub säärastratele teguritele, mis Ungari endaga õieti mingis ühenduses ei seisa.

Pärast Mohács'i lahingut oli Ungaril kaks kuningat korraga: üks neist, Ferdinand I., Habsburgi soost, otsis teise, Johan Zapolya (l. saapoja) vastu läänest toetust, kuna see omakord Habsburgide vastaste, prantslaste ja türklaste, poole pöördub, et liitu luua Ferdinandi vastu. Sakslased, hispaanlased, vallooned ja türklased rüüstavad võõraste teenistuses maad. Riigi pealinna Buda kindluse vallutamine türklaste poolt on ainult üks läänega peetavate võitluste loomulikest tagajärgedest. Maa jaguneb kolme jakku; Pozsony (l. požonj), Buda ja Gyulafehérvár (l. djulafäheervaar) olid pealinnadeks kolmele üksteisele vaenulikule võimule. Riik jagunes kolme ossa: Habsburgide alla sattunud n. n. „kuninglik Ungari“, türgi okupatsiooni ala ja Transsylvaaania rahvuslik vürstiriik.

Türklaste valitsus, Transsylvaaania (ung. keeli Erdély, l. ärdeej) vürstiriigi rahvuslik ja Habsburgide imperialistlik politika, kes iga abinõuga Ungari riiklikku iseseisvust püüdsid murda, ning pärast ikka tugevamaks muutuv protestantism, need olid nood 16. sajandi teise poole probleemid, mis Ferdinandi valitsemise ajal esile kerkisid ja võitlusrikaste sajandite kestel maale ta ilme andsid. Ainult tutvudes nende ägedate võitlustega, mis peeti ungar- ja türklaste, ungarlaste ja keiserlikkude või, kuidas neid nimetabajalugu, „kurucz'ite“ (l. kurutsite) ja „labancz'ite“ (l. labantsite), katoliiklaste ja protestantide, Erdély'i vürstide ja Habsburgi ning saksa orientatsiooniga ungarlaste, türklaste ja keiserlikkude vahel, võib mõista ungarlaste mitmesuguseid iseloomuomadusi, mitmekesiseid mõttekäike. XVI ja XVII sajand on täis raskeid võitlusi ühelt poolt Habsburgisoost kuningate põhiseadusvastase valitsemisviisi, teiselt poolt türgi ikke vastu. Rahvuslikud huvid ja usuvabaduse kaitsmine vaimustas eriti Transsylvaaania vürste¹), näit. mitmet Báthory't, Stefan Bocskoy't, Gabriel Bethlen'i, mitmet Rákóczy't jne.

¹) Selt ajalt on mainimisväärt Erdélyis sündinud Ungari vürsti Báthory Istváni (Stefan Báthory) valitsemisaeg, kes oli ühtlasi Poola kuningaks a. 1576 — 1586, valitsemises ka Liivimaad, järelikult osa eestlasi 1582. a. alates — ainus kord maailma ajaloos, kus osa Eestit on olnud ungarlase valitsuse all. Toim.

Pärast kolmekümneaastase sõja võitlusi tahtis keiser Leopold I XVII sajandi teisel poolel Ungariga kui Austria riigile kuuluva maaga talitada. Ta politika põhimõtteks oli, et Ungari pole muud midagi kui Austria asumaa. Kuigi Türgi hädaoht esialgu nende sisepoliitiliste püüete teostamist takistas, muutus asjaolu Türgi päev-päevalt väheneva ohuga. Viimaks olidki Türgi väed sunnitud Ungarist lahkuma, kuna nende võitlused Aasias ja Aafrikas nende jõude killustasid. Pärast pealinna Budavári tagasi-

Ferenc Rákóczy II.
Ungari vürst, vabadusvõitluse juhataja
1703—1711.

võitmist aastal 1686 oli Ungari rahvas poolteistsada aastat kestnud Türgi valitsemise tagajärjel sedavõrd nõrgenenud ja jõuetu, et Ungari võttis tõrkumata vastu Habsburgide valitsejasoo nõudmise, et valitsusvõim tunnistataks pärandatavaks. Õieti oli see ainult juba kaheksa aasta kestel tegelikult teostatud põhimõtte seaduslikuks tunnistamine. Sest selle ajani muutus nimelt Saksa-Rooma riigi keiser, kes Austrias päriv ertshertzog oli; ainult pärast sellekohaste valimiste teostamist ühtlasi ka Ungari kuningaks. Nüüdsest peale muutus Austria päritav keiser ka Ungari päritavaks kuningaks, ainult selle kitsendusega, et troonipärimine üksinda veel talle võimu ei annud, vaid see ainult pärast püha krooniga kroonimist saavutati. Transsylvaaia tõsteti suurvürsti riigi astmele, kuid endiste, valitud

ungari valitsejate asemel said tema suurvürstideks pärivuse õigusega Habsburgid, ühtlasi Ungari alalised kuningad. Sellega oli XVIII sajandi algul keskaegse Ungari kogu ala jälle ühe — kuid võõrast soost — valitseja käes.

Kaarel III (1711—40) nimega ühenduses on XVIII sajandi esimesel poolel alalise sõjaväe ja sõjamaksu sisseseadmine ja esimeste suurte maid ühendavate maanteedehitamine. Samuti Kaarel III valitsemise ajal koostatud „pragmaatiline sanktsioon“ (maavalitseja igavesti mak-

sev põhiseadus) laiendas ühelt poolt troonipärimise õiguse ka valitseja-soo naissoost liikmetele, teiselt poolt määrati temas Ungari kuningriigi vahekord valitsejasooga ja selle Austria ja Böömi provintsidega sedavõrd kindlal kujul ära, et alles Austria-Ungari täieline kokkuvarisemine ja Ungari täieline lahutamine Austriast pärast 1914/18 a. ilmasõda, purustas 1723. a. fikseeritud riigiõiguslikud alused.

Arvurikastest vaenlastest tagaäetuna ilmus Ungari esimene kuninganna Maria Theresia (1740—80) abi otsides Pozsony'sse. Ta Ungari alamad vallutasid temale Praaha kindluse, kihutasid saksilased Böömist, baaerlased Austriast ja ajasid prantslased tagasi üle piiride. Maria Theresia lõpetas XVIII sajandi lõpul jesuiitide ordu tegevuse ja asutas ordu varandusest õppefondi. Koolikorraldus tehti riigivalitsusele alluvaks ja töötati välja ühtlane õppeorganisatsioon, mis korraldas kogu haridustegevuse, alustades küla algkooliga ja lõpetades ülikooliga. Jesuiitide juhatusel olev ülikool viidi üle päälinna. Mäetööstuse piirkonnas asutati määja metsaasjanduse kõrgemad koolid. Suuremates provintsilinnades kutsuti ellu õigusteaduse akadeemiad. Kõigis linnades asutati kesk- ja maal rahvakoolid. Õigusteta talupojad omandasid esimest korda pärast 1514. a. mässu vaba asumise õiguse ja majanduslikud reformid olid vahetpidamata valitsuses päevakorral. Maria Theresia poeg Joosep II (1780—1790) ei pidanud küll alati kinni riigi põhiseaduslikest vormest, kuid ta oli üks uuemaaja suurimaist ja modernimaist valitsejast. Religioonide sallivuse määrus kui ka mungaordude tegevuse lõpetamine on tema tegevuse tulemuseks. Ta ei taganenud oma rahva huvides ja õiglase maksudejaotuse põhimõttel antud seadlustest oma huvide eest võitlevate aristokraatide ees ning jäi isegi paavsti vastu kindlaks, kui see teda Viinis külastas, et teda vähemale Rooma kiriku vastasele poliitikale pöörata. Ta maksustamispolitiika aluseks oli põhimõte, et igaüks, kuu-lugu ta mis tahes kihti või klassi, ühtlaselt avalikkude maksukoormate kandmisest osa peab võtma. Joosep II tegi isegi katse Ungari aadli maksuvaba seisukorda lõpetada. Ent vastupanu ta poliitikale ja avalikud mässud olid sedavõrd suured, et ta omal surmavoodil suurema jao omist seadustest ja määrustest annulleeris.

Prantsuse revolutsiooni sündmused, millede ohvriks ka Maria Theresia tütar ja Joosep II õde, Maria Antoinette, langes, kutsus Ungaris samu sügavale lõikavaid liikumisi esile, nagu paljudes teistes lääneriikides. Kuid Napoleoni sõdade ajal ja pärast nende lõppu kaotas Ungari oma raskesti saavutatud iseseisvuse, sest Euroopa reaktsiooni juhi Metternich'i elusihiks ja püüdeks oli muuta Ungarit pärast sõdu uuele elule ärganud Austria maakonnaks. Kõiki rahvaid, ungarlaste

kõrval ka slaavlasti ja lõunaslaavlasti, pidi Suur-Austria mõtte teostamisele ohvriks toodama.

Aktsioonile järgnes reaktsioon. Ungari seltskonna rahvusliku tegevusega lääne mõjust vabaneva ja oma rahva poole pöörduva aristokraatia juhtimisel algab too uuenduste ja reformide läbiviimise töö, mis maad ühe hoobiga nii majanduslikul, vaimlisel kui ka poliitilisel alal uuele elule tahab äratada ja uutele tegudele avatella. Krahv Stefan

Lajos Kossuth,
1802—1894, Ungari demokratismi isa, vabadus-
võitluse juht 1848—1849.

Széchenyi (l. sseetšeni), keda ta kaasmaalased nimetavad „suurimaks madjariks“, ja Ludvig Kossuth (l. košut), tuhandeaastase Ungari ajaloo kütkestavam kõneleja, pärast aga Franz Deák'i (l. deaak), „rahvatarga“ tegevus asetavad poliitika üldsuse huvide esiplaanile ja valmistavad 1848. revolutsiooni-aasta suurte tulemuste võidule ette. 25-aastane Aleksander Petöfi (l. pättööfi, esiisade poolt küll slovaak, kuigi täiesti ungaristunud algnimega Petrovics Ungari suurim lüüririk, vaimustab oma tuliste valmidega, eriti aga oma: talpra magyarl-iga (Tõuse, madjar!), tensorsi kütkeist vabanenud vaimuelu esimese tootega, vabadusihast joo-
bunud rahva, kes mõne tunni

jooksul verest roojastamata revolutsiooniga moodsa Ungari aluspinna loob ja tolle seisukorra jäädavalt lõpetab, mille Ludvig Suur kuue aastasaja eest oli loonud. Revolutsiooniline parlament paneb rea seadusi maksma, mis aja moodsale vaimule peavad vastama ja millest mõned tänapäev veel oma maksvust pole kaotanud; mõned neist töötati hiljuti alles uutele olukordadele vastavalt ümber. III peatükk korraldab ministrite vastutavust oma tegevuse eest, IV — rahvaesindusel põhineva parlamendi tegevuse, VIII — ühtlast avalikkude maksude jaotamist, X — lõpetab küm-nise maksmise vaimulikkudele, XV — piirab õige tunduvalt aadli ees-õigusi, XVIII — loob sõnavabaduse, ning esimene selle peatüki para-graaf paneb moodsale Ungarile pühalikul kujul tugevama nurgakivi järg-

mise deklaratsiooniga: „Ajakirjanduse veergudel võib igaüks oma mõtteid vabalt eeltsensuurita kuulutada.“ 1848. a. vabastab pärisorjad ja talupojad. Ning see viimane, ainult aadli ja linnakodanikkude kihtidele tuginev rahvaesitus loob uue Ungari.

Kuid rasked võitlused tulid veel pidada, võitlused Austriaga, kes Ungari revolutsiooni tulemusi ei tunnustanud. Austria, kes ühel ajal Itaalia mässavate maakondade ja Ungari vastu sõda tahtis pidada, seda aga teostada ei suutnud, kutsus a. 1849 Nikolai I oma Venemaaga ungarlaste vastu appi¹⁾. Võitluses ülevõimu vastu, võideldes oma vaimustatud, kuid nõrgemini varustatud ning väiksemaarvulise revolutsioonilise sõjaväega Austria ja Vene vägede vastu, jäi Ungari alla. Kuid sellel XIX sajandi viiekümnetes aastates järgneval tumedal ajajärgul ei suutnud lähinägeline Austria poliitika siiski oma sihile jõuda ja Ungarit kavatsatud Suur-Austriasse selle asumaana sulatada. Sest mida tugevam ja raskem oli väline surve, seda täiuslikumaks arenes rahva seesmine jõud.

Kokkulepe Austriaga, Ungari leppimine oma valitsejaga oli Franz Deák'i suure töö tulemuseks, ning alates 8. juunist 1867. a., mil Franz Josef I ja Elisabeth von Wittelsbach, Austria keiser ja keisrinna, endid ka Ungari kuningaks ja kuningannaks lasksid kroonida, astub maa vägevate sammudega edasi edenemisteel.

See oli üks väsimatu edasirühkimine ja toimimine. Võitluses oli kord tähtsusetu Ungari oma tundmatusest esile kerkinud ja võitluse abil oli ta teritatud vägevaks teguriiks Euroopa elus.

Kokkulepe Austriaga ja temaga ühised riiklikõiguslikud vahekorrad kestsid ainult mõned sajad päevad üle poole sajandi. Seega lõpeb ka kolmas ajajärk Ungari ajaloo. Neljas ajajärk algas Austria-Ungari monarhia kokkuvarisemise päeval ja tõi Ungarile aastasadu kestnud kibedates võitlustes ihatud täieliku iseseisvuse.

Ilmasõja lahtipuhkemisel sunniti Ungari rahusoovlik avalik arvamus vaikimisele. Kuigi vast Ungaris palju rohkem kui mujal kaaluvaid hääli (näit. Ungari peaminister, Stefan Tisza) kuuldavale tuli, mis hukka mõistsid sõja alustamise, milles Ungari vähematki võita, seda rohkem aga kaotada võis, anti ainult sõjale hässitavaile ollustele vaba tegevusvõimalus. Sõja alguse juubeldamisele järgnes pettumus nende lüüasaamiste puhul, mis nii Galiitsias kui Itaalias, nii Poolas kui Rumeenias, Montenegros ja Albaaniaski enamasti ainult Saksa vägede energilise vaheleastumise

¹⁾ Sellest Ungari rahustamisest võtsid ka Vene vastavates sõjaväeosades teenivad eestlased osa; mälestised sellest sõjakäigust on püsinud üksikkordadel pea viimase ajani. Toim.

tagajärjel muutusid võitudeks. Lisaks poliitilisele rahulolematusele tulid majanduslikud raskused ja nõnda kerkisidki nood mehed sündmuste esiplaanile, kes revolutsiooni ette valmistasid, Austriaga riigiõigusliku ja Saksamaaga sõjalise kokkuleppe lõpetamise kasuks töötasid ja siis revolutsiooni võidule aitasid. Vene revolutsioon 1917. aasta kevadel mõjutas ka Ungari poliitikat. Valitsuse juht, krahv Stefan Tisza, (I. tissa), kes pärast oma poliitika tagajärjel revolutsiooni lahtipuhkemise päeval oma elu pidi jätma, oli juba varem omalt kohalt pidanud taanema.

Ungari kahe viimase sõja-aasta sisepoliitiliste raskuste pääpõhjuseks oli valimisõiguse küsimus. Kuna krahv Stefan Tisza madalal kultuuraastmel seisvatele Ungari vähemusrahvastele üldist valimisõigust anda ei soovinud ja valimisõiguse laiendamise kavatsuse teostamisele vastu seisis, nägid noor kuningas Kaarel IV ja maa demokraatlikud ollused aga ainult kõige laialisemas valimisõiguse maksmapanekus ainukest abinõu ähvardava vähemusrahvaste lahkulöömise vastu. Valimisõiguse küsimus võimaldas ka vabrikute tööliskonnale oma mõjuvõimu suurendada, kuna nende poolt töö seismajätmine eriti sõjamoonaatööstuses kogu sõjapidamisele saatuslikuks võis muutuda. Aga ka välispoliitilised tegurid avaldasid mõju vahekordade vägivaldsele lahendusele viimiseks. Kokkulepe Saksa riigiga, missugust sõjaliselt alalt ka majanduslikult taheti lahendada, ei näinud kõiki parteisid rahuldavat. Salzburgi kunni revolutsiooni lahtipuhkemiseni peetud läbirääkimised majanduslikul alal rajati põhimõttele, et Saksamaa ja Austria-Ungari vastamisi üksteist enamsoodustatuiks tunnustavad, mis kolmandate riikide üheõigusluse rahvusvahelises kaubanduslikus läbikäimises võimatuks oleks teinud. Pea kõigi Ungari ringkondade ikka tugevamaks muutuv agitatsioon algas pääletungiga selle läbirääkimiste põhialuse vastu tollipoliitilisest seisukohast, lagunes aga pärast poliitilisteks vastoludeks üldse, kuna Ungari rahvamajandus Saksamaale erilisi majanduslikke soodustusi lubada ei tahtnud, mis omakord kõigi teiste riikide vastutegevuse välja oleks kutsuma pidanud. Sõjaajal oli Ungari ja Saksamaa vaheline kaubanduslik läbikäimine loomulikult palju elavamaks muutunud. Saksamaal oli nimelt Ungari turul nõnda õelda juba täieline monopol välja kujunenud. Enne sõda oli niigi juba 40% kogu Ungari sisseveost Saksamaalt pärit. Tööstuse valmissaaduste sisseveo protsent tõusis Saksamaa suhtes isegi 80%-ni. See kõik sundis õige tõsiselt mõtlema ja kaaluma.

Ka üks teine küsimus kutsus vahetpidamatuid arusaamatusi esile. Ametlikkude ringkondade rahutegemispoliitika ei sobinud nimelt kuidagi rahva arusaamisega ses suhtes. Sotsiaaldemokraat dr. Michal Révész

(l. reeveess) kirjutas omas teoses : „A g y ő z e l m e s m a g y a r f o r r a d a l o m“ (Võidurikas Ungari revolutsioon): „Igaüks teab, et maailmasõja laviin Habsburgide monarhia poolt pandi veerema; Serbia-Austria-Ungari sõda laiendati monarhia pahatahtliku välispoliitika abil Euroopa massiliseks tapmiseks. Igaüks teab, et Habsburgide mail esimestel sõja-aastatel valitseti keskaja rumalate ja kuritahtlike meetodite abil. Tääkide ja kuulipildujate abil mõeldi monarhiast end vabastada püüdvaid rahvaid koos hoida. Sajad armunud verised otsused täideti itaallaste, tšehhide, ruteenide, serblaste ja rumeenlaste suhtes. Kui pärast Franz Josef I surma, 21. novembril 1916. aastal, süsteemi muuta taheti, oli see juba liiga hilja. Kui 1916. aasta viimastel päevadel poliitilise võimetuse peaesindaja B u r i a n krahv C z e r n i n'ile (l. tšernin) ruumi pidi andma ja keskriikide rahuettepanekutele liitlaste tõrjuvad vastused päralt jõudsid, oli selge, et päält Austria ka Saksa isevalitsus ja mõlemad valitsejasood üheskoos peavad hukkuma. Czernini kometimängu rahuga paljastasid täies inetuses 1917. a. lõpp ja 1918 a. lõpp. Ka Czernini poolt kuulutatud rahust anneksioonide ja kontributsioonideta kujunes B r e s t - L i t o v s k i s kelmuse ja vägivalda rahu. Pettus ja vägivald surusid ka liitlaste poolt eraldatud Rumeeniale Bukaresti rahu päält.“

Viimastel sõjapäevadel saatis Austria - Ungari liitlastele rahuettepaneku, milles soodsa vastuse saamiseks Saksamaaga sõlmitud sõjalise lepingu lõpetamise võimalusest kõneldakse. Kuid liiga hilja, et Saksamaa äraandmise hinnaga eraldi rahu võimaldada ja Austria-Ungari lagunemist ära hoida. Liitlaste viimane päätelung saavutab kõigil sõjaväljadel suure edu. Kõigepäält paisati Makedoonias Bulgaaria ja Saksamaa kummuli; varsti pärast seda lahkus ka Türgimaa sõdapidavate tegurite hulgast. 4. oktoobril 1918. a. pöördusid keskriigid Ameerika Ühendriikide presidendile W i l s o n i poole palvega sobitada õiglase rahu. Sest päevast saadik hakkasid sündmused üksteisest ette jooksuma. Tsensuur töötas äärmise pingutusega; kuid sündmused ei suutnud käär ja punane tint enam peatada. 15. oktoobril oli Viinis viimane delegatsiooni koosolek. See delegatsioon moodustas midagi parlamenditaolist, esindades Austriat ja Ungarit ja arutades nende ühiseid asju. Sel viimasel delegatsiooni istungil nõudis Ungari Saksa-vastase partei juht ja eraldirahu pooldaja krahv M i c h a e l K á r o l y i (l. kaaroi) eraldi rahutegemist ilma Saksamaata. Juhtivad ringkonnad ei taha ikka veel seisukorra tõsidusest aru saada ja Ungari parlamendis vaieldakse selle üle, kas reaaliunioon või personaaliunioon, tähendab selle üle, kas vahekorras Austriaga ainult valitseja isik ühine olema peab või ka ühised asjaajamised edasi peavad kestma, nagu võiks miski unioon üldse veel tulevikus püsima jääda.

Austrias loodetakse päästmist keiserlikust manifestist, mis 17. oktoobril Austria nelja suurema rahvuse ühendriigiks muudab — jälle liiga hilja.

23. oktoobril peetakse Ungari parlamendis mälestamisväärset koosolekut. Kõnelejad vaidlevad tundidekaupa ühe tähtsusetu seadusprojekti tähtsusetute punktide üle; koosolekuruum ja kuluaarid on küsurnud; ministriteloož on tühi, sest ministrid on Debreccenis (l. dábrátsán), kus kuningas Kaarel ja kuninganna Zita sel päeval ülikooli nurgakivipanemisel viibivad. Kuningas võetakse harilikkude auavaldistega vastu; enne lõunat viib linnapea ta linna katedraali, kus vabadusvõitluste ajal, pea päeva päält seitsmekümne aasta eest, Habsburgide valitsejasugu igavesteks aegadeks Ungari kuninga troonist loobunuks on kuulutatud, ja kinnitab kuningale Ungari rahva truualamlikkust ja ustavust kuningale. Juhtub tühine vahejuhtumine: sõjaväeorkester ei mängi Ungari hümnit, vaid nagu juba nii tihti varem, Austria keisrihümnit: „Gott erhalte,“ mida rahvuslikule enesetundele tulevad ungarlased vihkavad. Pärast lõunat levib teade sellest taktitusest Ungari parlamendis ja ärevus vaikib alles siis, kui süüdi olevat orkestrijuhiti lubatakse trahvida. Vaidlus voolab igavas meeleolus edasi, kuid peagi muutub pilt. Kõnelejale ulatatakse telegramm, mille see kohe ette kannab. Mässavad kroaatia sõdurid on Ungari meresadama Fiume vallutanud. Rahvasaadiku krahv Károlyi vaid seitsme- või kaheksaliikmeline partei teeb säärast lärmi, et Weckerle valitsus, kelle lahkumist juba kuudekaupa arvestatakse, äkki tagasi astub. See Kroaatia putš Fiumes ei olnud juhuslik, kuid alles pärast selgus Budapestis, et XI sajandist saadik Ungariga kõige tihedamas riigiõiguslikus ühenduses olev Kroaatia-Slavoonia enese Ungari küljest täiesti lahkulõõnuks on kuulutanud ja selle alles iseseisva ja Jugoslaaviaga liitumata riigi esimeseks sammuks oli olnud Fiume meresadama okupeerimine.

Järgmistel päevadel tulevad Itaalia väerindelt halvad teated: nagu alles palju hiljem teatavaks sai, murti front Piave juures sõjaväe raske seisukorra ja väejuhtide peatuoleku tagajärjel läbi ning väeosad hakkasid tagasi tõmbuma. Pola hakkas sõjalaevastik mässama, mis seega lõppes, et kogu laevastik Jugoslaaviale üle pidi antama ja ei midagi ütleva protestiavaldamisega leppima.

Budapestis puhkeb vahepääl revolutsioon lahti, kõige ootamatumalt neile, kes ise selle liikumise eesotsas seisid, kes aga temast enam jagu ei saanud. Revolutsioon, ja sellega ühenduses olev posti- ja telegraafiasutiste, raudteejaamade ja kõigi avalikkude hoonete oma võimu alla võtmine sündis öösel nõnda, et elanikud hommikul ärgates vähematki ei aimanud, et vahepääl revolutsioon oli olnud ja et ta võidurikkalt oli lõp-

penud. Olukord ei olnud veel meeleheitlik, kuid esimene revolutsiooni sõjaminister, ooberst Linder, kes ise oli kõrgem tegelik sõjaväelane, tartitas lentsõnaks muutunud õnnetut lauset: „ma ei soovi enam sõdureid näha!“ Sõdurid aga ei mõelnudki relvu käest ära panna. Poolnälginud, võimatu viletsas seisukorras tulid nad ühes relvadega väerindelt sisemaale ja tahtsid oma kannatuste eest tasu saada. Välja arvatud päälinn, kus olukord siiski korralikumaks jäi, hakkas kogu maal valitsema täielik anarkia, hakkas maaelanikkude röövimine ja riisumine, millele pea Tšehhi, Rumeenia ja Lõunaslaavia vägede maaletulek järgnes, kes nüüd mõne päevaga ühtki pauku laskmata kõik need maa-alad okupeerisid, millede võitmiseks, või nagu nemad seda nimetasid — lunastamiseks — nad võitlusse olid astunud, missuguseid nad sõja kestes vallutada ei suutnud ja mis nüüd neile vaevata rüppe langesid ning, kui juba omandatud maa-alad, liitlaste poolt rahulepingu põhjal vormilikult nende omanduseks tunnistati.

Budapestis tahtsid revolutsiooni juhid luua Austriast rippumatu rahvusliku Ungari kuningriigi kroonitud kuninga Kaarlīga eesotsas. Kuninga põgenemine Budapestist muutis aga olukorra tema kahjuks, nõnda et revolutsiooni peaminister, krahv Mihael Károlyi, 16. novembril esimeseks ja ainukeseks Ungari rahvavabariigi presidendiks valiti. Rõõm sõja ja verevalamise lõpetamise ja uuestivõidetud Ungari iseseisvuse üle andis aga peagi kibedale kainenemisele aset. Krahv Károlyi, nüüdne vabariigi president, osutus rahvale suureks ja kibedaks pettumuseks. Sõja ajal oli ta poliitikamees olnud, kes ikka ja ikka jälle julgenud oli rahutegemise eest välja astuda. Aga nüüd, kus ta ise juhtivale kohale oli tõusnud, ei suutnud ta enam sõja lõpu läbi tekkinud ja ikka laiemale kasvavale anarkiale lõppu teha.

Nõnda järgneb uus katastroof. Vene sõjavangistusest pöörab tagasi Béla Kún. Béla Kún oli vanasti päris tundmatu ajakirjanik ühes Erdély'i linnas. Sõja ajal teenis ta ohvitserina. Ta sattus vangi. Kuid pärast Vene enamlaste revolutsiooni ilmus ta Lenini kõrvale, organiseeris Ungari sõjavangidest moodustatud punakaardi Venes ning ilmus nüüd, nagu öeldi, Vene miljonitega Lenini saadikuna oma vanale kodumaale, et ka Ungaris Lenini ideesid võidule viia. Alguses näerdi ainult tema ja ta poolt asutatud kommunistliku partei üle ja ei võetud neid tõsiselt. Kuid Béla Kúni väike, aga kindel partei oli ainukeseks maal, kes isekeskis vahetpidamata tülitsevate kodanliste ja sotsialdemokraatliste parteide hulgas teadis, mis ta tahtis: vägivaldset olukordade ümberpaikamist, proletariaadi diktatuuri. Nende poolt valitud loomulikkudeks abinõudeks olid: kõige alamate rahvakihtide ässitamine jõukamate vastu,

väerindelt poolnälginult tagasitulevate sõdurite kihutamine nende vastu, kes frondil ei olnud. Kommunistide terrorlikud ülesastumised läksid ikka sagedamaiks. Kuid valitsuses istuvate sotsiaaldemokraatlikkude ministrite poolt kaitstuna jäeti kommunistid tülitamata. Üks tühisel põhjusel tekkinud uulitsavõitlus kommunistide ja politsei vahel, kusjuures mitmed politseinikud surma said, lõppis üldise kokkuliitumisega kommunistide vastu. Béla Kún löödi politseinikkude poolt, kes teda oma kaaslaste surmas isiklikult vastutavaks tegid, poolsurnuks ja suur osa Ungari tööliskonnast demonstreeris Budapesti tänavatel kommunistide vastu, neid kõiki tappa ähvardades.

Nüüd aga sünnib midagi igavesti imelikku. Üht liitlaste märgukirja ettekäändeks tarvitades sünnib ajakirjanik Paul Kéri, „Az Est'i“ (1. az äsht — Öhtu) kaastööline, krahv Károlyi't ühe üleskutse alakirjutamisele, milles krahv Károlyi, kes ütleb üleskutse sisu alakirjandusest teada saanud olevat, oma Ungari rahvavabariigi presidendi ameti maha paneb ja kogu võimu proletariaadile üle annab. Üleskutse trükitakse. Vabariigi president krahv Károlyi saab juhtumisi selle umbkaudse sisu teada. Ta tahab üleskutse tagasi võtta, kuid see on juba liig hilja. Ning nõnda algas Ungaris 133-päevane enamlaste valitsus. Samuti kui rahvarevolutsioon, kes oma segaste ideedega järgnevatel sündmustele teed oli rajanud, alatasa kasvavat anarkiat ei suutnud takistada, ei suutnud seda ka kommunistid. Béla Kún oli vahest ainuke, kes oma aateid tõsiselt oli võtnud, ta kaastöölised, keda ta osalt ise oli valinud ja kes osalt talle ise end päale olid sundinud, surusid ikka rohkem pahemale poole. Äärmiste kommunistide eesotsas seisis samuti üks endine provintsi ajakirjanik, Tibor Szamuely (l. ssamueji), keda ka veel pärast revolutsiooni teostamist sõjavangide tapmises süüdistati ning kes nüüd Ungari nõukogude vabariigis äärmiste kommunistide juhina kõigi kontrrevolutsionääride vastu kõige ägedamat võitlust pidas.

Üks punase armee õnnetu sõjakäik tõi aga pöörde olukorda. Kerged võidud Ülem-Ungarit okupeerinud tšehhide üle avatlesid Béla Kúni ka Ida-Ungarisse tunginud rumeenlaste vastu sõtta minema.

Ungari punaarmee sai lüüa ja nõukogude vabariik kukutati. Béla Kúnil ja mõnel ta poolehoidjal läks korda Austriasse põgeneda. Vahepeäl okupeerisid Rumeenia sõjaväed päälinna Budapesti, lahkusid sellest aga peagi jälle, et maad Ungari rahvuslikule, n. n. valgele armeele üle anda.

Kuid veel ei saanud maale rahu ja kord, sest kommunistide punasele valitsusele järgnes nüüd äge reaktsioon, ning kõiki neid, kes kas isikliku kasu või rumaluse, saagiahnuse või võimupüüde pärast punaste-

ga olid ühinenud, ootas nüüd kommunistlikust valitsemisest osavõtmise pärast vali kohus.

Need olid aga siiski õnneks viimasteks revolutsiooni ja kontrrevolutsiooni kramplikkudeks lihastetõmmeteks.

Tüdinenud vabariiklikust valitsemisvormist nii rahvavabariigi kui nõukogude vabariigi näol, pööris maa isevalitsuse poole tagasi. Kuna aga maa õiguslik kuningas, Kaarel, Habsburgide valitsejatesoost, liitlaste keelu tagajärjel kuningatroonile asuda ei tohtinud, valiti admiral ja pärastine rahvusliku sõjaväe ülemjuhataja, Nikolai Horthy maa asevalitsejaks ja võõrsil viibiva kuninga asetäitjaks. Alles pärast poliitilise olukorra kindlustamist järgnes ka majandusliku ja rahulise elu korraldamine, nõnda et Madjaaria nüüd kuigi vähemal pinnal kui varem, kuid seevastu iseseisvalt ja rippumatult jällegi Euroopa keskspaigas kohta hakkab omandama, mis talle kuulub ta maapinna rikkuse ja elanikkude kultuuri põhjal.

Võitlus läände, võitlus itta ja võitlus oma sisemiste vaenlaste vastu: see oli Ungari aastasadandete kestes inimeste eluks. Sajadtuhanded õigusetuid heitlesid jõuetumalt jõukate ja vägevate väikese arvuga. See oli Ungari rahva ajalooks. Aastasajangud olid välised võitlused ja sisemised kriisid põhjuseks, et ei saadud omi jõude väljaspoole maksma panna. Mineviku kannatustest ja eksimistest on rahvas õppinud ja uut jõudu ammutanud. Ning uued teed juhivad parema tuleviku, uue hiilguse ja lugupidamise, nüüdiseseisva ja rippumatu Madjaaria kultuurilise õitseaja ja majandusliku jõukuse poole.

Lõpetades lühikese ülevaate meie hõimurahva ajaloo kohta võib ainult tungivalt soovitada sellega tutvuneda lähemalt ja üksikasjalisemalt mida kahjuks käesoleva kirjutise kitsad raamid ei lubanud, sest selles leidub rohkesti näiteid Ungari rahva rüütlikust meelest, vaprustest ja meelekindlusest, visadusest ja kestvast rahvuslikust võitlusest oma kodumaa iseseisvuse ja rippumatuse eest, mis nüüd põleb edasi Ungarist äralõigatud maalades asuvate madjarite südameis ning mis tulevikus kord võib olla kannab kaunimat vilja, — meile aga võib olla meie rahvusliku enesetunde ja iseteadvuse süvendajaks, mida vajame veelgi palju suuremal määral, kui seda senni juba omame.

* * *

Eelpool avaldatud toimetusele saadetud Ungari ajaloo ülevaatele lisaks esitame järgnevas lühikese üksikasjalise ülevaate Ungari ajaloo viimasest järgust, mis on eriti tarvilik praeguse Ungari poliitilise olukorra hindamiseks ja mõistmiseks.

Kui ilmasõja lõpul Saksamaal ja Austrias revolutsioon lahti puhkes, ulatas see loomulikult Ungarissegi. Sõjavägi lagunes, sõdurid läksid koju, valitsusaparaat halvus. 31 okt. 1918 loobus troonilt Ungari kuningas (Austria keiser), kes enne troonilt lahkumist kinnitas ametisse Ungari kodanluse pahema tiiva ja sotsiaaldemokraatide poolt moodustatud n. n. Károlyi valitsuse, mis oli vormiliselt kodanline, kuid milles sisuliselt sotsiaaldemokraadid etendasid pää osa, kuna sotsiaaldemokraatlik partei oli sel ajal Ungaris kõige aktiivsem ja sihikindlam poliitiline erakond. Õeldakse, et kunagi pole olemas olnud oma sihtide ja vaadete poolest radikaalsemat kodanlist valitsust, kui Károlyi oma. Kuid siiski jäi see kodanliseks valitsuseks ega suutnud tõusva revolutsioonilise meeleolu tõttu kaugemalevatele tööliklassi nõuetele vastu tulla. Ta soodustas alguses sõjavägede laialiminekut, hiljemini küll neid koondama hakates, mis aga juba liig hilja oli. Kuna aga selle tõttu ja ka muil põhjusil valitsuse tegelik võim oli nõrk, siis tekkis omajagu korratusi, ja valitsuse autoriteet vähenes, umbes nagu Kerenski aegu Venemaal.

1918 a. novembris asutati Ungaris legaalne kommunistlik partei Venemaalt tulnud Béla Kúni juhatusel. See partei hakkas otsekohe nõudma proletariaadi diktatuuri, missugune nõudmine leidis vastukaja ühes osas töölistes. Nähtavasti viimase asjaolu tõttu sümpatiseeris ka sotsiaaldemokraatlike partei pahem tiib kommunistidele, kuigi ta arvas, et ajalooline võimuharamine siiski enneaegne oleks. Osa sotsiaaldemokraate oli aga järsult kommunismi vastu. 1919 a. veebruaril piirasid kommunistid sotsialistide häälekananja Népszava toimetuse ümber, kusjuures tekkis kokkupõrge politseiga, viimasesest langes mõni. Kommunistide juhid arreteriti ja sattusid vangi, kuid pahempoolsete sotsiaaldemokraatide survele muutus nende vangipõli väga vabaks, nii et nad isegi vangikojast võisid revolutsioonilist liikumist juhtida. Seisukorda raskendas veel liitlaste positsioon, kes ikka rohkem ja rohkem Ungari maid okupeerisid. 20 märtsil sai Károlyi valitsus teateid, et liitlaste okupatsioon nihkub edasi. Károlyi teatas, et ta ei suuda liitlaste nõudmisi täita ja ta valitsus lahkus, pöördudes sellekordse kõige suurema poliitilise jõu sotsiaaldemokraatide poole ettepanekuga uus valitsus moodustada. Sotsiaaldemokraatide juhid aga rehkendasid, et neil on tegemist kolme väerinnaga: liitlastega, omade parempoolsete algava vastuseisuga ja kommunistidega. Nad jõudsid lõppotsusele, et kommunistidega kokku leppides üks väerind vähemaks jääb. Alati läbirääkimisi vangisviibivate kommunistide juhtidega ja võeti lõppeks pea kõik kommunistliku partei tingimused vastu: nõukogude valitsus, proletariaadi diktatuur, töörahva relvastamine, liit nõukogude Venega. Osa sotsiaaldemokraate läks uude Ungari nõukogude valitsusse,

teine osa aga, Garami, Buchinger, Peidl j. t. jäid demokraatiale ustavaks ja keeldusid nõukogude valitsusest osa võtmast. Nii moodustus 21 märtsil 1919 Ungari nõukogude valitsus, ilma vähemagi vastuseisuta kellegi poolt. — Ungari kodanlus ei kujutanud enesele esialgu ette, mis tähendab nõukogude valitsus ja lootis liidust Venemaaga tuge liitlaste vastu ja võimalikku riigi piiride terveks jäämist. Ka valitsuse ametaparaat (politsei, sandarmivalitsus) jne. astus tõrkumata uue valitsuse käsutusse.

Uue valitsuse esimesed sammud tõid aga paljudele ebameeldivaid üllatusi. Mõni päev pääle ametisse astumist kaotati politsei ja sandarmivalitsus ja hakati kujundama relvastatud töölispataljooone. Natsionaliseeriti pangad ja konfiskeeriti hoisusummad, eraisikuile lubati pangast välja anda kunni 2000 krooni kuus, ettevõttele vastavate kontrollkomiteede otsuste järele. Natsionaliseeriti tasuta kõik kaubanduslikud ja tööstuslikud ettevõtted üle 20 töölisega, samuti kõik maaomandus üle 50 hektari, monopoliseeriti välis- ja suurkaubandus.

Maikus peeti parteikoosolek, kus selgus aga, et parteis sotsiaaldemokraatidel enamus oli, nii et isegi kommunistlikku partei nimi muudeti. Samal ajal korraldati Prantsuse okupatsioonivägede kaitse all olevas Szegedis kodanline vastasvalitsus, kes esialgu mõnele tuhandele ungari sõdurile tugenes.

Juunikuus algas juba tugev vastuvool uuele valitsusele. Eksproprieeritud kodanlus oli välismaile põgenenud ja algas säält vastutegevust, endistele ohvitseridele ei meeldinud samuti uue valitsuse tegevus ja need hakkasid selle vastu tegutsema isegi punaväes. Talurahvas kartis, et kõik maa võetakse käest ära, pealegi ei saanud talurahvas mingisuguseid kaupsid liitlaste boikoti ja revolutsiooniaegsete olude tõttu. Tööliste meeleolu muutus ka pahemaks, sest nende elutingimused halvenesid, kadus töödistsipliin ja langes tööviljakus, muuseas ka tooresainete puudumise tõttu; ka võeti töölisi sõjaväeteenistusse. Algas kaubanälg ja lõppeks toiduainete puudus.

Vastuliikumine algas kõigepäält talurahva hulgas, see suruti karmilt maha. Siis streikisid raudteelased. Budapestis nõuti rahvuslikku sotsiaaldemokraatlikku ministeeriumi, kuid samal päeval suruti seegi nõudmine maha. Juulis algas liikumine ohvitseride keskel, nõuti punase riigilipu täiendamist rahvusvärvilise lindiga.

Esialgu ei seganud ükski välisvõim Ungari asjadesse — ägeda revolutsioonilise meeleolu tõttu oli igalühel kodus tegemist. Aprillil algas Rumeenia päätetungi prantsuse vägede toetusel, kuid tööliste mobilisatsiooni abil löödi päätetung tagasi; sellele järgnes aga hiljemini kodanlik vastuvalitsuse asutamine prantslaste kaitse all, nagu juba tähendatud. Pääle

selle saabus Ungarisse liitlaste poolt. Kesk-Aafrika pääminister Smith, et läbirääkimiste teel Ungari seisukordi lahendada ja nõukogude valitsust likvideerida. See ei läinud aga korda — nõukogude mehed tundsid endil jalgealuse enamvähem kindla olevat, isegi nii kindla, et võeti ette sõjakäik Tšehhoslovakkia vastu ja saadi tagasi pea kõik ülem-Ungari. Liitlased segasid siin aga vahele ja Clemenceau nõudmisel jäeti sõjategevus seisma, kusjuures liitlased lubasid ka rumeenlased kindlaks määratud piiri taha viia. Seda aga ei sündinud ja Ungari nõukogude vabariik algas sõda rumeenlastega, esialgu väga võidurikkalt. Hiljemini sai aga see võitlus saatuslikuks, sest Rumeenia väed olid tugevamad, ja kuna Ungaris eneses oli kommunistlik surve siiski raske, siis sümpatiseerisid paljudki Ungari punaväe ohvitserid Rumeenia kodanlastele. Päälegi ei täitnud mõned töölispataljonid ja mittekommunistlike kalduvustega ohvitserid omi ülesandeid ja võimaldasid frondi läbimurdmise.

Sotsiaaldemokraadid said asja hädaohtlikkusest aru ja algasid Viinis uusi läbirääkimisi liitlastega, et nõukogude vabariiki likvideerida ja seda uuesti demokraatlikuks vabariigiks muuta. Läbirääkimised kandsid vilja, kusjuures liitlased lubasid jällegi rumeenlaste pääletungi seisma panna. Kui esimesel augustil oli selge, et punavägi lõpulikult kaotab, siis andis rahvakomissaride nõukogu võimu töölissaadikute nõukogule, kes otsekohe võimu edasi andis ajutisele kodanlisdemokraatlikule Peyeri ministeeriumile sotsialistide osavõttel, ja Ungari kommunistlik valitsus oli sama kergesti ja ilma verevalamiseta likvideeritud, nagu ta sündiski.

Oleks asjade arenemine sellel punktil peatunud, siis oleks Ungari paljudest tulevastest raskustest mööda pääsenud. Kuid saatus tahtis teisiti. Liitlased nähtavasti ei suutnud rumeenlaste pääletungi seisma panna, või ei tahtnudki seda tõsiselt: viimased marssisid Budapesti ja nende kaitse all likvideeriti põhiseaduslik kodanlis-demokraatlik ministeerium ja valitsusvõimu võttis hiljemini üle juba enne nimetatud Szegedis tekkinud parempoolne ennast rahvuslikuks nimetav, ka liitlaste poolt tunnustatud valitsus, kelle sõjaministriks oli admiral Horthy. Sellel järgnes muidugi endiste arvete likvideerimine kommunistidega, kellest paljud välismaile suutsid põgeneda, teised aga samavõrra karmi saatuse osaliseks said, nagu kodanlased kommunistide valitsuse ajal. On tulevase objektiivse ajaloo uurimuse ülesanne lõpulikult kindlaks teha, kummal pool õieti karmust rohkem oli, karmust, mis objektiivselt võttes sugugi tarvilik polnud, kuid mida põhjustas kummalgi korral momendi meeoleolu. Üldiselt peab aga ütleva, et Ungari revolutsioon ja vasturevolutsioon nõudis siiski teiste maadega võrreldes vähe vereohvrid, kokku mitte üle 500 inimese. Tõendatakse sünd-

mustele lähidal seisva isiku poolt, et Ungari kommunistide ohvrite arv ulatas umbes 350-ni, valgete ohvrite arv aga olevat veel vähem olnud, kuna tähtsamad kommunistid Ungarist hulgaliselt olevat põgenenud.

1920 aastal peeti Ungaris rahvuskogu valimised. Seisukord oli siiski sellevõrra lahenenud, et pandi maksma ühetasane, üldine ja salane valimisseadus. Omi kandidaate aga sotsiaaldemokraadid siiski ei esitanud, sest enamuse ja sotsialistide eneste opositsiooniline meeoleu ei võimaldanud seda. See rahvuskogu võttis vastu praeguse Ungari põhi-seaduse, mille järele Ungari kujutab enesest konstitutsioonilise monarhia, kellel puudub praegu kuningas dünastia puudusel, kuna Habsburgid välisvõimude survele pidid Ungari troonilt lahkuma.

Kuningriikliku korra uuesti maksmapanek Ungaris oli kindlasti eelmise kommunistliku valitsuse psükoloogiline järeldus: kommunistid suutsid rahvahulkadele demokraatliku vabariikliku korra sellevõrra vihatavaks teha ja demokraatiavastaseid ollusi sellevõrra kõvendada, et need kuningriiklikus korras väljapääsu arvasid leidvat.

1922 a. pääle rahvuskogu laialimineku sündis mingisugune kokkulepe Ungari sotsiaaldemokraatliku partei ja Horthy valitsuse vahel. Viimane tegi mõnesuguseid järeleandmisi valimisseaduses ja sotsiaaldemokraadid võtsid osa valimistest. Sellest ajast pääle elab Ungari parlamentliku konstitutsioonilise riigi elu, kus parempoolisel elemendil ja keskklassil, eriti väikepõllumeestel niihästi ajalooliselt kujunenud olude, kui ka rahva ühiskondliku struktuuri ja enamuse meeoleu tagajärjel juhtiv osa on etendada.

On palju kõneldud Ungari fashismist. Täie õigusega võib kõnelda sellest demokraatliku valitsuse kukutamise ajal augustis 1919, kuid praegusest Ungarist kõneldes ei ole see termin sisuliselt kaugeltki õigustatud. Praeguse Ungari valitsuskorraldus on parlamentlik demokraatlik konstitutsiooniline monarhia, seega mitte fashistlik riigikord, nagu Itaalias ja Leedus. On fakt, et Ungaris on fashistlikku meeoleu ja organisatsioone ja eriti välispoliitilistel põhjustel poolehoidu fashistlikule Itaaliale, nagu seda leidub paljudes maades, kuid on asjata etteheide, et Ungaris oleks juriidiliselt fashistlik valitsus. Seda peaks arvesse võtma kõik, kes Ungari praegust seisukorda hindavad ja kogu Ungari riiki tahavad vastutavaks teha üksikute rahvarühmade meeoleu ja nende esitajate tegevuse eest, mis mõnel korral isegi küll maksvate demokraatlikude seaduste erilise käsitlemiseni võib ulatuda.

Ungari on maailmasõja ja sellele järgnevate revolutsioonide ajal õige palju kannatanud. Ta on läbi elanud niihästi pahempoolseid kui

ka parempoolseid äärmusi. Nüüd on Ungari siiski mingisugusel parempoolsel keskteel peatama jäänud. Ei ole kahtlust, et Ungari jaoks on siiski tulevikus lahti kõik samad arenemisteed, nagu kogu inimkonnalegi.

SOOME-UGRILASTE ÜHISTEST KULTUURPÜÜETEST.

Kirjutanud dr. jur. et rer. pol. Stefan v. Csekey, Tartu ülikooli professor, Tartu Ungari Teadusliku Instituudi juhataja.

1925. aasta märtsikuu keskel jõudsid kakskümmend seitse liivlast Eestisse, et esineda rahvakoorina Tartus ja Tallinnas. Eestlased võtsid neid vastu eriti vennalikult ja lahkelt, nii et nende külaskäik Eestisse kindlasti kaasa aitas nende rahvustunde äratamiseks.

Vennasrahva esitajate vaatlemine on meis äratanud omapäraseid mõtteid. Need paar tuhat praegust liivlast Baltimere Läti rannas Riia lahe lõunapool võitlevad oma eluvõitlust oma kord aurikka raassi jäänusena. Üks Venemaa Balti kubermangudest kandis veel hästi kõlavat ja ajaloolist nime „Liivimaa“. Balti riikide tekkimine on hävitanud selle nime kui ka soome-ugrilastele samuti kord tähtsa „Kuramaa“ Euroopa uuel maakaardilt.

Kui meie pilgu heidame 9. sajandi maakaardile, leiame tervel nüüdisaja Venemaal, välja arvatud mõned lääne osad, enamasti soome-ugri rahvaid. Kuhu on kõik need rahvad jäänud, millal nad on kadunud?... Ainult vähesed on jõudnud vastu panna slaavi raassi uputusele. Enamik on temaga kokku sulanud või elavad laialipillatult vene ookeanis, pea täielikult ära lõigatud lääne-euroopalisest kultuurilisest edenemisest.

Me seisame küsimuse ees: kas on soome-ugri raass määratud surmale või vaatab ta vastu tulevasele arenemisele, et, ärateenitult oma suurele minevikule, ometi veel täita oma kultuurülesandeid.

* * *

Ungarlus, kui „oma tüve vennata oks“, nagu ütleb poet, hellitas juba vanast ajast päale soovi üles otsida omi sugulasi, oma algkodu. Alati pööras ta omad nukrad silmad ida poole. Soov üles leida algkodu ja Aiasse maha jäänud vendi ajas vagu dominikaani munke 13. sajandil idasse, kellest Jul i a n u s aastal 1236 jõudis mordvalaste maale, mis-sugust tema pidas „Magna Hungaria“-ks. Ungari suur rahvuskuningas Matthias I (1458—1490) otsis ühendust Ida-Ungariga, nagu selgub ühe veroneeslase ettekandest paavst Pius II-le, (kui Aeneas Sylvius toob ta seda ette uuesti oma „*Cosmographia*“-s, mis ilmus küll alles 1503. aas-

tal, kuid Ungaris oli tuttav juba eelmisel sajandil), mille järele elavad Aasia lagendikul toored paganarahvad, kelle keel sarnaneb Pannoonia ungarlaste keelele (Siin on mõeldud voguleid ja ostjakke).

Soome-ugri keelesuguluse uurimiseks Ungaris andis tõuke jesuiit Johann Sajnovics'i töö nimetusega „*Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*“¹⁾, mis ilmus aastal 1770 ja milles ta püüdis tõendada ungari ja lapi keele sugulust sõnade ja grammatiliste vormide võrdlemisega. Ta ise ei olnud keeleteadlane, vaid täheteadlane. Ta reisis Lapimaale jesuiit Maximilian Hell'i seltsis, kes hiljem oli Viini ülikoolis astronoomia professoriks ja tähetorni juhatajaks. Tema päevaraamat „*P. Hell's Reise nach Wardoe bei Lappland und seine Beobachtung des Venus-Durchgangs im Jahre 1769*“, mis välja anti 1845, on väga huvitav teos. Kui mina 1924 a. suvel püüdsin pääseda Soome Jäämere rannalt Põhja neemele, astusin välja, hoolimata halvast ilmast, heledal keskööl Norra aurikult „Midnatsol“-ilt väikesse Vardö saarelinna, et pühendada mõned tunnid mõlema ungari jesuiidi mälestusele.

Samasugune patriootilis-teaduslik püüdmine otsida kauguses rahvaid-keelesugulasi, juhtis Alexander Kőrösi Csoma 1820. a. Tiibeti, Anton Reguly 1839. a. Põhja-Venemaale, kus ta seitsme aasta jooksul korjas hulga aineid soome-ugri keelte kohta, edasi Armin Vámbéry 1863. a., Karl v. Ujfalvy 1876. a. ja krahv Eugen Zichy 1898. a. (juba kolmas kord Venemaale ja) Kesk-Aasiasse, krahv Béla Széchenyi ühes Lubwig v. Lóczy'ga 1877. a., Julius Prinz'i 1908. a. ja Emerich Sedök'i 1913. a. Ida-Aasiasse ja pääle nende veel palju teisi ungarlasi uurimistekondadele, mis olid täis raskusi. Olgu siin veel eriti tähendatud Paul Hunfalvy ja Josef Budenz; neist tegi esimene mitu reisi Baltimaale. Hunfalvy on selle üle kirjutanud väga huvitava kaheköitelise teose „*Utazás a Balttenger vidékein*“ [Reis Baltimere maile], (Pest 1871, 2. väljaanne, Budapest 1880) mille lühike kokkuvõte on ilmunud ka saksa keeles nime all: „*Reise in den Ostseeprovinzen Russlands*“ ja mõlemad ühes õpetaja Ludwig Haan'iga Békéscsaba'st²⁾ olid „Tartu Õpetatud Eesti Selts“-i au- ja kirjavahetajad liikmed.

Sel ajal, kui Ungaris veel läinud sajandi keskpaigu usuti Vámbéry

1) S. o. tõendus, et ungari ja lapi keel on sama.

2) Kuulus Düreri tundja, kes kindlaks tegi, et Dürer ungari perekonnast pärit on. Tema kuulsal raamatute pealkiri on : Dürer Albert családi nevérol és származási helyéről. Irta Haan Lajos b.-csabai evang. lelkész, a m. tud. akadémia és dorpati tudós társaság tagja. [Albrecht Dürer'i perekonna nime ja päritolu kohta. Kirjutanud Ludwig Haan, evang.-luteri kirikuõpetaja B.-Csabas, Ung. tead. akadeemia ja Tartu õpetatud seltsi liige.]

ja tema pooldajate uurimuste põhjal Ungari rahva põlvenemist türgi-tatari raassist, hakati hiljemini tunnustama ungarlaste kuuluvust soome-ugri rahvaste perre, tugesdes Hunfalvy ja Budenz'i kogumaterjalile ja ungari teadusmeeste József Szinnyei, soome — M. A. Castrén'i, A. Ahlqvist'i, H. Paasonen'i, E. N. Setälä, Y. Wichmann'i, eesti — M. Weske, N. Anderson'i ja teiste uurimustele. Noorem keeleuurijate põlv: Ungaris Zoltán Gombocz, Julius Németh j. t., Soomes L. Kettunen j. t., Eestis J. Mark j. t. võtavad ungarlaste kuuluvust soome-ugri rahvaste perre kui juba ümberlukkamatut tõsiasja. Olgu siin tähendatud ka ungarlaste Béla Vikár'i ja Aladár Bán'i väärtuslikud etnoloogilised uurimused ¹⁾

Palju takistasid Vene valitsuse ajal ungari teadlasi reisi raskused ja tsaariaegne bürokratism. Sellevastu tänapäev, kus on teostunud rahvuslik vabadus, mis veel aastate eest meie Põhja vendade meeles alles unistuseks heljus, avavad nad armastusega väravad lõuna sugulasile. Kord kõlas nende südamest helisev lüürika suure, vägeva vaba ungari rahvusele, kellele saatus osaks andis ainukesena soome-ugri rahvastest asutada iseiseisva riigi. Täna aga, kus turaani rahvaste saatusele iseloomulik tume kurbus rõhub rohkem kui kunagi ungari hinge, soendab meid meie üksinduses särav põhjavalgus.

Patriootilis-teaduslikust tundmusest pärkas Ungaris kolmekümne aasta eest turanismi mõte, sest ungarlus kui läänepoolseim ja poliitiliselt teadlikum ida rahvastepere liige pidi äratama sugurahvastes üttekuuluvuse teadvust.

Alles 19. sajandi keskel Euroopa kirjanduses esinev nimi „Turaan“ on vana-iraani sõnasünnitis.²⁾ Selle nimega nimetasid iraanlased neist põhja-pool Kaspia mere ja Pamiiri vahel olevat maa-ala, millel asusid rändajad turaanirahvad aarialaste maa Eraani vastas. Nii kujutas turaani liikumine paralleelnähtuse aaria liikumisele, mis välja läks läinud aastasajal raassiteoreetikutelt ja poliitikutelt. Kuna see on aga liig kaugele viiv³⁾ põhjendada turanismi mõtet, turaani rahvaste kokkukuuluvust keeleliselt, etnoloogiliselt, ajalooliselt või ka poliitiliselt, on palju enam õigustatud maade- ja rahvateaduse vaatepunktist tema kui maastikulise mõiste

¹⁾ Vrdl. uuemast Virányi, Elemér, Ungari uurimused hõimrahvaste ja algkodu ülesotsimiseks. Referat: Ungarische Forschungen zwecks Feststellung der sprachwervandten Völker und der Urheimat. (Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Hungarici Dorpatensis Nr. 6.) Tartu (Dorpat) — Budapest 1927.

²⁾ Turaani nimetus tuleb inglise teadusmehelt Max Müller'ilt, Letter on the classification of the turanian languages, London 1854.

³⁾ Isegi praegu võimatu täpse vastuvaidlematu teadusliku tõestamise mõttes! Toim.

teaduslik fikseerimine. „Turaan on kõige päält maastik“ — defineerib krahv Paul Teleki turaani mõistet. — „See on see kliima võnkumiste järele kõrvega võitlev Euraasia stepp. Iseloomulik maastikutüüp loob omapäraseid elamisviise. Stepp amalgaamib sinna asuvaid rahvahulki ja suguharusid ja selle lõpmatus ühetaolisuses ei ole rahvastepiire . . . Siin igalpool ühist põlvenemist ja keelt otsida on asjata, kuid siiski leitakse ühiselu, ühiseid eluviise, mille mõju püsib kaua alal ka väljarännanutel.¹⁾

Need mõlemad sümbioosid, s. t. ühiselu geograafiline ja etnoloogiline kokkukuuluvus, ja „kõigepäält ungari rahvuses laialdaselt sissejuurdunud sugulustunne, Turaani rahvastega on aluseks turaani liikumisele, mis ka teiste rahvaste, eriti türklaste, ja nõrgemalt slaavi kultuuri mõju all seisvate bulgaarlaste juures maad on võtnud.“²⁾

Ei või salata, et türgi rahvas, idabulgaarlased (või volgabulgaarlased), kellega olid ungarlased läbikäimises 5. sajandi keskel, avaldas püsivat mõju nende kultuurisse ja keelde. Pääle selle olid ungarlased 9. sajandil teatud aeg vägeva türgi rahva hasaaride liitlaseks. Hiljem rikastas praeguses Ungaris veel sajaviiekümne-aastane türgi (osmanide) ike ungari keelt türgi sõnadega. Praeguse aja teaduse seisukohalt kuuluvad ungarlased soome-ugri raassi ja keele perre, nende keel aga sisaldab laenudena ka türgi elemente.

Ungarlased ei põlvene Aasiast samuti kui teisedgi soome-ugri rahvad, kes ka praegu sääl ei ela, välja arvatud mõni üksik haru.³⁾ Soome-ugri keele pere harunemine algas juba kolm tuhat aastat enne Kristust, edaspidine jagunemine järgnes alles poolteist tuhat aastat hiljemini.⁴⁾

Iseäralik on see, et kuna türgi-tatari rahvastel turanismi põhjal tärkas pantürgi liikumine, ja ka mandšu-tunguusi rahvad, kõige päält aga jaapanlased turaani mõttest unistavad, see aga soome-ugrilaste juures, täpsemalt Euroopas tekkinud uutes soome-ugrilaste riikides, nimelt Soomes ja Eestis, on leidnud vähe vastukõla. Siin valitseb enam „uralismi“ mõtte, mille eesmärk on ainult soome-ugri rahvaste koostöö.⁵⁾

1) Teleki, Landschaft und Rasse. (Saksa väljavõtte ungari ajakirjast „Turán“ 1917. aastak., lhk. 30.) — Samas, Turan — ein Landschaftsbegriff. (Samas 1918. aastak., lhk. 84 j.) — Oberhammer, Der Name Turan. (Samas 1918. aastak., lhk. 193 j.)

2) Gragger, Robert. Die turanische Bewegung in Ungarn. (Ungarische Jahrbücher Bd. I, 1921, S. 157.)

3) Karácsonyi, János, A magyar nemzet őstörténete [Ungari rahva eelajalugu], Nagyvárad 1924, lhk. 7 j.

4) Vördle E. N. Setälä, Suomensukuisten kansojen esihistoria. (Maailmanhistoria. Helsinki 1917, II, lk. 495.)

5) Vördl. Csekey, Turanismi mõtte, „Postimehes“ 11. detsembrist 1923. — Sama

Just 19.—21. juunini 1924. a. Tallinnas ärapeetud „II. Soome-Ugri hariduskongress“ tõendab, et turaani idee elab ja mõjub. Ta ergutab ka meie põhjavendi ühise ajaloolise mineviku teadmisel järgnema meie tuleviku kultuurülesannetele.

Meie soome-ugri rahvaste sugu on senni tunda saanud isesuguseid saatusi. Meie rahvad ei ole mitte ainult vaimliselt, vaid ka poliitiliselt palju tähtsat korda saatnud. Nad olid aastasadu Euroopa kaitsevalliks Aasia vastu. Nii nagu soomlased ja eestlased põhjas, nii olid ungarlased Kesk-Euroopas. Soome „hakkapääliidid“ mängisid isegi kolmekümneaastases sõjas kuulsat osa.¹⁾

Läti Henrik kirjeldab kaasaegsena üksikasjaliselt eestlaste võitlusi sakslaste ja lätlastega 13. sajandi alul. (Nende võitlusviis sarnanes ungarlaste maavõtmisaegsele viisile.) Sellest ajast pääle oli praegune maa-ala nõnda-ütelda kestvalt sõjaväljaks. „Kõigest hoolimata — kirjutab M. J. Eisen — igatahes peame õnnelikuks juhtumiseks nimetama, et eestlased ja soomlased Läänemere kaldale elama pääsid. Läänemere kaldale asudes said nad Euroopa „aknasse“ vaadata. Ei saanud ainult aknast sisse vaadata, vaid nüüd seisis neile ukski Euroopasse avatud. Meri ühendas neid Lääne-Euroopa rahvastega. Läänepoolistega rohkem haritud rahvastega läbi käies võisid eestlased ja soomlased enestele rohkem haridust nõutada. Muud sugurahvad, kes merest ja läbikäimisteedest eemale jäid, ei võinud edeneda ega suuremat haridust saavutada peale ungarlaste, kes Kesk-Euroopasse tunginud. Kõigil muil puudub kirjandus, puudub haridus.“²⁾

Ja lõpuks meie, ungarlased, kes kord hoidsid hirmul Lääne-Euroopat, kes, seistes aastasadu igaveses võitluses turaani-mongolite ja osmanidega, siiski on suutnud alal hoida üle tuhande aasta kindlat riiki Kar-

saksa keeles „Pester Lloyd“i õhtulehes 13. detsembrist 1923. — Samalt autoriilt. Die finnisch-ugrischen Völker und die turanische Bewegung. (Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Hungarici Dorpatensis Nr. 1.) Tartu — Dorpat 1924. — Sama Pester Lloyd'i hommikulehes 19. detsembrist 1924. — Sama Estländisch-Deutscher Kalender 1925, Dorpat 1925, S. 234 f. — Sama soome keeles: Suomalais-ugrilaiset kansat ja turaanilainen liike. (Iltalehti Helsingis 24. veebruarist 1925.) — Vrd. veel Paikert, A turáni eszme [Turaani mõte]. (Turaani seltsi väljaanded.) Budapest 1922. — Sama, Der turanische Gedanke. (Turán aastak. II, 1917, lhk. 182-191, 291-301.) — Turaani ja turanismi kirjandus Kőrösi Csoma-Archiv Bd. II, 1926, H. 3, S. 234—236.)

¹⁾ V. selle kohta ja soome-ugrilaste sõjaliste vooruste kohta Josef Szinnyei, Die Herkunft der Ungarn. (Ungarische Bibliothek I, 1, 2. Aufl. Berlin 1923, S. 25 f.) — Võrdl. veel Sirelius, Die Herkunft der Finnen, Helsinki 1924.

²⁾ Eisen, Eestlaste sugu. 2. trükk. Tallinn 1922, lhk. 43 j.

paatide legendikul, kuhu senni ei suutnud asutada alalist riiki ükski vägev rahvas, nagu gootid, hunnid või avarid.

Meie ajaloolistes uurimustes võime tagasi vaadata kunni hunnide riigi langemiseni. Oleks nagu suur mets ära laastatud. Vägevad puud kaovad ja senni varjul olnud põõsaid valgustab päike. Nii astuvad nüüd esile senni Sküüti legendikul tundmatud rahvad ja hõimud. Ainult Vene riigi jagunemine osadesse võib praegu pakkuda sarnast vaadet.¹⁾

Tuleb ette, nagu koidaks juba kuskil . . . Lähem tulevik näib andvat meile, soome-ugrilastele, uusi ülesandeid. Meie kõrval Idas kujuneb föderatiivne riigikord, mis võimaldab ka soome-ugrilastel elada oma riiklikku elu üldföderatsiooni piirides ja nii areneda riiklikult ikka täielikuma iseseisvuse saavutamiseks. Tänane Nõukogude Vene maakaart on palju kirjum kui Pariisis muu Euroopa kohta valmistatud kaart. See näitab, et Venemaa rahvastel, nende seas ka soome-ugrilastel on avanenud võimalused rahvuskultuuriliseks arenemiseks omariikluse suunas, ühise föderatsiooni üldraamides.

Mõõtmata kohustused ootavad meid, kes elavad ja valvel on turaani äärmisemana läänepoolsena kaitsevallina, üksikutena saartena võõraste rahvaste ookeanis, kuna teised väsinud turaani rahvad on suikunud Aasias aastasadu kestvasse unne. Meie kohus on äratada kaugel uinujaid. Raske ei peaks see mitte olema. Nad ärkavad juba vähehaaval. Ainult püha kokkukuuluvuse teadvus peab läbistama piksena inimeste miljoneid.

Turaani liikumise psüühilised alused on ja saavad veel kindlustatud pettumuste läbi, mis kõigutasid ungarluse usaldust lääne vastu. Tähtsamad ungarluse juhid juhtisid sellele tähelepanu juba mineval sajandil. Ungarlus on omi kultuuri ja majanduslikke allikaid juba tuhande aasta eest otsinud idas, selles teadmises, et ta on ida rahvas. Iseäranis suurte hädaohtude ajal, suurtel saatuse katsumistel on ungarlane, tundes „vennatust“, ikka vaadanud ida poole. Viimane kord on Euroopa 1920. a. näidanud Trianoni rahu, kuidas tema vastab suure prantsuse ajaloolase Michelet' küsimusele, millal ta maksab oma tänulikkuse ja pieteedi võla ungarlaste vastu, kes on olnud kolm ja poolsada aastat (1366—1718) kõikumata lääne kultuuri kaitseks islami päätungi eest.

„Kui on jutt meie maailmajao suurtest rahvaste peredest, siis kõneldakse enamasti ainult germaanlastest, romaanlastest ja slaavlastest. Tähelepanemata ei pea jääma, et teadus on loonud Euroopas veel nel-

¹⁾ Vrdl. Marczali Heinrich, A magyar östörténet forrásainak historiográfiája Ungari algajaloo allikate historiograafia]. (Turán aastak. 1917, lhk. 260.)

janda üksuse, soomesugu rahvaste pere. Soomesugu rahvaste endise kokkukuuluvuse mõte mõjub kindlasti nende vaimuelusse. Selle idee kandjad on selle pere kolm tsiviliseeritumat rahvast, soomlased, eestlased ja madjarlased.“¹⁾

Inimpõlv on möödunud ajast, kus Friedrich Ratzel neid sõnu kirjutas, kuid siiski ei ole saanud kolme soome-ugri rahva kokkukuuluvus Euroopa avaliku arvamise ühisvaraks. Igatahes on palju kaasa aidanud selleks see asjaolu, et rahvuslik elu, eriti nende kahe Põhja rahva juures kunni hilisema ajani ei ole tunnud vaba arenemist. Soomlased ja eestlased sattusid oma praegustes elukohtades mitmesuguste mõjude alla, esimesed rootsi, teised esialgu taani ja saksa, siis rootsi mõju alla, nii et sellest ajast pääle neil rahvastel ei ole ühist ajalugu. Vene valitsuse alla sattumise ajast pääle olid ju nende ühised pütüded sihitud venestamise vastu, eriti viimastel aastakümnetel. See vastuseis võttis palju rohkem maad soomlaste juures, kes ei tahtnud midagi teada vene keelest ega kultuuri mõjust, kuna eestlased ei olnud mitte ainult keeleliselt, vaid ka kultuuriliselt, samuti oma eluviisidegi poolest palju slaavlastelt omandanud.

Ka meile, ungarlastele, sünnitas palju takistusi meie õnnetu abieliu Austriaga ja rahvuslikud küsimused. Ja nüüd oleme pidanud oma rahvusliku vabaduse eest kallilt maksma, sellega, et oleme kaotanud pääle rumeenia, slovaaki ja serbia vähemusrahvuste veel kolm ja pool miljonit põlist ungarlast ja kaks kolmandikku omast maa-alast. Selleks, et aastatuhande eest katkenud suhteid vennasrahvastega elustada, on palju kaasa aidanud üksindustunne, mis haaras Ungari tema tuhandeaastase riigi vormi rikkumisel, ja selle nägemine, et ta on ümbritsetud vaenulistest rahvastest.

Kolme soome-ugri riigi ühendus võib jääda loomulikult ainult platooniliseks, sest ükski neist ei ole ühendatud teisega ühise piiri läbi. Soome- ja Eestimaad lahutab Soome laht, ja mõlemad on lahutatud Ungarist suure Slaavi ookeani läbi. Geograafiline seisukoht ei anna neile suuri väljavaateid nende majanduslike saaduste vahetamiseks, väljaarvatud Soome ja Eesti. Soomel ja Eestil on veel teatavaid poliitilisi ühishuvisid piiririikidevöö liigetena, mis ikka rohkem koondub rahu kindlustamiseks idas. Ungari võtab neist küsimustest ainult niipalju osa, kui palju puudutab see võitlust enamluse ja panslavismi vastu.

Kolme soome-ugri riigi läbikäimised piirduvad nii eestkätt raassi ja keelesuguluse ja kultuuri ülesannetega, kuna poliitilised ja majandusli-

¹⁾ Ratzel, Völkerkunde. 2. Aufl. Leipzig u. Berlin 1894—95, Bd. II, S. 749. (1 väljaanne 1885—88.)

kud tegurid etendavad senni vähemat osa, ja sedagi peaausjalikult Soome ja Eesti vahel. Mõnele võib-olla näib, et nii sugused läbikäimise viisid on liig vanad ja liig nõrgad, et võiks teostada nende vahel reaalseid ühendusi. Viimaste aastakümnete õpetused on meile mitu korda tõendanud, et sarnased asjaolud muutuvad tugevateks poliitilisteks jõududeks. „Ühtekuuluvus lõuna-slaavlaste ja venelaste vahel ei ole etnograafiliselt kitsam kui see, mis on ungarlaste ja soomlaste vahel, ja siiski on see ühtekuuluvus arenenud teadlaste teaduslikus konstruktsioonis laiemate rahvakihtide üldiseks poliitiliseks usulauseks. Agitaatorite poolt rahvale sisse-tuubitult sai slaavi rahvaste kokkukuuluvuse tunne, panslavism, üheks maailma sündmuse liigitavaks jõuks, jõuks, mida kaldume vaatlema kui ilmasõja algatajat faktorit.“¹⁾

Kui meie meeles peame, et üksikute soome-ugri rahvaste haridusaste praegu on võrdlemisi kõrge, mis võimaldab sügavamalt arusaamist ühtekuuluvuse ajaloolisest tähtsusest ja kokkukuuluvustundest, peame uskuma turanismi mõtte võidusse.

Ei pea ka arvestamata jääma, et turaani idee ei ole veel küllalt valminud, ja et selle idee kandjate vaated veel lahku lähevad. Leidub fanaatikuid, kes unistavad Suur-Turaani riigist, mis ulatuks Konstantinopolist ja Volgast kunni Altaini, et sellega uuendada türgi-rahvaste kuulust minevikku. Leidub üksikuid, kes kindlasti usuvad enamlike Venemaa täielikku jagunemisse, mille varemetele oleks võimalik ehitada iseseisvaid turaani riike

Nende äärmustesse kalduvate vaadete kõrval leidub ka mõõdukaid, mis ainult seda arvestavad, et vaimline side, mida konstrueeris Ratzel aastakümnete eest Euroopas soomesugu rahvaste vahel, on laienenud vahepääl ka üle Türgimaa. „Turanismi idee püüab ühendada rohkem kui tuhat aastat lahusolnud rahvaid ja ehitada silda üle kuristikku, mis on tekitanud ajalooliste arenemiste ja geograafiliste tingimuste, kultuuride ja religioonide mitmekesisus.“²⁾

Tuleviku ülesanne on ühtlustada neid lahkuminevaid arusaamisi. Sellest oleneb, kas turanism oma võidukäigu teeb või jääb ta piiratuks väikesest pooldajate ringist, arenemata poliitiliseks avalduseks.

Senni kui avaneb tee kultuursidemete läbi kõikide turaani rahvaste poliitiliseks koostööks, lepitakse Põhjas soome-ugrilaste kultuurilise ühtluse võimalusega.

¹⁾ K. Wipert, Der Turanismus. (Der neue Orient Jahrg. VI, 1922, S. 204 f.). Esitatud väites eksib tsiteeritav autor: venelaste ja lõunaslaavlaste ühtekuuluvus on kaugelt suurem, kui soomlaste ja ungarlaste. Toim.

²⁾ Wipert, a. a. O. S. 208 f.

Soome-ugri rahvad on teadlikud selles, et nad oma kultuuri päavarad on saanud lääne naabritelt, nad ootavad aga, et neile läänekultuuri poolt osaks saaks sarnane tunnustus nende eelpostiteenistuse eest, mida tublisti toimetanud soomlased, eestlased ja ungarlased idast ähvardava vähem kultuuriliste rahvaste pääletungide vastu. „Seekleri ratsanik, kes oli saadetud ungari kuninga poolt Siebenbürgeni mäekitsusse, et kaitsta oma tugeva käega riigi idapiire, teadlik olles oma ülesande tähtsuses, pidas ennast aadlikuks, samuti on ka ungari, eesti ja soome rahvusel õigus endid pidada Euroopa kultuuri rüütliteks.“¹⁾

Minevikus, kui puuduliku poliitilise vabaduse tõttu oli võimata soome-ugrilaste vaba kokkupuutumine, hoidus alal teatud kultuurühtlus nende vahel ainult keele suguluse läbi. Ta hoidus alal nõnda-ütelda ainult keeleteaduse kaudu. 1921. aastal Helsingis ärapeatud „Üldsoome koolikongressist“ pääle läksid elavamaks kultuursuhted. Kuna sellest kongressist ainult viis ungarlast osa võtsid, tõusis Tallinnas 1924. aastal peetud II. Soome-Ugri Hariduskongressist osavõtjate ungarlaste arv umbes seitsmekümneni. Poole neist osavõtjaist moodustasid Ungari geograafid, kes, viibides Põhja-Euroopas õppereisil, professorite Karl Kogutowicz'i ja krahv Paul Teleki juhatusel olid läbi rännanud Soomemaa kunni Jäämereni ja olid igalpool vastu võetud nii sõbralikult, et see asjaolu üksi juba vennastunde äratamiseks palju on kaasa aidanud. II. hariduskongress on juba ellu kutsunud soome-ugri kultuurajakirja nimetusega „Fenno-Ugria“, mis ilmus 1925. aastast alates soome, eesti ja ungari keeles „Soomluse Liidu vennasrahvaste sektsiooni“ (Suomalaisuuden Liiton Sukukansaosasto) väljaandel. See kolmes keeles ilmuv ajakiri oleks tähendanud suurt edusammu kolme rahvuse kultuuri ja mõtlemisviisi lähendamisel. Kahjuks on see esimese aastakäigu järele majanduslikkude raskuste pärast hingusele läinud. Veel suuremaid lootusi pannakse III. Soome-Ugri Kultuurkongressile, mis on kokku kutsutud Budapesti käesolevaks aastaks. See kongress kujuneb 1921. a. esimesest tagasihoidlikust koolikongressist juba turaani kultuurkongressiks.

Nõndanimetatud turaani rahvaste raassi, kultuuri, ajaloo, maateaduse ja majanduslikkude vahelkordade uurimiseks asutati 1910. aastal Budapestis „Turaani Ühing“. 1914. aastast pääle kõlab tema täielik nimi: „Magyar Keleti Kultürkõzpont“ (Ungari Ida Kultuurkeskkoht). Senni on see ühing korraldanud üle saja teadusliku ettekande, neist mitmedki Eestile pühendatud. Alates 1913. aastast annab ta välja ajakirja „Turán“, milles leiab käsitlemist turaani küsimus kirjatöödes, illustratsioonides,

¹⁾ P e s o n e n , Suomalais-ugrialaisten kansojen kultuuriyhteys. (Fenno-Ugria aastak. I, 1925, lhk. 16.)

faksimileis, statistilistes tabelites. Pääle selle on ühingu ülesandeks tutvustada turaani rahvaid Ungariga. Samal eesmärgil töötavad soomeugri riikides järgmised institutsioonid:

Ungaris: „A Turáni Társaság Finn-Észet Intézete“ (Turaani Ühingu Soome-Eesti Instituut), mis asutati aastal 1923; „Körösi Csoma-Társaság“ (Körösi Csoma-Ühing), mis asutati aastal 1920 hommikumaa uurimiseks ühes teadusliku ajakirjaga „Körösi Csoma-Archivum“. Et ajakirja ka välismail levitada, sisaldab see lühikesi kokkuvõtteid saksa või prantsuse keeles. Lõpuks võime nende hulka arvata veel „Magyar Turáni Szövetség“ (Ungari Turaani Liit) ja „Magyarországi Törökök Baráti Köre“ (Türgi-Ungari Sõprusring) Budapestis. Teaduslikuks abinõuks on veel „Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes“ mis ilmub Pariisis, kuid redigeeritakse Budapestis ja Genfis.

Soomes: „Suomalais-Ugrilainen Seura“ oma silmapaistvate teaduslike avaldustega „Mémoires“ ja „Journal de la Société Finno-Ougrienne“; „Akateemiline Karjala-Seura“; „Helsingin Akateeminen Heimoklubi“, „Suomalais-Unkarilainen Seura“ ja „Suomalaisuuden Liiton Sukukansaosasto“.

Eestis: „Tartu Ungari Teaduslik Instituut“ oma teaduslike avaldustega „*Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Hungarici Dorpatensis*“,¹⁾ edasi „Akadeemiline Hõimuklubi“, Tallinnas „Eesti-Soome-Ungari Liit“ ja kõigi hõimuorganisatsioonide ühendusasutus „Fenno-Ugria“ kavatsetava osakonnaga Tartus, mis avaldab ajakirja „Eesti Hõim“.

* * *

Meie ajajärk on hirmus; on surma ja viha, kuid samuti ka elu ja armastuse ajajärk. Rahvused hukuvad, rahvaid maetakse, kuid suurte ajalooliste silmapilkude mõjul elustuvad teised rahvad; nad ärkavad, leiavad üksteist ja aurikkalt sünnivad uuesti vennalikus äratundmises. Maa ilma põlemine on muutnud turanismi mõtte ideelisest püüdmisest ajalooliseks faktoriks. Meie, kes sellesse usume, näeme selles kõigi rahvaste vaba iseteadliku arenemise teostamist, õnnelikku ja kestva lääne ja ida ühendamist, mitte toore vägivaldaja nõrgemate allarõhumisega, vaid otsekoheses vennalikkuses, vaimlise, majandusliku ja poliitilise ala arenemises.

¹⁾ See instituut asutati Ungari kuningl. haridusministri krahv Kuno Klebelsberg'i ülesandel nende ridade kirjutaja poolt. Vaata üksikasjalisemalt C s e k e y, Die Organisation wissenschaftlicher Auslandsinstitute. (Minerva-Zeitschrift Jahrg. II, 1925, Nr. 3, S. 95—101.) — Sama: Soome-Ugri II Hariduskongress, Tallinna 1926, lhk. 157—170. — Sama prantsuse keeles: L'Organisation d'Instituts scientifiques à l'Étranger. (*Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Hungarici Dorpatensis* Nr. 2) Budapest 1925.

Meie lõpetame selle kirjutise luuleliste kutse sõnadega, mille eestlased on avaldanud II. Soome-Ugri Hariduskongressi puhul, ja mis kõlas: „Tulgem kokku Kalevi kalmule Koidu ja Ämariku iluajal! Tulgem kokku ja kuulakem ühiseid südamehelisid, mis veel on säilinud hinges kaugest ühisest muinasajast. Tulgem ja laskem elustuda noil vendlustundeil. Tulge Teie, kes Te usute nende tunnete ärkamisvõimet, tulge iseäranis need, kes seda ei usu!

Olgu Koidu ja Ämariku müütos Soome-Ugri hõimude kokkutuleku kauniks sümbooliks!“

PROF. DR. JUR. ET RER. POL. STEPHAN CSEKEY

on sündinud 2 veebruaril 1889 Szolnokis, sama linna gümnaasiumi lõpetanud, Kolozsvári, Strassburgi ja Heidebergi ülikoolides õppinud, 1911 dr. rer. pol. Kolozsváris, summa cum laude, 1913 dr. jur.

Kolozsváris, päale selle Ungari riigi stipendiaat Berliinis ja Oxfordis, teinud leitud juriidiliste allikate alal, käsitlenud mitmesuguseid juriidilisi eriküsimusi, 1912 Kecskeméti õigusteaduse akadeemia professor, 1918 Budapesti ülikooli eradotsent, 1913. a. sügissemestrist Tartu ülikooli professor.

Prof. Csekey on Ungari Seltsi (Magyar Társaság) juhatuse liige, La Fontaine'i Akadeemia asutaja, Ungari õigus-teadlaste Seltsi riigija administratiiv-õigusliku sektsiooni valitud korralik liige,

Ungari Ajaloolise Seltsi uuema ajalooallikate eritoimkonna

simusi; neid on arvustatud väga paljude ajakirjades. Ajakirjades on ilmunud üldiselt 80 artiklit, ja aletedes üle 200, neist mõned korruga mitmes lehes, eriti Ungaris ja väljaspool Ungarit ilmuvais ungarikeelseis ajalehis. Prof. Csekey artikleid on ilmunud mainitud

Prof. dr. jur et rer. pol. Stephan Csekey.

liige, Rahvusvahelise võrdleva õigus- ja majandusteaduseltsi (Berliinis), Tu-raani Seltsi ja Ungari Välispoliitilise Seltsi rahvasteliidu, välispoliitilise õiguse, teaduse ja kunsti toimkonna liige.

Prof. Csekey on 1. nov. 1924—1. juun. 1928 pidanud 19 teaduslikku loengut saksa, ungari ja prantsuse keeles Eestis, Soomes, Ungaris, Austrias, Saksamaal ja rahvusvahelisel administratiivteaduste kongressil Pariisis. Raamatuid on temalt samal ajal ilmunud 10, üldiselt aga senni 20. Need käsitavad Ungari ja Eesti riigiõigust ja üldiseid ning eesti teaduslikke kü-

ajal 26 ungari ajalehes ja ajakirjas Ungaris, Tshehoslovaakias, Rumeenias, Jugoslaavias ja Ameerikas, 4 eesti ja 4 soome ajalehes ja ajakirjas, 10 saksakeelses ajalehes ja ajakirjas Saksamaal, Eestis, Ungaris ja Rumeenias, 2 prantsuskeelses, ühes rootsikeelses ja ühes ingliskeelses. Nende artiklite sisuks on pääasjalikult Soome-Eesti kultuurilised kokkupuuted, Eesti tutvustamine Ungaris, reisirikeldused, kirjanduslikud teaduslikud, juriidilised ja poliitilised küsimused.

Prof. Csekey toimetab Bibliotheca Hungarico-Estica't tema juhataava Tartu Ungari teadusliku Instituudi juures on „Ostrecht“-nimelise Berliinis ilmuva ajalehe alaline kaastöölaine.

Prof. Csekey sennist üliviljakat tegevust arvesse võttes oleme õigustatud temalt ootma edaspidi õige väärtuslikku kaastegevust Eesti-Ungari kultuuriliste hõimusuhete arendamisel.

UNGARI MAALIKUNST.

Kuigi ungari kultuur on vana, siiski omandab ungari maalikunst kindla omapärasema ilme alles minevase sajandi alul klassitsismi ajajärgul. Tähtsamatena meistritena tollest ajast oleks nimetada Markó Károly ja Barabás Miklós, kelledest esimene õppis Viinis ja asus 1835. Rooma, kus lõi kütkestavaid maastikke, kuna teine võitis kuulsuse portreede ja elukujutuste maalijana. Ungari kodumaise maastiku-maali põhjendajaks on aga Mészöly Géza (1844—1887), Balatoni järve ja selle melankoolse ümbruse rahvapärane ja õrnatundeline poet. Tema vastandina esineb ta kaasaeglane, kõrge kiltmaa poeg Szinyei Merse Pál, kes õppis Münchenis Piloty juures ja kujutas hõõgava värviküllusega kodumaa aasade lillestikku, haljendavaid mäenõlvakuid ja helkivat taevast. Tema on õieti esimene impressionist Euroopas, sest ta oli plein-airi probleemi üle selgusel juba enne, kui prantslased sel alal alles katsetama hakkasid. Temast ei saadud aga aru ja sellepärast lakkas ta maalimast ja leidis täielise tunnustuse alles hiljem, kui ta oma tuttavate tungival soovil 1894 oma teostega esines Budapesti näitusel. Ta paremaks tööks peetakse värvi ja valgusekülla „Majálist“ (Rohelises).

Metsamaastikkude suurim meister on Pál László (1846—1879), pärit Lõuna-Ungarist, kes kauemat aega elas Barbizonis Pariisi lähedal. Tema teostes domineerib sügav realistlik tunne, milles ei puudu siiski palju õrna luulet.

Nende noorema kaasaeglase parun Mednyánszky László toodang on üllatavalt rikas, kuna ta elupäevad ulatasid kõrgesse vanadusse. Sügava hingelikkusega tõlgitseb ta mägestiku põlist loodust ja metsade müstilist süngust, mustavate soode õudust ja suurlinna suitsevaid korstnaid ja käsitab erilise armastusega õhtuse eha uhkavat värvimängu.

Umbes samal ajal ilmusid esimesed teerajajad ka ajaloolise kompositsiooni ja seinamaali alal, nimelt Székely Bertalan ja Lotz

Károly, kes kaunistasid endiste sõdade ajal rikutud ja nüüd uuesti remonteeritud härrasmaju ja kirikuid. Lotzi freskid, milledest sädeleb elurõõm ja ilu, ehivad muu seas Budapesti ooperit, teaduste akadeemiat, rahvamuuseumi ja rea kirikuid. Ka harrastas ta maastikumaali. Székely seevastu on tõsisem ja dramaatilisem, ta teosed tunduvad sügavate uurimustena ja haaravad oma keskendatud esitusviisiga, nagu tõendab ta liigutav pilt Ungari viimase kuninga Lajos II surmast. Tema freske leidub Budapesti kirikutes, Vajda-Hunyadi lossis, Kecskeméti raekojas ja mujal. Nad mõlemad said oma kunstilise hariduse Münchenis Piloty juures, arenesid aga kodumaal ruttu täiesti iseseisvaks

Munkácsy: Falu (küla).

Sama põlve rohkearvulistest kunstnikkudest olgu veel nimetatud Madarász Viktor ja Than Maurus, mõlemad ajalooliste pildide maalijad. Madarász erineb eelmainitutest selle poolest, et ta oma töödes taotleb tõsioludele vastavat reaalsust. Oma piltide sisuks valis ta aineid, milles sai kehastuse tagurluse survele reageeriv üldine trotslikkus ja mis seega tiivustasid rahvuslikku iseteadvust. Kuid käsitusviisilt olid ta pildid siiski nii uudsed, et publikum temast aru ei saanud, mispärast ta omalt tegevusalalt lahkus.

Nüüd ilmus ungari kunstiellu mees, kelle nimi veel tänapäevani elab iga ungarlase südames — Munkácsy Mihály (1844 — 1900).

Vaesest puusepa õpipoisist sai ta varsti kunstiõpilaseks Düsseldorfis ja asus siis Pariisi, kust ta võimsad kompositsioonid tegid võidukäike Euroopa ja Ameerika linnades. Alguses võttis ta oma tööde aineks ungari rahvaelu, millega kohe võitis enesele kuulsuse nii kodus kui välismail (Mõrsja ehtimine, Noorsõdurite lahkumine, Tabatud hulgused, Surmamõistetute viimne õõ jne). Kuid kihama pani kunstiilma ta hiiglasuur õlimaal „Kristus Pilatuse ees“, mis valmis 1881. Selles pildis on iseloomude kujutamine ühenduses meisterliku tehnikaga viidud niisugusele täiusele, nagu enne vaevalt nähtud. Ilmelt eriti mõjurikas on ses pildis Kristuse kuju, kes majesteetliku rahuga ja hingelise üleolemusega seisab kätest seotud oma pilkajate ja kiusajate keskel. Samuti haarav ja võimas on ka „Golgota“, kuna suurtest ajaloolistest kompositsioonidest tähtsam on „Árpád“.

Samalt ajalt teenib tähelepanu veel Zichy Mihály, kelle saatus viis Peeterburi, kus ta sai kuulsaks illustatsioonidega eriti Lermonтови ja Byroni luuletustele. Ungari kirjandusest on ta illustreerinud Madáchi „Inimese tragöödia“ ja Arany luuletusi, kuna ta õlimaalidest võib mainida mõjurikka „Orgia“.

Välismail elas veel teisigi ungari kunstnikke, nagu Münchenis Benczur Gyula, Wagner Sándor ja Liezen-Mayer Sándor, kõik kolm säälse kunstide akadeemia professoritena. Tähelepanuväärilisem neist on Benczur, kes nooremas eas tõlgitses oma rahva ajaloolisi sündmusi. Ungari valitsuse poolt väljakuulutatud võistlusel sai ta auhinna Madarászi, Székely ja Lotzi kõrval oma võimsa maaliga „Vájk ristimine“ (Vájk oli ungarlaste esimese kuninga Stefanus Püha paganapõlve nimi enne ristimist). See on üks parematest teostest ungari ajaloolise maali alalt. Hiljematest suurteostest olgu mainitud „Ungari riigipäeva ülistus“ parlamendihoone jaoks. Benczur on maalinud ka terve rea häid näopilte ja elukujutusi, kuna ta hiljem kutsuti Budapesti kunstide akadeemia direktoriks.

Wagneri teostest sai esimesena laiemalt tuttavaks „Dugovics Titus“, mis kujutab ungari sõjakangelast, kes tormijooksul kindluse müürit langetes tõmbab enesega kaasa alla sügavusse Türgi soldati. Väga mõjurikas ja elav on ka tema rahvaelu kujutav pilt „Debreceni hobusekarjaste ratsavõistlus“.

Õrnad ja mahedad on Liezen-Mayeri maalid, nagu tunnistab tema „Püha Elisabet“, sügava kaastundmuse kehastus, kes laotab oma mantli üle lumes külmetava kerjusnaise ja tema süles väriseva poja, ehk samuti üks teine pilt — kuninganna Maria Teresia imetab jalutuskäigul viletsa töölisnaise nälgivat rinnalast.

Eelmainitud vanemapõlve meistritele järgnevate nooremate kunstnikkude huvi pöördub rohkem argipäeva nähtustele ja maastikule, mis tõmbab neid sennisest kunstielu keskusest Budapestist eemale maale, kus nad leiavad lähema sideme loodusega ja rahvaga. Nõnda tekkis mitu suuremat kunstnikkude asundust, milledest sai tuttavamaks Nagy-Bánya linnakeses tegutsev rühm. Selle juhtivaks hingeks oli Hollósy Simon, kelle teostest nimetame „Uudised“, mis suure tõetruudusega kujutab rahvatüüpe. Samasse rühma kuulub ka Csók István oma naturalistilise kujutamisviisiga. Tugeva individualiteediga erineb teistest Iványi-Grünvald Béla, kes pääle ajalooliste piltide on maalinud jõulisi maastikke. Eriti andekas ses rühmas oli ka Ferenczy Károly oma koloristilise peensusega ja oma mitmekülgsusega

Benczur — Vájki ristimine.

Teine suurem kunstnikkude asundus tekkis Szolnoki linnas, Ungari laial legendikul. Selle rühma toodangus avaldub valdavalt ümbruse mõju — päikesepaisteline avarus ja lai silmapiir. Oma andekusega seisavad siin esikohal Fényes Adolf, kelle tunnuseks on realistlik naturalism, ja Deák — Ebner, meistertliku kompositsiooni edustaja, kuna nende kõrval tuleb mainida ka Bihari Sándor, kes elavalt kujutab rahvaelu

kaunimaid silmapilke, nagu tõendavad niisugused pärlid ta teostest, kui seda on „Kohtuniku ees“ ja „Kosilane“.

Kolmas asundus tekkis Budapesti ligidal ilusas maalinnakeses Gödöllös, kelle liigetest pälvib tähelepanu Körösfői Kriesch Aladár.

Loomulikult tegutses pääle sellesarnaste asunduste veel palju üksikuid kunstnikke, nagu figuraalse kompositsiooni alal Zemplényi

Tivadar, kes peenetundeliselt kujutas kehvemate rahvaklasside, eriti slovaakide elu, ja Hegedűs László, kes reaalselt käsitas piibli sündmusi. Usuliste ja isamaaliste tunnete osavana käsitajana esines Feszty Árpád, kelle „Golgata“ kannatab võrdlust Munkácsy samasisulise teosega, samuti kui ta suur panoraama „Ungarlaste maaletulek“ jõuküllaselt manab esile sündmusi tuhandeaastasest minevikust.

Sügava huviga riivab omis maales ühiskondlikke küsimusi Baditz Otto, kuna Keleti Gusztáv esineb mõjuvana maastikumaalijana ja Pállik Béla loomade kujutajana. Ilmakuulsuse on võitnud oma iseloomustavate ja tehniliselt lopsakate portreemaalidega László Fülöp, kes enne ilmasõda oli otsitud meister Euroopa valitsejakodades. Ta on abielus ühe inglise lordi tütreaga ja elab suuremalt osalt Inglismaal, kus ta on ülendatud mõisnikuseisusse.

Üleminekul uutele vooludele sai teetasandajaks Rippl-Rónai József, kes otsib oma maalides lihtsustatud pinda ja mahendatud värvikõla, mis mõjub dekoratiivsena valemına. Tema kaasvõitlejana tegutses Vaszar János, kes loobudes impressionistlikust värvikirevusest pöördus stiilkindlale selgusele ja suurejoonelisele pinnalikkusele. Geomeetriliste elementide najal loodud struktiivsele naturalismile viivad ungari maali Berény Robert, Uitz Béla ja Szőnyi István, kelle kaaslastest kõige tugevamalt esinevad vast Pór Bertalan ja Tihányi Lajos, kuna lüürlisest kõrvalmaiku avaldavad Egri József ja Medgyes Lajos ja mõned teised. Üldistatud abstraktsioon väljendub Galimberti Sándori ja Bernáth Auréli töödes, kuna ekspressionistidest kõige ilmekam on Kádár Béla. Kui veel kubistidest märgime Hollandis elava Huszár Vilmosi, konstruktivistidest Saksas elava Moholy-Nagy László ja uut asjalikkust otsivatest noortest Bortnyik Sándori, siis oleksime jõudnud ungari kunsti ülevaates käesoleva aja läveni.

M. Pukits

KULTUURAJALOOLISED KOKKUPUUTED EESTI JA UNGARI VAHEL

Ungarlastel on omist hõimlasist eestlastega, õigemini eestlaste maaga mitte ainult vanimaid, vaid ka arvurikkaid kokkupuuteid olnud. Vastav uurimus peab liikuma ajaloo (perekonnaajaloo), keeleteaduse, arheoloogia, etnograafia, kirjandusloo ning kunstiliste ja üldharidusliste kokkupuutumiste alal. Võib jälgida Ungari mõju Eestis ja võib arvesse võtta võrdlemisi juba ammu tekkinud huvi eestlaste vastu Ungaris. Uurimusist

selgub, et Ungari üldkultuuriline mõju Eestis oli suurem, kui vastupidi, tõendades kultuurajaloolist seadust, et ikka väiksem ehk kultuuriliselt madalamal astmel seisev rahvas omandab suuremalt ja haritumalt.

Soome-ugri ühiselu lõppemisega (4000 a. tagasi) algab kunni XVIII sajandini kestev pikk vaheaeg, mida soome-ugri vaatekohalt ühtekuuluvuse ja hõimutunde kustumine iseloomustab. Pärast ungari teadusmehe J u h a n S a j n o v i c s'i teose ilmumist lapi ja ungari keele sugulusest (a. 1770), saab alatasa ikka enam tuttavaks Ungaris rahva ühine algupära soomesugu rahvastega, muu seas ka eestlastega. Eestis on eriti ärkamisajal, XIX sajangu teisel poolel märgatav teadlikuks muutunud huvi ungarlaste kui hõimrahva vastu.

Päälle teadusmeeste ning haridustegelaste sildaehitavate püüete olid viimasel kolmveerandsajandil kaks vägevat, teatud vaimuvooludega ning tähtsate poliitiliste muudatustega seotud suursündmus, mis rahva suurtele hulkadele soodustasid kokkupuutumist hõimurahvaste keskel, eriti Eestis, aga ka Ungaris. Esimene neist oli a. 1848 — 49 Ungari vabadusvõitlus, kuulus „U n g r u m ä s s“, mille mahasurumisest vene väeosadesse paigutatud eesti sõduridgi osa võtsid ja millest Eesti taludes veel kaua jututati. Teine ajalooline suursündmus, mis hõlbustas Eesti-Ungari sidemete arendamist, oli a. 1914 — 18 ilmasõda.

Oma iseseisvuse eest Venemaa vastu võitlev Ungari äratas parimate eesti rahvajuhtide tähelepanu. Huvi ja vaimustus tekkis selle suurema, ajaloolise minevikuga sugurahva vastu. Kahtlemata oli Ungari eeskuju vabanemise poole püüdva eesti rahva juhtide silmis inspireerivaks teguriks, mida tõendavad just nende isikute suhted Ungariga.

Ilmasõja ajal Venemaa vastu sõdivate Ungari vägede vaprus sai eesti rahvale ajalehtede kaudu üldiselt tuttavaks. Üksikute eestlaste kokkupuutumised Vene-, isegi Eestimaaale sattunud Ungari sõjavangidega — ning ümberpöörduvalt — löid uuemaid sidemeid. Endine Venemaa lagunes, teiste põhjuste kõrval, peaasjalikult selle sõjaväelise kaotuse tõttu, mis temale Saksa ja Ungari sõjavägede poolt osaks sai. Ei või üllatav olla väide, et Eesti iseseisvuse saavutamisel aitas kaasa ungarlaste poolt ilmasõja ajal toodud raske vereohver, millest muidu Ungarile enesele mingisugust kasu ei olnud. Moraalseks lohutuseks võib aga olla ungarlastele, et nende langenud kangelaspoegade haudadel hakkas õitsema sugurahva vabadus.

Eesti-Ungari kokkupuutumiste uurimisel osutuvad a. 1848—49 Ungari vabadussõda ja a. 1914 — 18 ilmasõda ajaloolisteks piirikivideks, võimaldades ajaloolist jaotust. Mõlemate sõdade järele esinevad tähtsad muudatused Eesti-Ungari kokkupuutumiste arengus. Enne a. 1848 — 49 leidub

ainult instinktiivseid kokkupuutumiskatseid, väiksel arvul, üksikute isikute algatusel, kandes tihti romantilist laadi. A. 1848 ja 1918 vahel töötavad teadlikult mitmed teadusmehed, haridustegelased, ajakirjanikud, kellede tegevus jätab järele reaalseid saavutusi. Eesti iseseisvuse teostumisega algas pärast a. 1918 uus aegjärk, kus ikka enam laienevad ühendusvõimalused ning ulatuvad senni mitte ettetulnud aladelegi.

1. Ajaloolised ja kultuurpoliitilised kokkupuutumised.

Keskajast on kaks hüpoteetilist annet säilinud Eesti ja Ungari side-
meist. Oletatakse nimelt, et balti-saksa paruni perekond Ungern-
Sternberg, nagu nimi näitab, oleks XII sajandil Ungarist siia tulnud. Teine fakt, et XV sajandi eelviimasel aastakümnel Moskva suurväst, Ivan III Vassiljevitsch soovib Ungari kuningale, Matthias'ele saadetud kirjas, et selle saadik Ivan sõitku läbi Liivimaa ning Balti-mere ja Saksamaa kaudu oma kodumaale. Ei ole teada, kas saadik Ivan tõesti seda teed mööda tuli, jaataval korral oleks tema esimene tuntud ungarlane, kes eestlaste maal oleks käinud.

Reaalsemaid andmeid on meil XVI sajandilt, kui ungarlane, Transsylvanias endine väst, Stefan Báthory Poola kuningana (1576—1586) pärast Zapolje rahu Liivimaa valitsejaks sai (1582—1586). Báthory on ainus isik, kes ühtlasi nii ungarlaste, kui ka eestlaste ülemhärra oli. Tema poolt toimepandud Piikva ümberpiiramisest (1581) võtsid osa ka ungarlased, jala- ning suurtükivägi (transsylvanlased) Bornemissza ja Mooses Székely'i peajuhatusel. Báthory ja tema sõdurid olid esimesed ungarlased, kes Eestis käisid. Olgugi, et Báthory ei aima-
nud eesti-ungari sugulust, püüdis ta maarahva rasket seisukorda paran-
dada. Tema administratiivsed ja põhiseaduslikud reformid märgivad tähtsa muudatuse Liivimaa ajaloos. Valgale andis tema linnaõiguse (1584). Valga vapp, olgugi et ainult Báthory järeletulija, kuninga Sig-
munda'i poolt annetatud, näitab Ungari, täpsemalt Transsylvanias vapi
motiive. Kultuurajalooliselt vaatekohalt on kõige tähtsam, et Báthory
asutas a. 1583—1585 vahel Tartus jesuiitide juhatuse alla antud kolleegi-
umi, mis oli katolitsismi suurem õppeasutus tol ajal Põhjamail, kus
hoolitseti ka eesti soost noorte õpilaste kasvatamise eest.

A. 1582 esineb esimest korda Tallinnas üks Pozsony'ist (Pressburg), ungarlase pärit ja München'ist siiatulnud rohu-
kaupmees, Johan Burchart (endiselt Burger, mis võib ungarlase ni-
mest Bélaváry de Sycava tõlgitud olla). Järgmisel aastal saab tema
a. 1420 ümber asutatud ja praegugi alles oleva Tallinna raekoja apteegi
rentnikuks. Üks tema järeletulijatest, Johan IV. omandab a. 1689 ap-

teegi, mis sellest saadik kunni a. 1911 selle perekonna omandusse jäi. Perekonna altari arvatavasti a. 1830 valmistatud pahemal tiival, mis kujutab Kristuse ülestõusmist, leiame perekonna algupära tõendusks Rooma sõdurite hulgas ühe ungari sõduri kuju.

XVII sajandil, kui eestlaste maa Rootsi võimu alla kuulus ning a. 1632 asutati Tartu ülikool, kohtame õige ruttu ungari üliõpilasi selles uues õppeasutises. Transsylvaania oli tol ajal Ungari iseseisvuse ja protestantismi kants. Tema vürstide sõprus ja poliitika Rootsi samuti protestantide ning Habsburgide vastaste kuningate vahel olid mitmed sidemed, mis seletab, et eriti Transsylvaaniast tulevad a. 1636—1643 vahel 3, a. 1692—1710 vahel kokku 9 rahvuse järele ungari ja saksa protestantlist teoloogi Tartu ülikooli õppima.

Vastureformatsiooni ajal, XVII sajandil kiusasid n. n. „kuninglikus Ungaris“ (riigi põhja-lääne osa) katoliiklised Habsburgid ungari protestante. Viimasist olid mitmed sunnitud vahest maapakku minema. Arvatavasti sarnasel põhjusel sattus neist üks, Korponay nimega, Volde, Saaremaal. (Vt. Aino Kallas'e novellide kogus, Võõras veri: Gertrud Carponay.) XVIII sajandil rändab Põhja-Ungarist luteri usuline Jakob Zabler, Frants Rákóczy II. vabadusvõitlusest osa võtnud superintendent Eestisse. (Vaata Maurus Jókai: A lőcsei fehér asszony—Lőcse linna valge daam). Tema järeltulijatest on pärit Tartu ülikooli praegune eradotsent, dr. Georg Sabler.

XVIII sajandi lõpust saadik pooldab keeleteadus ikka enam soomeugri rahvaste sugulusaadet. Eriti XIX. sajandi teisel poolel muutuvad vastastikkune huvi ning kokkupuutumised ungarlaste ja eestlaste vahel ikka intensiivsemaiks. Ilmasõjani kestab aegjärg, mida võib osalt idealistlikuks, osalt teaduslikult realistlikuks nimetada. Ilmasõja lõpul, Eesti iseseisvuse tulekuga esineb uus ühendus, diplomaatiliste kokkupuutumiste näol. Ses suhtes oli esimene samm, kui eesti-vene sõjakäigu ajal, 29 IV. 1919 tegi Ungari toleaeagne nõukogude vabariigi väliskomissar Béla Kun Eestile arvatavasti Moskva valitsuse ülesandel, vahetalituse ettepaneku. Kodanlise riigikorra jälle jaluleseadmiseks saadeti a. 1920 Ungari poolt Dr. Michael Jungerth Riiga ja Tallinna, et sääl läbirääkimisi jätkata veel Venemaale jäänud ungari sõjavangide kojutoimetamise asjus. Samal ajal algas hra Jungerth eraviisil kontakti Eesti hõimutegelastega, külastas Tartut ja Tartu ülikooli, kus teda väga südamluiku pidulikkusega vastu võeti. Sellest komisjonist kujunes välja hiljemini Ungari saatkond Balti riikides ja pärast vastastikkust diplomaatilist tunnustust asus a. 1923 kevadel Ungari saatkond hõimrahva päälinna, Tallinna.

Eesti Vabariigi esimene saadik Ungaris, Aleksander Hellat,

andis ära oma volituse a. 1922 kevadel. Samal ajal käisid professor Alexander Paldrock'i juhatusel Ungaris paarkümmend Tartu eesti üliõpilast. See oli esimene juhus, kus suuremal arvul esinesid eestlased Ungaris. Reisi tagajärjena võimaldati nende ridade kirjutajale a. 1922 suvel Eestisse tulla õppereisile. Sama aasta novembri-kuus valis teda Tartu ülikooli filosoofiateaduskond ungari keele lektoriks. A. 1923 sügissemestril algas oma tegevust Tartu ülikooli administratiiv-õiguse professorina Stefan Csekey, ning Tallinna Riigi Kunsttööstuskooli keeraamika professorina Géza Jakó. A. 1924 kutsus Tartu ülikool kaheks aastaks geograafia professoriks Michael Haltenberger'i. Nende ungari õpetlaste Eestisse tulekuga oli ette näha, et vaba Eesti ja Ungari vahelistes kokkupuutumistes algab uus, viljakas aegjärk. Kuid eesti-ungari haridussidemed ei tihendunud mitte ainult eri teadusaladel. A. 1920 Tartus asutatud Akadeemiline Hõimuklubi ja a. 1924 Tallinnas laiendatud Eesti-Soome-Ungari Liit aitasid aja jooksul vägevalt kaasa oma koosolekute, kõnehommikute, hõimuõhtute ning ekskursioonide kaudu vennasrahvaste vastastikkuseks tundmaõppimiseks. A. 1924 Tallinnas ja a. 1928 Budapestis peetud soome-ugri hariduskongressid on samuti tähtsad sündmused eesti-ungari kokkupuutumiste ajaloos, eriti viimane, mil üle 300 eestlast Ungarit külastamas.

Eelmainitud andmed oleksid ajalooliselt ning kultuurpoliitiliselt vaatekohalt kõige tähtsamad sündmused eesti-ungari suhete arengus.

2. Teaduslike kokkupuutumiste ülevaade.

Keeleteadus on see ala, kus eesti-ungari teaduslikud kokkupuutumised tekkisid. Juba XIX. sajandi algul, ikka enam ärkava eesti rahva hariduselu teerajajate ees on selge soome-ugri keelesuguluse teooria. Sellest juhitud tahab O. W. Masin, juba üle aastasaja tagasi, ungari sugukeelest aineid laenata eesti keele uuendamiseks. Sarnaste kalduvustega kohtame hiljemgi, olgugi et neid ei ole tegelikult tarvitatud, kuna keelte siiski kauge sugulusaste selle pea võimatuks tegi.

XIX. sajandi teisel poolel jälgivad tähelepanuga nii eesti, kui ungari tähtsamad keeleteadlased üksteise teaduslikku tegevust. F. I. Wiedemann'i uurimused eesti ja soome-ugri sugukeelte üle võetakse juba õige vara arvesse Ungaris (Paul Hunfalvy arvustavad ja tutvustavad kirjutised tema tööde üle). Esimene eesti keeleteadlane, kes ungari keele põhilikult ära õppis, Ungaris pikemat aega viibis ning seal silmapaistvamate soome-ugri võrdleva keeleteaduse meistritega tutvunes, oli dr. Mihkel Veske, a. 1885—1887, kes hiljemini Kaasani ülikooli professoriks valiti. Pärast a. 1890 käis Ungaris ning õppis ära selle keele

mitmekülgne haridustegelane ja keeleteadlane, dr. K. A. Hermann, tuline hõimusõber ja Ungari olude agar tutvustaja eesti ajakirjanduses.

Enne ilmasõda, a. 1911—1912 viibisid kaks eesti üliõpilasfiloloogid Ungaris, Villem Ernits ja Julius Mark. Nad tutvunesid põhjalikult ungari keelega ja süvenesid ungari teaduse ning üldkultuuri uurimisse. Esimene tuntud hõimutegelasena, teine Tartu ülikooli praeguse uurali keeleteaduse professorina teevad väärilist tööd Eesti-Ungari teadusliste sidemete arendamisel. Noorema põlve eesti keeleteadlaste ning üliõpilasfiloloogide tähelepanu on loomulikult sunnitud pöörduma ikka enam ungari keele ning keeleteaduse saavutuste omandamiseks.

Ungaris on Samuel Gyarmathy töö *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata* (1799), mis esimest korda tõendab grammatiliselt vaatekohalt kõikide soome-ugri keelte sugulust. Ungari tollaegses teaduse ja kirjanduseilmas tungis hõimuaade ikka enam esikohale, eriti Sajnovics'i teose ilmumise tagajärjel lapi ja ungari keele sugulusest (a. 1770). Esimene algupäraste Ungari romaanide kirjutaja Andreas Dugonics kirjutab mitu romaani selle aate kirjanduslikuks väljendamiseks, toonitades eriti soomlasi ning karjalasi hõimlastena. László Percsányi Nagy annab välja oma eesti-ungari romaani *Pozsony-Pest'sis*, a. 1805, pealkirjaga: *Szakadár esthonnjai vezér bujdosása* (*Esthonia — mõeldud: õhtumaa — pealiku Szakadár'i rändamine*).

XVIII. sajandi lõpul langeb soome-ugri hõimuaade Ungaris osalt rahvusliku uhkuse tõttu esile kutsutud kahtlevate vaidluste ohvriks. Kuid XIX. sajandil saab temast ikka enam puht teaduslik küsimus. Areneb välja soome-ugri võrdlev keeleteadus, mille teerajajaist üks, ungarlane Anton Reguly tuli a. 1839 Soome ning pärast Eestisse. Reguly on esimene ungari teadusmees, kes eesti keelt põhjalikult tundis ja seda hästi kõneles ning teaduslikuks otstarbeks Eestisse tuli. Peale tema pöördub suure ungari teadusmehe Paul Hunfalvy huvi eestlaste vastu. Tõuke võis ta saada Reguly eeskujult, olles selle noorelt kadunud teadusmehe kogutud materjalide väljatöötaja. A. 1869 teeb Hunfalvy pikema uurimuseisi Eestis ja Soomes, mille tagajärg oli a. 1871 Pest'is ilmunud kaheköiteline teos: *Utazás a Balttenger vidékein*. (Reis Baltimere mail; esimene köide käsitab peaaegu terves ulatuses ainult eesti olusid). Hunfalvy töö ilmus ka saksakeelses tõlkes: *Reise in den Ostsee provinzen Russlands* (Leipzig, 1874) ja teises väljaandes Budapestis a. 1880. See on põhjanev teos, mille tundmine võib eestlastele enestelegi palju huvi pakkuda tollaegsete eesti olude üle. Hunfalvy tutvunes Eestimaa teadusmeestega, Tartu Õpetatud

Eesti Selts valis ta auliikmeks. Pärast Hunfalvy sidemeid loovat tööd pöördub kõikide tähtsamate ungari keeleteadlaste tähelepanu Eesti poole. Budapesti ülikoolis pühendatakse huvi eesti keelele. Joosef Budenzist, Joosef Szinneist, Sigmund Simonyist, Zoltán Gombocz'ist on teada, et nad tundsid ja tunnevad enam-vähem eesti keelt ja isegi õpetasid ja õpetavad seda soome keelega ühenduses. Tartu Õpetatud Eesti Selts valis Joosef Budenz'i ja Ludvig Haan'i omiks kirjavahetajaiks liigeteks.

Ungari teadusmeeste huvi Eesti vastu ei ole aga ainult puhtkeeleteadusliku laadiga. Paralleelselt kerkib, õige vara, huvi ka eesti rahvaluule, kirjanduse ja etnograafia vastu. Teerajajaks uurimuseks võib pidada ses suhtes Hunfalvy artiklit eesti kirjanduse üle (Az észtvagyviróirodalomról), mis ilmus a. 1857 (Akadémiai Értesítő — Akadeemia Teataja). Eriti aga Hunfalvy ülevalnimetatud raamat annab niivõrd laialtavaldukirjelduse eesti tolleaegsete haridus- ja üldiste olude üle, mida praegugi mõlema rahva teadlased võivad suurima kasuga uurida.

Eesti rahva vaimuvara kallimat väärtust, Kalevipoega, on ka juba õige vara Ungaris tutvustatud, eestkätt Áron Szilády poolt. Selle kuulsa ja tööka ungari kirjandusloouuriija poolt ilmus "Rokonaink epikája" (Meie hõimlaste eepika) pealkirjaga kirjutis a. 1870 ühes autoriteetlikumas ungari kirjanduslikus ajakirjas (Kisfaludy Társaság Évlapjai. Uj folyam), kus Kalevipoja sündmustik on käsitletud. A. 1884 väljaantud Budenz-albumis ilmus professor Sigmund Simonyilt eesti keelest tõlgitud Kalevipoja sissejuhatus niug samas albumis leiame kirjutise professor Joosef Szinyei poolt Ugri rahvaste üle, sisaldades lühikese ülevaate eesti rahva ajaloo ja haridusoludest.

1880-aail aastail pöördub eriti Béla Vikár'i tähelepanu eesti keele ja eestlaste vastu. Esimesi muljeid ja mõjusid sai ta selleks Budapesti ülikoolis professor Budenz'i loenguil. Budenz-albumis ilmus juba noore kirjaniku poolt tõlgitud Kalevipoja esimene lugu. Ta tõlgib veel üliõpilasena eesti rahvajuttusid, hiljemini Lydia Koidula luuletusi, mis tema poolt a. 1891 asutatud kirjanduslikus kuukirjas Élet'is (Elu) ilmusid (näit. Ema süda). Béla Vikár'il oli palju suhteid eesti kultuurtegelastega, nii dr. Mihkel Veske'ga, kui see a. 1885—87 Ungaris viibis, ja pärast Harri (Heinrich) Jannsen'iga, kellega tema sõprus eriti soojaks muutus, kuna viimane oli ju Vikár'i poolt 1894 a. saadik Berliinis väljaantud Westöstliche Rundschau tähtsam kaastoimetaja. Béla Vikár oli ka Jakob Hurda

isiklik tuttav, kelle juures ta oma Põhjamaa reisil a. 1900 Peterburis peatas ja suurt huvi tundes üldse rahvaluule vastu tema rikkalikus kogus eesti rahvaluulega tutvunes.

Budenz'i professuuri ajal, eriti 1880-ail aastail kultiveeriti tublisti eesti keelt Budapesti ülikoolis. See seletab, et näit. eesti rahva pulmakommetest (Pesti Hirlap, a. 1881), maagilistest päevadest ja ebausust (Szegedi Napló, a. 1881) ning rahvalauludest (Egyetemes Philológiai Közlöny, a. 1882) leiame kirjutusi dr. Georg Versényilt. Professor Szinnyei ajal kestab huvi muutmatult. Läänud sajandi lõpul astub tööpõllule eesti keele, rahvaluule, kirjanduse, etnograafia ning üldiste olude põhjalikum tundja Ungaris meie päevadeni, dr. Aladár Bán. Peale tema enamasti a. 1910 asutatud ajakirjas Turán'is ilmunud arvurikastest kirjutistest eesti haridus- ning teadusküsimuste kohta toonitame eriti tema veidi küll vananenud eesti kirjanduslugu koguteoses Egyetemes Irodalomtörténet (Üldine Kirjanduslugu, IV. k.) Aladár Bán viis lõpule Kalevipoja tõlkimise ja tõlkis ka muidu agaralt rahvaluulet ja eesti ilukirjandust (Anna Haava, Juhan Liiv, K. E. Sööt, G. Suits ja Aino Kallas'e novellikogu: Võõras veri). Ta ise kirjutas ka mitmed eesti rahvale pühendatud isamaalikud luuletused (Kalevipoja rahvale — Kalev-fi népéhez, Eesti iseseisvuse saavutamise puhul).

Eesti keele mõistjate hulka tuleb arvata ka mitu aastat Helsingi ülikoolis õppinud ja suviti Eestis viibinud ungari üliõpilast, Joosef Faragó't, kes oma keeleoskamise tõenduseks ühe Anna Haava novelli (Põhjajavajunud Kell) tõlkis (ilmus Bácsmegyei Napló's a. 1927).

Üksikutel teadusaladel aitasid kaasa uuemal ajal eesti-ungari haridussidemeid tihendada professorid Stefan Csekey (õigusteadus, ajalugu), Michael Haltenberger (geograafia) ning nende ridade kirjutaja. A. 1924 Eestis käinud ungari geograafiline ekskursioon (professor krahv Paul Teleki ja professor Kaarel Kogutovitz'i juhatusel), samuti mitmed üliõpilasekursioonid seisavad sama otstarbe teenistuses. Selle tagajärjena on ilmunud hiljuti suurem ungarikeelne koguteos Finnek Észtek (soomlased, eestlased), 23 asjatundja sulest, prof. dr. krahv Paul Teleki toimetusel.

3. Kirjanduslikud, kunstilised ja üldhariduslikud suhted.

Ungari keelde on vähe tõlgitud eesti kunstikirjandusest, eriti uuemast ajast. Põhjuseks võib olla selle kirjanduse noorus, tema konkurentsivõimetus ungari paljunõudlikuma lugijaskonna ees, peaaesjal-

kult aga vastavate tõlkijate puudus ja suhete organiseerimatus. Vastupidi näeme aga, et Eestis pöörduv juba ammu tähelepanu ungari kirjanduse vastu. Seda võib seletada ungari kirjanduse rikkusega ja kõrge tasapinnaga (tema klassiliseks tembeldatud aegjärk oli juba läinud sajandi keskpaigu) ning sellega, et ta pakub üldinimlikke huvisid, eriti selles kahe kirjaniku toodangus, kes Eestis kõige paremini ja kõige varemini on tuntud: Petöfi ja Jókai omis.

Ungari proosa-, luule- ja draamakirjandusest on õige palju tõlgitud eesti keelde. Varem al ajal sündis see enamasti saksakeelsete tõlgete kasutamise kaudu. Nende kirjanduslik väärtus, peaaesjalikult vahepeal toimunud eesti keeleuueenduse edu tõttu, on praegusel ajal juba enamasti ajalooline. Esimesed ajanõuetele vastavad tõlked algkeelest valmistas Julius Mark, a. 1913 Noor-Eesti kirjastusel väljaantud Ungari Antoloogia kokkuseadja. Kahjuks Julius Mark'i professorikohustused ei luba temale intensiivset tegevust sel alal. Ilmasõja ajal Ungaris sõjavangina viibinud kunstnik Ants Murakin on väärinud omale Eestis esimese igapidi vastava kunstitõlkija nime ungari kirjanduse alal.

Ungari proosakirjanikkudest tuntakse Eestis, eriti vanema põlve lugijaskonna poolt Maurus Jókai nime. Kuukirja Eesti Kirjanduse a. 1925 nr. 12 ilmunud ja professor Csekey poolt kokkuseatud bibliograafia järele on olemas Eestis 17 (sellest saadik juba 18) iseisvalt ilmunud Jókai romaanitõlget, kuna koguteostes, ajakirjades ja ajalehtedes ilmunud tõlgete arv on 30. Sellega seisab eesti Jókai tõlgete suhtes kuuendal kohal maailmakirjanduses. Kahju ainult, et need tõlked on enamasti keeleliselt vananenud, halvad, ebatäpsed ja ei ole osalt kättesaadavagi.

Vanemates ja uuemates eesti ajalehtedes leidub üllatavalt palju jutustusi, mis on ungari kirjanikkudest tõlgitud. Tõlketegevus ei seisa ja meie päevadelgi võib lugeda enamasti juhuslikult valitud novelle ungari kirjanikkude tooteist. Järgnev nimestik annab piirjoontes ülevaate. On tõlgitud Koloman Mikszáth'i, Géza Gárdonyi, Viktor Rákosi, Zoltán Ambrus'i, Béla Hajnik'i, Sigismund Móricz'i, Lóránt Barabás'i, Iván Vándor'i, László Lakatos'i, Ludvig Bíró, Julius Krudy, Aurél Kárpáthy, Frants Molnár'i, Endre Ady, Desider Szabó, Frants Herczeg'i, Michael Erdödi j. t. toodangust, enamasti Ants Murakin'i poolt, Päevalehes, Postimehes, Esmaspäevas, Sakalas jne. Huvitav on, et isegi eesti noorsookirjandusse on tunginud tõlgete kaudu Ungari vastav kirjandus. T. Poska poolt kokku-

seatud Ungari rahvajutud ja kirjastuse Pääsuke poolt väljaantud Muinasjutud Ungari rahvajutud on kiiduväärt katsed sel alal. Hästi kordaläinud tõlge on Julius Mark'i poolt Frants Molnár'i kena noorsoo-romaan, Pál-tänava poisid.

Ikka enam tõuseb vajadus uue, representeeriva ungari antoloogia järele, seda enamgi, et Julius Mark'i oma on ammu trükist otsas.

Võrdlemisi vähem on tõlgitud ungari lüürikast ja eepikast. Peab aga heakskiitma, et ungari rahva kahe püha laulu, Michael Vörösmarty Szózat'i ja Frantz Kőlcsey Himnus'e vastu juba ammu pöördus vastavate isikute tähelepanu, katsudes neid tõlkida. M. J. Eisen'i a. 1884 ilmunud kogus, Helinad emajõelt leidub pealkirjaga Äratud Szózat'i tõlge, paremini eesti oludele vastav osav ümberluuletamine. Peab ka mainima, et Vörösmarty samast luuletusest on pärit — viimse tagajärjena, Soome vahetalitusel, — Eesti praegune rahvahümn Mu isamaa, mu õnn ja rõõm. Kirjanduslooline uurimus selgitas, et selle Vörösmarty luuletuse rootsikeelsest tõlkest mõjutatult kirjutas Runeberg oma Vårt Land'i (Meie maa), mis soome Oi maamme laulu ja sellest ka eesti rahvahümni aluseks sai Kőlcsey Himnus'z'e Ungari riigi ja rahvahümni — esimene salm oli tõlgitud K. A. Hermann'i poolt (ilmus luuletuskogus Salmikud, II. kimbukene, a. 1892). Ants Oras'e tõlkes ilmusid (15/1. a. 1923, Postimehe nädalalehe 2 numbris) ungari hümn viis salmi, mis sellest saadik, väiksemate variatsioonidega, tihti mujalgi ilmusid. Vörösmarty pikem eepilis-lüüriiline luuletus Szép Ilonka — Ilus Ilonka ilmus Juhan Jaik'i tõlkes Kaitse kodu 1928 aastakäigus.

Kõige rohkearvulisemad on ungari lüürikast Aleksander Petőfi luuletuste tõlked. Juba üle poole aastasaja tagasi pöördub Eestis tähelepanu selle vabaduseihaldaja ungari lauliku toodangu vastu. Vanemates eesti ajalehtedes ja luuletuskogudes leiame ligi 50 Petőfi-tõlget. Nende üle esitas hiljuti Tartus ülikoolis seminaritöö üliõpilane Felix Pettai. Silmapaistvamad Petőfitõlkijad on M. Veske, G. E. Luiga, Gustav Suits, eriti aga Jaan Parv, K. E. Sööt ning M. J. Eisen, kaks viimast ungari Petőfi-Seltsi kirjavahetajad liikmed. M. J. Eisen'il on hulk senni avaldamata Petőfi-tõlkeid. Nagu Jókai teosed, samuti on Petőfi luuletusedki peaaegu viimaseni saksakeeliste tekstide järele tõlgitud.

Ungari uuemast lüürikast tõlkis algupärasest teksti silmaspidades üliõpilane Albert Kruus kolm poemi, mis ilmusid Loomingu 1927 a. juulikuu numbris. nimelt Michael Scabolcska: Grand Cafés Pariisis, Julius Reviczky: Kaduvnoorus ja Endre Ady: Surmahobused.

Nagu igalpool, lõid eesti lavalgi suure eduga läbi ungari moodsa draamakirjanduse teosed. Nende tõlkija oli enamasti ikka Ants Murakin, kes algupärasest tekstist igapidi hästi kordaläinud tõlkeid valmistas. Sõjavangina Ungaris viibides on ta mitme aasta kestel ungari keelt ja kirjandust põhjalikult tundma õppinud ja oskas hästi valida tõlgitavat materjaali. Estonia, Draamateatri, Vanemuise ja ringreisidel eesti provintsi lavadel mängiti enamasti publiku ning arvustuse sooja vastuvõtu saatel Frants Molnár'i näidendeid: Liliom, Hunt, Kurat, Luik, Punane veski, Mänglossis, samuti kui Frants Herczeg'i Sinirebane ja Stefan Zágon'i Marika, Menyhért Lengyel'i Antónia, Gabriel Drégely'i Önnepoeg (saksa-keelest, mitte Murakin'i tõlge). Käsikirjas on valmis A. Murakin'i poolt tehtud ja Estonia poolt vastuvõetud Frants Herczeg'i klassiline teos Bütsants ning sama autori Gyurkovics'itütred, Frants Molnár'i Taevane ja maine armastus ning Gabriel Drégely'i Abielus neitsi (A kisasszony férje).

Kahju, et A. Murakin'i suurejoonelisem ning püsivama väärtusega kunstitõlge ungari kirjandusest, nimelt Imre Madách'i filosoofiline draama Inimese tragöödia ei saanud trükkis ilmuda ega tehnilistel põhjustel Estonias etendusele tulla, olgugi et see nii väga Ungari, kui ka Eesti huvides seisab.

Uuemal ajal kavatsevad Eesti Kirjanduse Selts ning kirjastus Loodus suuremal arvul tõlkeid avaldada ungari moodsa proosa kirjanduse toodangust. Esimesena pääsukesena põib loota LUB'i raamatukogus ilmuvat kaht novelli Desider Szabó poolt, Murakin'i tõlkes.

Peale ilukirjanduse on teistel kunstialadel suhted senni veel õige nõrgad. Esimesena tuleks muusika arvesse. Eesti rahvalaulude ja vii- side tutvustajad olid Ungaris varemini Aladár Bán ja Béla Vikár. A. 1924 suurel eesti laulupeol käinud ungari üliõpilaste laulukoor tõi enesega kaasa eesti noote, mis tema poolt Ungaris juba mitukorda ette kant. Ungari muusika peale juhtis tähelepanu juba 1890-ail aastail mitmekülgne K. A. Hermann. (V. tema a. 1893 Leipzig'is ilmunud: Völkerlieder für vierstimmige Männerchöre, kus leiduvad: Heimwärts, ungarische Volksweise, arr. von R. Faltin, nach Vajda aus dem Ungarischen von K. A. Hermann. Am See (ungarisch), Josef Marton, arr. von K. A. Hermann). Peale selle kogu, mis eestlase poolt Saksamaal väljaantud, on esimene eesti sõnadega nootidekogu Kalevala kontserdi laulude teine anne (kogunud ja väljaannud M. Vares, Tartus, a. 1901), mis sisaldab ungari laule, nii Isamaa eest, Károly Hubay'lt, Magyarai rahvalaul, seadnud

E. Szentirmay ja Jumalaga jätmiseks, Frants Liszt'i poolt. Ungari muusikat kandsid ette Eestis a. 1922—27 klaverikunstnik proua Mathilde Laky-Schuster ja viulikunstnik Zoltán Vásárhelyi, kuna Ungaris kirjutas põhjaliku artikli eesti muusika üle noor viulikunstnik Stefan Sonkoly (A Zene — Muusika, 1927 a.) A. 1928 kevadel kanti ette Tallinnas Eesti-Soome-Ungari Liidu poolt korraldatud ungari muusikaõhtutel palasid moodsate ungari heliloojate Béla Bartók'i ning Zoltán Kodály'i teostest. Vanematest ungari heliloojatest on Eestiski hästi tuntud kuulus Frants Liszt. Tema Legend Pühast Eliisabetist, see ungari muusikaelementidega läbi ja läbi imbutunud sümfooniline suurteos tuli samuti a. 1928 talvel Tallinnas suure eduga uuesti etendusele.

Head vastuvõttu leidsid eesti laval niinimetatavad ungari operetid. Juba 1880-ail aastail kandis ette Tartu Vanemuine teater publiku suure poolehoiu saatel Jókai ainete järele kirjutatud Johann Strauss'i muusikaga opereti Mustlase parun. Sama teos oli Estoonia laval läinud aastailgi püsiv repertuaartükk. Huvitav fakt on, et Budapesti ooperi kuulus laulja, čehhi rahvusest Kaarel Burian esimest korda Tallinnas saksa keeles laulis. Uuematest ungari heliloojate operetidest tulid etendusele Frants Lehár'i Lõbus lesk, Viimne valss, Tsarevitsch jne., ning Imre Kálmán'i Bajadeer, Marica krahvinna ja Tsirkusprintsess.

Uemal ajal on film kunstielus ikka tähtsam tegur. Kuna iseseisev ungari filmitööstus ainelistel põhjustel ei saanud veel ennast läbi murda, on seda teinud mitmed ungari „kinotähed“, kes peaausjalikult Ameerika filmides Eestiski tihti näha on. (Michael Várkonyi, Vilma Bánky, jne.). Ludvig Bíró ja teiste poolt kokkuseatud scenario-ga filmid (Hotel Lemberg näit.) kuuluvad ka siia, seda enamgi, et nad aitavad kaasa Ungari tutvustamisele Eestis.¹⁾

* * *

Eesti iseseisvusega tihendusid ikka enam kokkupuutumised üldkultuurilisel alal eestlaste ja ungarlaste vahel. Budapestis Turán'i Selts ning tema Soome-Eesti Instituut, Tartus Akadeemiline Hõimuklubi ja Tallinnas Eesti-Soome-Ungari Liit ning viimasel ajal hõimuorganisatsioonide keskkoondis Fennoungria hoolitsevad selle eest, et vastastikkune tundmaõppimine üldhariduslisel alal ikka

¹⁾ Film võib sunni teeneid teha Eesti-Ungari lähemal tutvunemisel otsekoheseltki. Alguse selleks teeb III. soomeugri kultuurkongressi aegu Ungaris Fennoungria algatusel Parikaste film Filmkaameraga läbi Eesti, millele loodetavasti järgneb vastava Ungari filmi esinemine Eestis.

põhjalikumaks ning laiaulatuslikumaks muutuks. Tutvustamistegevuses võtab osa ka mõlema riigi ajakirjandus. Ungaris on hõimuküsimuste jaoks eri ajakiri, a. 1910 asutatud Turán. Eestis vastab temale uus ajakiri Eesti Hõim.

Eriti eesti ajakirjandus võttis juba kauges minevikus vennasrahva olude tutvustamisest osa. Kuidas peegeldub Ungari vanemas ja uuemas eesti ajakirjanduses, Perno Postimehest saadik Rahva Sõnani, samuti ka väliseesti ajakirjanduses, moodustab eri-peatüki eesti-ungari suhetes. Võib ütelda, et endise aja idealistlikust-teaduslikust huvist ning tõsisest vendlusest läbiimbunud kirjutuslaadisse — mis ainult siin ja seal vene ajalehtede sihilikkudest teadetest ehk tsensori karmusest oli mõjutatud — hakkas segama pärast ilmasõda eesti-ungari suhete puhtuses teatud poliitiliste erakondade välistest mõjudest ja agitatsioonist tingitud ühekülgne arusaamatus, mis Ungari elus märgatavaid puuduseid suurendatuina vaadeldes neist liialdatuid, isegi ülekohtuseid järeldusi teeb. Kõrgem Ungari haridus, vaba riigielu, sündmusrikas ja õpetlik ajalugu, millest eraldub selge joonena vabaduse iha, need tegurid tõmbavad enese peale ärkava, edasiastuva eesti rahva paremate juhtide tähelepanu, austamist ning harrastust Ungari vastu. Vabadusvõitluste aegjark on mööda ja tulevikus võivad nii Eesti kui Ungari üksteiselt riikiehitavas, haridus- ja teadustarendavas töös õppida. Eesti-Ungari sidemete „loomist“ pole tarvis: nad ulatuvad ju kauges minevikku ja püsivad olenematult poliitilistest erakondadest ning rahvusvahelisest diplomaatilisest konjunktuurist ka edaspidi. Mõlema rahva kultuuri ja rahvuslikumate teadus-alade areng tingib selle.

Elemér Virányi.

SUURRAHVASTE KEELTES ILMUNUD KIRJANDUS UNGARI ÜLE.

I. Ajalugu, riigikord, majanduselu.

Üldiseks ülevaatluseks soodsad tööd:

*L. Buday: Ungarn nach dem Friedensschluss, 2. Aufl. Berlin 1923.

— Dismembered Hungary.

— La Hongrie après le traité de Trianon, Paris 1922.

Annab lühikese pildi Ungari üle ajaloo ja kultuuri, haridus- ning majandusüksusena.

Riigi kogu organism praeguse seisukorraga (enne ja pärast sõda) peegeldub selles eeskujulises raamatus. Ungariga tutvumiseks soovitatavaim teos.

Märkus: tähega märgitud autorid ehk tööd on eriti soovitatavad.

- * S. Domanovszky: Die Geschichte Ungarns, München 1923.
Põhjalik ajalugu Ungari uurimuste moodsama seisukoha varal.
- E. Halmay: La Hongrie d'aujourd'hui. Das Ungarn von heute. Budapest 1925.
- * J. Szeffü: Der Staat Ungarn, 2. Aufl., Stuttgart u. Berlin 1922.
Ungari tuhataastane kujunemine, vaimukas, sügav ajaloofilosoofiline uurimus.
- P. Teleki: The evolution of Hungary and its place in European History, New York 1923.
- * Tisseyre: Une erreur diplomatique: La Hongrie mutilée, Paris 1922.
- A. Yolland: Hungary, London-New York 1917.

Eriküsimused:

- A. Almási: Ungarisches Privatrecht, 2 Bde, Berlin u. Leipzig 1923.
- D. Angyal: Die Geschichte der politischen Beziehungen Siebenbürgens zu England.
- * A. Apponyi: Bilder aus der ungarischen Verfassungs-Geschichte, Budapest 1917.
— L' évolution constitutionnelle de la Hongrie. Trois conférences. Budapest 1927.
- Ungari on põhiseaduslik kuningriik a. 1222 saadik. Tema põhiseaduse muutmise aja nõuetele vastavalt meie päevadeni on käsitletud selles silmapaistva Ungari riigi-mehe poolt kokkuseatud ajaloo-politilises essees.
- Anton Apponyi: Hungarica. Ungarn betreffende im Ausland gedruckte Bücher und Flugschriften. München 1927. Neue Sammlung XVII.
— XVIII. Jahrhundert, besorgt von L. Dézsi.
- Bredow Harald: Die Pferdezucht in Ungarn.
- S. Csekey: Ungarns Staatsrecht nach dem Weltkrieg, Tübingen 1926.
- * A. Czakó: Das junge Ungarn.
Radikaalselt vaatekohalt kirjutatud teos ühe Ungari põhjalikuma sotsioloogi sulest.
- H. Freymark: Ungarn in seinem wirtschaftlichen Aufbau.
- R. Gragger: Bibliographia Hungariae. Berlin u. Leipzig 1923—26.
- G. Gratz: Ungarisches Wirtschaftsbuch 1927.
- E. Horváth: Modern Hungary 1600—1920, Budapest 1923.
- K. Huszár: Die Proletardiktatur in Ungarn, Regensburg 1920.
- * L. Lóczy: La Hongrie géographique, économique et sociale, 2-e éd., Budapest, 1919.
- * A. E. Illés und A. Halász: Ungarn vor und nach dem Kriege in wirtschaftsstatistischen Karten. Vorw. von P. Teleki.
Majanduslikke kaarte, valmistatud rahulepingu läbirääkimisteks.
- Z. Magyary: Ungarisches Budgetrecht, Berlin u. Leipzig 1924.
- J. Majláth: Erlebnisse und Erfahrungen während des Krieges I—III.
— Die Psychologie des Bolschewismus und seine Wirkungen in Ungarn.

* I. Nyiri: Die Regierung Károlyi in Ungarn.

Ungari varisemise sündmuskäik (ilmasõja lõpul) põhjalikult, erapooletult käsitatud.

K. Tagányi: Lebende Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung in Ungarn. Ungarn von heute.

Ungarn. Land und Volk usw. Budapest 1918.

A. Vámbéry: Hungary in ancient, mediæval and modern times. The story of the nation. With a new chapter on Hungary from 1868—1923.

II. Kirjandus, keel, kunst.

* Á. Aba: Stimmen für Europa. Ein Chor ungarischer freier Rythmen. Fürst, Kaffka, Babits, Kosztolányi, Kassák.

Vaik Ungari paremate moodsate kirjanikkude toodangust.

* A. Ady: Choix de poésies. Trad. Térey.

— Poésies. Adaptées par E. Zuckermann et E. Carasso.

* — Von der Ér zum Ozean.

— Gedichte in deutscher, französischer und englischer Sprache, übersetzt von P. László.

Ady on pärast Petőfi kõige andekam lüürik Ungaris.

D. Angyal: Anthologie de la poésie hongroise contemporaine.

— Anthologie des poètes Hongrois.

* J. Arany: Toldi. Poetische Erzählung. Übertr. von A. Lemberger.

Ungari kirjanduse klassiline kunst-rahvaeepos. Vastab Eesti Kalevipojale oma tähtsuse poolest. Soome keelde tõlkis hiljuti O. Manninen.

* M. Babits: Der Sohn des Virgil Timár.

— Der Storchkalif.

— Das Kartenhaus. Der Roman einer Stadt.

— Kentaurenschlacht.

Moodsad ungari romaanid. Kõik on meisterteosed.

* B. Bartók: Das ungarische Volkslied.

Ungari rahva-muusikaga tutvumiseks klassiline teos. Eriti soovitatav eriteadlastele ning neile, keda huvitab ungari omapärane muusika. Autor parimaist ungari heliloojatest, käsitleb seda küsimust teadusmehe asjalikkusega ja kunstniku asjatundmisega.

A. Berczik: Bunte Geschichten aus Ungarn.

George Birmingham: A wayfarer in Hungary. With 16 illustr. and a map.

L. Biró: Amor und Psyche.

— Die Lebensretterin. Julchen.

— Die Serpolette.

— Flirt.

— Haus Molitor.

— Hotel Lemberg.

- Die Juden von Bazin.
- Siegerin.
Lõbustusromaanid.
- * Cl. Brandis: Die ungarische Seele.
Väljamaalase kirjutis, kellel läks korda ungari rahva iseloomu peensustesse tungida, tema eluküsimusist arusaada.
- * Budapest: Les monuments artistiques de la ville de Budapest. — Budapest Art-Relics. I monumenti di Budapest. — Die Kunst-
denkmäler der Stadt Budapest.
- R. Erdős: Johannes der Jünger. Drama.
- Perlenschnur. Eine Auswahl von Gedichten.
- Il mercenario d' Assisi.
- Il fiore della morte. Novelle.
- Giovanni il Discipolo.
Moodne naiskirjanik, tugev and, usklikkuse ning erotismi bizarr segu esineb tema romaanides.
- * R. Gragger: Altungarische Erzählungen, ausgewählt und erläutert von
R. Gragger.
Veste- ning uema aja ungari kirjandusest säilinud jutustused, huvitav isegi mitte eriteadlastele.
- * G. Gyóni: Auf polnischen Fluren. Am Lagerfeuer.
Vene vangis surnud parem ungari ilmasõja luuletaja. Suur osa tema luulest tekkis ümberpiiratud Przemysli kindlustuses.
- E. Heltai: Die Hose des Herrn Marquis u. a. Humoresken.
Paremaid ungari moodsaid humoriste.
- * F. Herczeg: Im Banne der Puszta.
Ajalooline romaan ungari paganuse lõppajast. Klassiline teos, käsitab sama teemi, mis Juhani Aho: Panu ehk Merežkovsky: Julianus; see on ristiusu ja paganuse kokkupõrget.
- * F. Herczeg: Die Operettensängerin.
- Sumpflume.
- Die Töchter der Frau von Gyurkovicz.
- Die erste Schwalbe u. a. Erzählungen.
Ühiskonna elust võetud lõburomaanid.
- Graf Stefan Tisza.
Selle suure ungari riigimehe elu ning tegevuse iseloomustamine, kes Ungarit kaitses kokkulangemise eest viimase veretilgani, kunni Károlyi-revolutsiooni möllavas keerises ta tapeti.
- * M. Jókai: Auf der Flucht.
- *— Barons Son's.
- *— Black Diamonds.
- De duabus salicibus Enyediensibus.
- Die Dame mit den Meeräugen.

- *— Ein Goldmensch.
 - *— Ein ungarischer Nabob.
 - *— Die goldenen Zeiten in Siebenbürgen.
 - Die guten alten Täblabirós.
 - *— Komödianten des Lebens.
 - Letzte Pascha von Ofen.
 - *— Manasseh. A romance of Transsylvania.
 - Midst wild Carpathians.
 - Piratenkönig.
 - *— Schwarze Diamanten.
 - Schwarzes Blut.
 - Die unsichtbare Sängerin
 - Faustpfand.
 - Was der Totenkopf erzählt.
- Jókai: ilmakuulus ungari romantilis-realistlik romaanikirjanik. Kõiki tema teoseid võib huviga lugeda.

Fr. Kärinthy: Bitte Herr Professor.

- Die Reise nach Faramido. Die Legende von der tausendgesichtigen Seele.

Humorist ja karrikaturist. Vaimukas kirjanik, kuid kergelaadiline.

- * J. Katona: Bankbanus. Bánk Bán. Drama in 5 Akten. Übers. von A. Dux. Bánk-Bán. Trad. par Ch. de Rigault de Casanova.

Ungari kõige klassilisem ajalooline tragöödia. Süge ja sügav teos.

- * F. Katona-Szinnyi: Geschichte der ungarischen Literatur, mit einer ausführlichen Biographie von R. Gragger.

Lühike täpne akadeemiline ülevaade Ungari kirjandusest.

- * K. Klebelsberg: Ungarische Kulturpolitik nach dem Kriege

Ungari hariduspoliitikaga tutvumiseks mõdapäsematult tarvis erialateos, Ungari praeguse haridusministri kirjutatud.

J. Kont: La Hongrie littéraire et scientifique, Paris 1896.

Krücken-Parlagi: Das geistige Ungarn, 2 Bde, Wien 1918.

M. Lengyel: Taifun.

Moodsa lavakunsti saavutus.

- * I. Madách: Die Tragödie des Menschen.

Klassiline teos, filosoofiline draama. Sügav ja süge teos, ungari filosoofilise kirjanduse haripunkt.

- * K. Mikszáth: Gesammelte Erzählungen.

— Melchior Katángy

- *— Szelistye, das Dorf ohne Männer.

*— Der taube Schmied.

- *— Der wundertätige Regenschirm

- Der Zauberkaffan.
Mikszáth: realistik, humorist.
- * F. Molnár: Das Bergwerk.
- Die Ananas u. a. Erzählungen.
- Kriegsfahrten eines Ungarn.
- *— Der Leibgardist.
- *— Liliom.
- *— Das Märchen vom Wolf. Ein Spiel in 4 Bildern.
- Die Panflöte. 15 Skizzen.
- *— Der Teufel.
- Des Zuckerbäckers goldene Krone u a Novellen.
- Riviera.
- Spiel im Schloss.
- Der gläserne Pantoffel.
- Die rote Mühle.
Molnár: moodne kirjanik.
- A. Orbók: Budapestter Notizbuch.
- * A. Petőfi: Ausgewählte Gedichte. Eine Blütenlese aus seinen lyrischen Dichtungen. Übersetzt von L. Landgraf.
- Gedichte.
- Gedichte. Übersetzt von L. Neugebauer
- Poésie Selecte.
- Poésies. Trad. Coppée.
- Perlen der Liebe.
- Poetische Werke. Deutsche Nachdichtung von I. Schnitzer.
- Prosaische Schriften aus dem Ungarischen von A. Kohut
- Ritter Johann Jean le Héros L' Eros Giovanni. Childe John.
Soome keeles: Juhani Sankari, O. Mannise tõlge. Petőfi't peab lugema.
- V. Rákosi: Mein Dorf u. a. heitere Geschichten.
Humorist.
- * Fr Riedl: History of Hungarian Literature, London 1906.
Eeskujulik essee ungari kirjandusloo üle.
- * J. Szimneyi: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft.
- Ungarische Sprachlehre.
Keeleteadlastele tähtsad abiraamatud.
- * J. Tharaut: L' ombre de la croix.
Ungaris elanud prantsuse kirjaniku romaan juutide elust, nende püüete, eesmärkide, ning tasase võimulepääsmise üle.
- * V. Tolnai: Ungarisch-deutsches Gesprächbuch.
Kohane esialgseks tutvumiseks ungari keelega.

* C. Tormay: Das alte Haus

Tugev naiskirjanik. Käsitab teemi, kuidas muutuvad ungarlasteks sisserännanud saksa perekonna järeltulijad, saades isegi vabaduskangelasteks Austria ülevõimu vastu võideldes.

— Le livre proscrit.

Muljed ungari kommunismi ajast.

Ungarn. Ein Novellenbuch.

* A. Zempléni: Turanian songs.

Turanische Lieder.

Hõimuaate tulihingeline laulik. Omapärane katse moderniseerida ja kunstinivoole tõsta primitiivsete sugurahvaste luulet.

III. Reisikirjeldused.

Budapest. Ungarn.

Budapest und Umgebung.

* L. Buday: Reise um Ungarn. Saksa ja prantsusekeeles.

Soovitavam reisikirjeldus Ungariga tutvumiseks.

Ungarn-Heft der Deutschen Illustrierten Rundschau, Jahrgang 1926, München.

Hungary — Budapest. Illustr. description of Hungary and its capital.

Eelnimetatud raamatuid võib tellida ja saada: Tisza Testvérek, Budapest II. Fő-ucca 12. kaudu. Loodetavasti korraldatakse nende müük ka III. soome-ugri kongressi puhul Budapestis kongressiruumides.

ANDMEID PRAEGUSEST UNGARIST.

(Võetud „The Europa Yearbook’ist 1928).

Praeguse Ungari maaala on 93010 ruutkilomeetrit nii siis pea täpselt kaks korda suurem kui Eesti. Rahvast asus aga Ungaris 1925 a. 8.368.173, see on üle 7 korra enam kui Eestis. Sellest näeme, et Ungari rahvatihedus on pea 4 korda nii suur kui Eestis, nimelt 90,1 inimest ruutkilom. (Eestis 23,3). Budapesti linnas asus 1925 a. 960.535 elanikku.

Ungari praegune rahvuslik kokkusead on õige ühtlane: ungarlasi 91,6 %, sakslasi 6,9 %, slovaake 1,8 %, muid 1,7 %. Uskudest domineerib rooma-katoliku usk—63,2 %, luteriusku on 27,2 %, juudi 5,9 %, greeka-katoliku 2,2 %, muid 0,8 %.

Sündivus on Ungaris õige kõrge: oli 1926 a. 57,3 tuhande kohta, surevus samal ajal 16,6 %, nii siis juurekasv tuhande kohta 10,7 ehk kogu Ungari riigi kohta umbes 90.000 aastas.

Koolide üldarv oli Ungaris 1925/6 a. 13.223, neis õpilaste arv 1.217.655, õpetajate arv 30.036. Koolidest on 12.450 algkooli, 400 käsi-

töökooli, 46 õpetajate ettevalmistuskooli, 152 humanitaarkeskooli, 136 majandus-kanbandus-tehnilisi jne. keskkooled, 6 ülikooli ja 31 muud kõrgemat kooli Üldproportsioonis vastab koolide arv umbes Eesti omale, kuid üliõpilaste ja keskkooliõpilaste arv on suhteliselt kaugelt madalam Eesti omast: keskkoolides 79.714 õpilast, see on natuke enam kui 4 korda rohkem kui Eestis, kõrgemais koolides oli aga 15.747 õpilast, see on vähem kui kolm korda nii palju kui Eestis.

Raudteid on Ungaris 8569 klm., s. o. 5 korda rohkem kui Eestis. Kuna Ungari maaala on aga kõigest 2 korda suurem Eestist, siis on Ungari raudteede võrk üle poole tihedam Eesti omast

Kaitse ja sisekaitse vägesid ühes ohvitseridega oli Ungaris 1925/6 a. 44.640 isikut; teatavasti ei luba rahuleping Ungaril oma sõjaväge suurendada.

Ungari üldpinnast on põllumaad 60,2%, karja- ja heinamaad 18,1%, metsa 11,7%. Nii on Ungaris protsentuaalselt pea 3 korda rohkem põllumaad kui Eestis, kuid pea 2 korda vähem metsa ja karja- ning heinamaid.

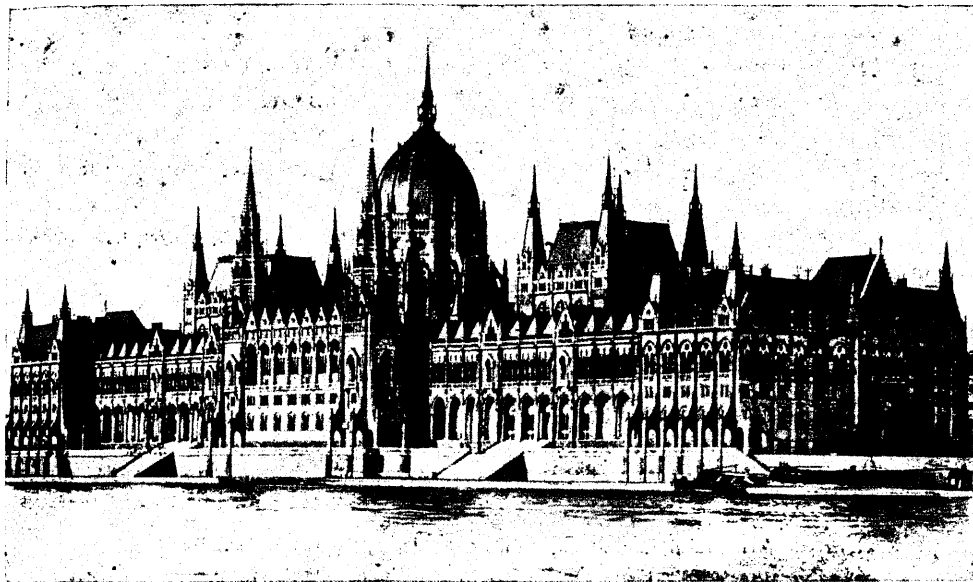
Ungari väliskaubandusbilanss oli 1926 a tugevasti passiivne; sissevedu 952.661.000 pengőt, s. o. 64.088.000.000 senti, s. o. üle 6 korra suurem kui Eestis, samal aastal, kuna väljavedu oli 869.729.000 pengőt, s. o. 58.201.873.000 eesti senti, s. o. 6 korda suurem kui Eestis. See näitab, et Ungari majanduslik seisukord 1926 a. oli teatava määrani raskem kui Eestis.

Väljaveo ainetest oli esimesel kohal nisu (14,6% üldväärtusest), pääle selle alanevas järjekorras jahu, rukis, sarvloomad, linnud, rasv, peekon, sead, munad, suhkur, mais, liha, vill, elektromehaanilised masinad ja aparaadid, suled, masinad. Eestiga võrreldes puuduvad või, lina, paber, metsasaadused, tekstiilproduktid, tsement, kartulid jne. Üldiselt võiks öelda, et Eesti ja Ungari väljavedu lähevad üksteisest radikaalselt lahku.

Ungari põllumajanduslikus toodangus on esimesel kohal toodangu üldarvu poolest mais, teisel nisu, kolmandal suhkruppeedid, neljandal rukis, viiendal oder. Mätetööstustoodangus on esimesel kohal kivisüsi, teisel kohal toores raud.

Ungari valitsus: riigipea Miklós Horthy, sünd. 1868, hariduse saanud Fiume meriväe akadeemias, admiral, valitud Ungari regendiks 1 märtsil 1920. Peaminister krahv István Bethlen, sünd. 1873, omaaegse kuulsa Transsylvania (Erdély) vabandusvõitleja vürst Gábor Bethleni järeltulja; välisminister dr. Lajos Walkó, jurist; kaitseminister krahv Károly Czáký, lõpetanud sõjaväe akadeemia, ratsaväe kindral; siseminister Nagykéri Béla Scitovszky, õppinud Budapesti ülikoo-

jis ; kohtuminister Dr. Pál P e s t h y, jurist, rahaminister Dr. János Bud, Budapesti ülikooli professor ; kaubandusminister Max Hermann ; haridusminister ajaloolane krahv dr. Kuno Klebelsberg ; põllutöömister János Mayer, väikepõllumeeste partei juht ; hoolekandeminister Dr. János Vass, preester ja paavsti prelaat, usutead. prof. Budapesti ülikoolis, kristlik-rahvusliku erakonna juht

Ungari parlament,

üks ilusamaist parlamendi hooneist Euroopas. Kuna Ungari on üks vanemaist Euroopa põhiseaduslike riikidest, siis on Ungari parlamendi ehituses jälgitud Inglise parlamendi kuju ja stiili. Ungari parlamendi hoone on ehitatud 19. sajandi viimastel aastakümnetel, ehitustööd kestsid ligi 25 aastat ja esitavad puhast Ungari ainelist ja vaimlist tööd. Ehitus läks maksma 42 miljoni Ungari kuldkrooni, s. o. umbes 3 miljardi Eesti senti.

Parlament : alamkoja president dr. Tibor Zsitvay, ülemkoja president parun Juljus Vlasics, abipresidendid László Beöthy, krahv Bertalan Széchényi.

Esikohal on parlamendis rahvuslikkoonduserakond, ametliku nimega kristlik väikemaomanikkude kodanikkude erakond, moodustatud endisest põllumeeste ja kristlike natsionalistide erakondadest, 172 esitajat, juhiks peaminister krahv István Bethlen, alalhoidlik, valitsuserakond. Teised erakonnad : kristlik majanduserakond, valitsusele sõbra-

lik, tugevate rahvuslike kuldustega, 34 esitajat; sotsiaaldemokraatlik erakond, asutatud 1894, reorganiseeritud 1919, äärmine pahempoolne opositsioon, 14 esitajat, juht Juljus Peidl; demokraatlik föderatiivne erakond, opositsiooniline linnaerakond, 6 esitajat; rahvuslik iseseisvuse erakond, 4 esitajat, opositsioonis; põllumeeste erakond, 3 esitajat, opositsioonis; demokraatlik erakond, radikaalne, 2 esitajat, opositsioonis; väljaspool erakondi 10 esitajat.

Tähtsamad Budapesti ajalehed:

„Pesti Hirlap“ (Pesti teateleht), trükk 100—180.000, rahvusvabameelne.

„Ujság“ (Uudis), trükk 45—80.000 eks., vabameelne,

„Az Est“ (Õhtu), trükk 120.000 eks., vabameelne,

„Pester Lloyd“, 2 korda päevas 40.000 eks., saksakeelne, ungari-sõbraline, vabameelne.

„Népszava“ (Rahva Sõna), trükk 35—50.000, sotsiaaldemokraatide häälekandja.

„Pesti Napló“ (Pesti päevik), trükk 80—150.000, vabameelne.

„Magyarország“ (Ungari Maa), trükk 40.000, vabameelne.

„Magyarság“ (Ungarus), trükk 60—75.000, alalhoidlik, natsionalistlik.

„Nemzeti Ujság“, (Rahvuslik Ajaleht), trükk 25—35 000, alalhoidlik, katoliiklik.

„Budapesti Hirlap“ (Budapesti teateleht), trükk 16—20.000, alalhoidlik.

„Esti Kurír“ (Õhtu kuller), trükk 60.000, rahvusvabameelne.

„Uj Nemzedék“ (Uus Põlv), trükk 22.000, alalhoidlik, katoliiklik.

„8 orai Ujság“ (kella 8 leht), trükk 50 000, vabameelne.

„Magyar Hirlap“ (Ungari teateleht), trükk 70.000, vabameelne.

Kunstiajakirjad: „Magyar Művészet“ (Ungari Kunst), „Magyar Iparművészet“ (Ungari kunstkäsitöö), „Kút“ (Kaev), moodsa kunsti illustreeritud ülevaade.

VÄIKESI TEATEID.

Ungari saadik dr. M. Jungerth asub lähemal ajal Helsingi, kuna Ungari saatkond Tallinnas viiakse üle Soome. Dr. Jungerth jääb aga saadikuks Eestis edasi, kuna kohapäälseks jõuks jääb Tallinna Ungari saatkonda nõunik Taróczy. Dr. Jungerthi asumine Helsingi on lähemas ühenduses Soome Rahvasteliidu nõukogu liikmeks olemisega.

Béla Vikár, Ungari rahvaluule koguja, Kalevala ja Kalevipoja tõlkija, külastas 5—8 märtsini s. a. Eestit, esinedes Tallinnas ja Tartus kõnedega omade kokkupuudete üle Eesti kirjandusega. Béla Vikáridele sai osaks õige südamlük hõimusõbra vastuvõtt.

Béla Vikárit on paljud eestlased Budapestis külastanud ja temalt võõrsil olles nõu ja juhatast leidnud.

III. Soome-ugri kultuurkongressist võtab osa Eestist 341 isikut, pääle selle veel 18-liikmeline Riigikogu saatkond prof. A. Piipi juhatusel, kes päev varemini Ungarisse jõuavad ja vähemalt kongressi esimestel päevadel selle töist osa võtavad. Soomest sõidab kongressile 497 isikut. Ühiserarong sõidab Tallinnast välja kolmapäeva õhtul 6 juunil s. a. k. 6, 25, jõuab Budapesti 9 juunil.

Trianoni rahulepingu revideerimisest on viimastel aegadel palju juttu olnud, niihästi Ungaris, Rahvasteliidus, Inglismaal ja mujalgi. Paljudegi poolt tõendatakse, et see on mõödapääsmatu püsivama rahumeeleolu loomiseks Ungari ja ta naabrite vahel, ühtlasi aga ka rahvaste enesemääramise õiguse teostamiseks. Praegu asub umbes 3 miljoni ungarlast väljaspool oma kodumaa piire, pääle selle veel Ameerikas 1 miljoni ümber.

Kossuthi ausammas avati hiljuti New-Yorgis Ameerika ungarlaste poolt. Selleks pidustuseks oli Ungarist Ameerikasse erisaatkonnana sõitnud ligi 600 ungarlast.

SUOMALAINEN SISÄLLYSKATSAUS.

Eesti Hõimon tämä numero on kokonaan omistettu Unkarille ja III. suomalais-ugrilaiselle sivistyskokoukselle. Se alkaa Unkarin hymnillä Ants Orasen' viron tamana, jota seuraavat Paul Voolaisen, K. E. Söötin ja setukaisrunolaulajattaren Anne Vabarnan runot III. suomalais-ugrilaisesta kongressista. Samaa käsittelee kirjoituksessaan tri Elemér Virányi. Eduard Vilde kertoo Unkari-vaikutelmistaan, jota seuraa yleiskatsaus Unkarin historiaan nykypäiviin asti. Suomalaisen kansojen yhteisistä sivistyspyrkimyksistä kirjoittaa prof. tri S. C s e k e y, esittäen eestiläisille maltillista turanismia. M. P u k i t s luonnostelee unkarilaista maalaustaidetta Tri E. Virányi kertoo hyvin seikkaperäisesti eestiläis-unkarilaisista sivistyskosketuksista. Seuraa Unkaria koskeva kirjallisuusluettelo Euroopan suurkansain kielillä sekä tilastoa ja tietoja Unkarista

MAGYARNYELVŰ TARTALMI ÁTTEKINTÉS.

Az Eesti Hõim jelen száma kizárólag Magyarországnak és a III finnugor kultúrkongresszusnak van szentelve. A szám közli a magyar himnusz t Oras Ants fordításában s annak első strófáját magyar eredetiben (33 l.). Voolaine Pál a III finnugor kultúrkongresszusról szóló költeményében megdicséri a magyar hazafiasságot és a finnugor fajszeretet föllángulását jósolja meg (34 l.). Sööt K. E. (Petöfi fordítója) költeményében (Fogjuk be a gözparipát) azt fejtegeti, hogy egy az örö-

münk és a bánatunk, aminthogy egy az Istenünk is nekünk rokonnépeknek (35 l.). Vabarna Anne szetu népénekesnő népköltési rögtönzésében a III finnugor kongresszus alkalmával mély köszönetét fejezi ki azért, hogy őt más szetu népénekesekkel együtt szintén meghívták a kongresszusra. A finnugor fajrokonságról népiesen költői meghatározást ad. Sajnálja, hogy nem érti meg a büszke magyarok nyelvét, de azzal vigasztalódik, hogy nekünk is megvan a szép ész nyelvünk, a világos szetu nyelvünk. A szetu énekesnő nem akar adós maradni a magyarokkal szemben: megígéri, hogy meghívja őket egyszer a Szetuföldre vendégül, táncolni a halban bővelkedő partokon, énekelni a tőkehalaknak (36—37 l.).

Virányi Elemér cikkében a III finnugor kongresszus alkalmával igen részletesen tárgyalja a kongresszus jelentőségét, úgy észt mint magyar szempontból (38—45 l.). Életrajza (45—46 l.).

Vilde Eduard, a leghíresebb észt regényíró magyarországi benyomásairól és a magyarokról igen nagy szimpátiával, őszinte humorral és mély érdeklődéssel számol be (47—60 l.).

Pillantás Magyarország történetébe című cikkben igen részletes adatokat találunk Magyarország történetéről egész napjainkig. Ennek az összefoglalásnak az a lényege, hogy Magyarország alkotmányos, bizonyos fokig demokratikus monarchia, a trón azonban jelenleg nincs betöltve. A cikk kifejezi azt a meggyőződést, hogy Magyarország előtt is nyitva vannak ugyanazok az összes fejlődési lehetőségek, amelyek az egész emberiség számára adva vannak (60—82 l.).

A finnugor népek közös kultúrtörékvéseiről Csékey István számol be. Ennek keretében megismerteti a mérsékelt turanizmust az észt közönséggel (82—92 l.). Életrajza. (92—93 l.).

A magyar festészetről Pukits Márton észt festő és író ad művészi jellemzést (93—97 l.).

A magyar-észt kulturális összeköttetésekről Virányi Elemér igen részletesen és érdekesen számol ke. Ez egy nagyobb készülő munkájának vázlatos áttekintése (97—109 l.).

Magyarországról és a magyarokról szóló, az európai nagynemzetek nyelveiben megjelent irodalom rövid ismertetése és felsorolása, 109—119 l.

Ujabb statisztikai és általános adatok Magyarországról találhatóak a 115—118 l.

Kisebb hírek Magyarországról és a III finnugor kultúrkongresszusról, a 118—119 l.

Finn nyelvű tartalmi áttekintése 119 l.

Bibliotheca Hungarico-Estica.

Tartu Ungari teadusliku instituudi väljaandel senni ilmunud teosed.

- Nr. 1. **Stephan v. Csekey**, Die finnisch-ugrischen Völker und die turanische Bewegung. Tartu-Dorpat 1924. Kr. —.50
- Nr. 2. **Étienne de Csekey**, L' Organisation d' instituts scientifiques a l'étranger Budapest 1925. Kr. —.50
- Nr. 3. **Stephan v. Csekey**, Seaduste väljakuulutamine Eestis. Referat: Die Verkündung der Gesetze in Estland. Tartu—Dorpat 1926. Trükk lõppend.
- Nr. 4. **Elemér Virányi**, Ferenc Herczeg ja tema kirjanduslik toodang. Referat: Franz Herczeg und seine schriftstellerische Tätigkeit. Tartu—Dorpat 1927. Trükk lõppend.
- Nr. 5. **Elemér Virányi**, Ungari ajalookirjanduse peajooned. Referat: Die Hauptzüge der ungarischen Geschichtsschreibung. Tartu (Dorpat).—Budapest. 1927 Kr. —.50
- Nr. 6. **Elemér Virányi**, Ungari uurimused hõimrahvaste ning algkodu ülesotsimiseks, Referat: Ungarische Forschungen zwecks Feststellung der sprachverwandten Völker und der Urheimat. Tartu (Dorpat)—Budapest. 1927. Kr. —.50

Ettevalmistusel :

- Nr. 7. **H.B. Rahamägi**, Eesti evangeeliumi Luteri usu vaba rahvakirik vabas Eestis.
- Nr. 8. **Stephan v. Csekey**, Die Quellen des estnischen Verwaltungsrechts.
- Nr. 9. **Elemér Virányi**, Thalès Bernard littérateur français et la poésie populaire des Estoniens et des Finnois.
- Nr. 10. **Michael Haltenberger**, Landeskunde von Eesti.
I. Die Physische Struktur des Landes,
- Nr. 11 **Stephan v. Csekey**, Die Verfassungsentwicklung Estlands 1918 — 1928.
- Nr. 12 **Étienne de Csekey**, Le pouvoir réglementaire de l'Administration central particulièrement selon le droit estonien.
- Nr. 13. **Stephan v. Csekey**, Bibliographie der juristischen Literatur Estlands 1918 — 1927.

Tellimisi kodu- ja väljamaa raamatute ja ajakirjade peale täidame asjalikult ja kiirelt.

% J. G. KRÜGER'i raamatukauplus ja kirjastus.

TARTU (Eesti)

Rüütli tän. 11.

Kõnetraat 7-60.